

KLEIO 1

Uitgave van de VGN
Jaargang 60 | FEBRUARI 2019

Voor docenten geschiedenis en staatsinrichting

60 JAAR
VGN

Beste lezer,

Tjonge, zestig jaar. Zo lang verschijnt *Kleio* al. Dat is me een flinke leeftijd. Ouder dan menig lezer van dit blad. En *still going strong*. Kijk maar naar dit jubileumnummer: een mix van geschiedenis en onderwijs. Onze voorzitter schetst de perikelen waar het bestuur jarenlang mee te maken kreeg, maar geeft ook aan waarvoor de vereniging bestaat, namelijk de belangenbehartiging van ons vak naar 'buiten' toe. Carla van Boxtel, hoogleraar vakdidactiek geschiedenis, geeft in een helder relaas een overzicht van de veranderingen die het vak geschiedenis heeft doorstaan. Daarnaast zijn er interviews met gerenommeerde schrijvers en publieke figuren: Beatrice de Graaf en Maarten van Rossem.

'Over zestig jaar zal er nog steeds een *Kleio* zijn'

2019 is niet alleen voor *Kleio* een heuglijk jaar, het is ook precies honderd jaar geleden dat er in Nederland eindelijk werkelijk algemeen kiesrecht kwam, dus met inbegrip van vrouwen. Voordien werd met algemeen kiesrecht bedoeld: kiesrecht voor *alle* mannen (zie het artikel van Ulla Jansz). Voor onze oosterbuur is 2019 ook een memorabel jaar: niet alleen is het dertig jaar geleden dat de Muur viel, het is ook zeventig jaar na de splitsing in Oost- en West-Duitsland. Reden genoeg om erop terug te blikken.

En waar is de aandacht voor de leerling, zult u zich wellicht afvragen? U wordt op uw wenken bediend: Ger Jan Onrust beschrijft hoe de samenwerking tussen scholen en bedrijven in Brabant resulteerde in een boeiend profielwerkstuk.

Waar staan we als vereniging over zestig jaar, dus in 2079? Bestaat de vereniging dan nog? Valt *Kleio* nog steeds op de deurmat? Er zal veel veranderen, dat is zeker. En al binnen afzienbare tijd (lees het artikel van Tim Huijgen). Maar zoals het een goede historicus betaamt, is het verstandiger om achterom te kijken, dan met aan stelligheid grenzende waarschijnlijkheid voorspellingen over de toekomst te doen. Toch staat voor de redactie één ding als een paal boven water: over zestig jaar zal er nog steeds een *Kleio* zijn. Veranderingen in geschiedenisonderwijs moeten namelijk van dichtbij worden gevolgd, verdedigd en becommentarieerd voor en door de leden van de VGN. Laten we eerst die afgelopen zestig jaar maar eens goed vieren op een historische plek. Tot 15 maart!

Ik wens u veel le(e)splezier.

Ben Vriesema is hoofdredacteur van *Kleio*.

KLEIO

12

29

48

42

6 Bij de tijd blijven

Geschiedenisonderwijs in beweging

12 Met elkaar verklonken

Familiebedrijven, hun ontstaan, hun groei en hoe het soms misgaat

20 'Ich bin ein Berliner'

Licht op Verplicht: Toespraak van president Kennedy (1963)

24 Een kwestie van gewicht

100 jaar vrouwenkiesrecht

29 Een bondgenootschap voor vrede en veiligheid

Europese samenwerking begon na Napoleon

36 Er zit muziek in ons vak

Een terugblik op zestig jaar VGN

42 Hoe Lodewijk XVI ten val kwam

Licht op Verplicht: Proces van 'burger Capet' (1792)

48 De korte Duitse twintigste eeuw

De grote lijnen van de Duitse geschiedenis keren terug in 2019 ▶

54

70

74

65

54 **Zestig jaar Kleio**
Een duik in het archief

62 **Alleen de lesmethode volgen is de dood in de pot**
Maarten van Rossem over geschiedenisonderwijs

65 **Het Plakkaat en de klassieken**
Inspiratie uit de oudheid

74 **Het drieledig kompas**
Schoolvak geschiedenis zwakt als de Vliegende Hollander

- 5 **Column: Ton van der Schans**
- 11 **Boeken**
- 18 **Karwan Fatah-Black... en de geschiedenis**
- 60 **Edyssee: India**
- 70 **Uitgelezen: Thorbecke wil het**
- 76 **Recensies**
- 80 **Column: Jelte Posthumus | Colofon**
- 81 **Kleiokrant**

Het vliegwiel van de tijd

Er is er één jarig, hoera, hoera. Dat kun je aan dit nummer wel zien, dat is de VGN. Op 18 november 2018 was het precies zestig jaar geleden dat de VGN is opgericht. En op 1 september 1959 verscheen het eerste nummer van *Kleio*. We vieren daarom feest op 15 maart op ons congres in Loevestein, met een bijzondere gast, waarover later meer.

Achter al het gepraat in ons vak over vaardigheden, doelstellingen, examens, onderwerpen en methoden staan in eerste en laatste instantie de leraar en de leerling. Voor hen is de VGN opgericht. De geschiedenis van de VGN is de geschiedenis van de leraar, de leerling en niet te vergeten van ons prachtige vak. Voor de meeste leerlingen die dagelijks gebombardeerd worden door digitaal geweld is 1958 de prehistorie. Laat 1958 bij ons vooral niet 'die goede oude tijd' worden waarbij we zwijmelen met het 'Grote jaren vijftig-boek' in de hand. Het verleden en het verslag daarvan, de geschiedenis, zijn namelijk niet leuk. In de geschiedenis, ook in die van 1958, leven 'rare mensen' die de dingen anders doen. De leerlingen trokken in die tijd één keer per week een schone onderbroek aan. Ze hadden geen tandpasta en poetsten hun tanden met zout. Moeder bereidde op de kolenkachel het eten. Veel mensen liepen op klompen. Mannen droegen een pet of hoed. Het driegangenmenu van soep,

'Het vliegwiel van de tijd draaide in de jaren zestig sneller en sneller'

stampot en pap ging in één en hetzelfde diepe bord. Het publieke en huiselijke leven speelde zich in een dichte tabakswalm af.

Op de scholen werden de hoofden van de kinderen die keurig in rijen van twee in het klaslokaal zaten, gevuld met parate kennis, verbuigingen en vervoegingen. Vader vernam via de krant en de radio dat in Berlijn een muur gebouwd werd, dwars door Duitsland heen. Heel ver weg, in Cuba, hij zag het bij de burens op tv, werd een revolutie geleid door Fidel Castro. In het zuiden van Vietnam was een linkse guerrillabeweging actief. In Afrika werden Marokko en nog een aantal landen onafhankelijk. Heel af en toe gingen vader en moeder naar het Chinees restaurant. Bami of nasi eten.

Het vliegwiel van de tijd draaide in de jaren zestig sneller en sneller. De tijdgeest ontdeed religie en seks van hun korset. Het fundament kwam in beweging en kraakt nog steeds. En de geschie-

denisleraar blijft zijn 'verhaal' vertellen over de tijd waarin oude waarden verdwenen en wij allen modern werden. Dat verhaal gaat altijd over mensen. Medemensen. Bij alle grote verschillen lijken wij soms op onze medemensen uit vroegere tijden. Bij alle didactische veranderingen – de leraar is niet alleen de verteller en de leerling de toehoorder – blijft gelden dat in het 'verhaal' de essentie van een mensenleven ontsloten wordt. De Russische schrijver Jevtoesjenko schreef in zijn gedicht *Geen mens verdient dat men zijn lot vergeet*: 'Als iemand stil en onopvallend leeft, En in dat kleurloos leven vreugde heeft, Maakt juist zijn eenvoud hem het kennen waard. In die gewooneheid ligt zijn eigen aard.'

Ik feliciteer alle collega's met ons prachtige vak. We leven van de ene verandering in de andere. Hetzelfde gebleven zijn het engagement van zoveel prachtcollega's die onderwijs geven in geschiedenis. Aan mijn felicitatie voegt niemand minder dan Zijne Majesteit de Koning de zijne op ons congres op 15 maart toe. Een grotere felicitatie voor al die leraren die 'gek zijn van geschiedenis' dan de aanwezigheid van historicus koning Willem-Alexander kan ik moeilijk bedenken. Tot ziens op Loevestein! ■

Ton van der Schans is voorzitter van de VGN. Hij werkt als docent geschiedenis op de Driestar Hogeschool (pabo) in Gouda.

Bij de tijd blijven

Geschiedenisonderwijs in beweging

Welke historische kennis is de moeite waard om te onderwijzen? Hoe kunnen we historische vaardigheden een plek geven in de geschiedenisles? En hoe bevorderen we de historische interesse? Dit zijn vragen waarop leraren steeds weer een eigentijds antwoord moeten geven. Carla van Boxtel, hoogleraar vakdidactiek geschiedenis, blikt aan de hand van deze vragen terug op zestig jaar geschiedenisonderwijs en doet suggesties voor vernieuwing.

Carla van Boxtel is hoogleraar vakdidactiek geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam.

Zestig jaar geleden richtten geschiedenisdocenten de VGN op omdat ze zich zorgen maakten over de positie van het vak. Op dat moment was de Mammoetwet in de maak. Geschiedenis werd in de bovenbouw een keuzevak en het vak kreeg minder uren. Sindsdien heeft geschiedenis haar positie in het curriculum goed weten te behouden. Hoewel in de media geregeld karikaturen van het geschiedenisonderwijs opduiken, zoals ‘zinloze feitjes stampen’, is er ook steun vanwege de verwachte bijdrage aan burgerschapsvorming.¹ Ondanks de redelijk stabiele positie is voldoende aandacht voor geschiedenisonderwijs allesbehalve vanzelfsprekend. Dat blijkt ook weer bij de curriculumver-

nieuwing die op dit moment gestalte krijgt onder de noemer Curriculum.nu. In de eerste plannen was nauwelijks plaats ingeruimd voor historische kennis en vaardigheden. Curriculum.nu zet sterk in op algemene vaardigheden, onderwijs in brede leergebieden en toekomstgericht onderwijs. Het geschiedenisonderwijs heeft op dit moment zeker een onderhoudsbeurt nodig. De uitdagingen die er liggen, zijn op zichzelf niet zo nieuw, maar vragen wel om een eigentijds antwoord. In deze bijdrage blik ik terug en vooruit aan de hand van drie kernvragen: Welke historische kennis is de moeite waard om te onderwijzen? Hoe integreren we de ontwikkeling van historische vaardigheden in het curriculum? Hoe stimuleren we bij

Lange tijd domineerde het idee dat historische kennis belangrijk is voor cultuuroverdracht, identiteitsvorming en waardenontwikkeling.

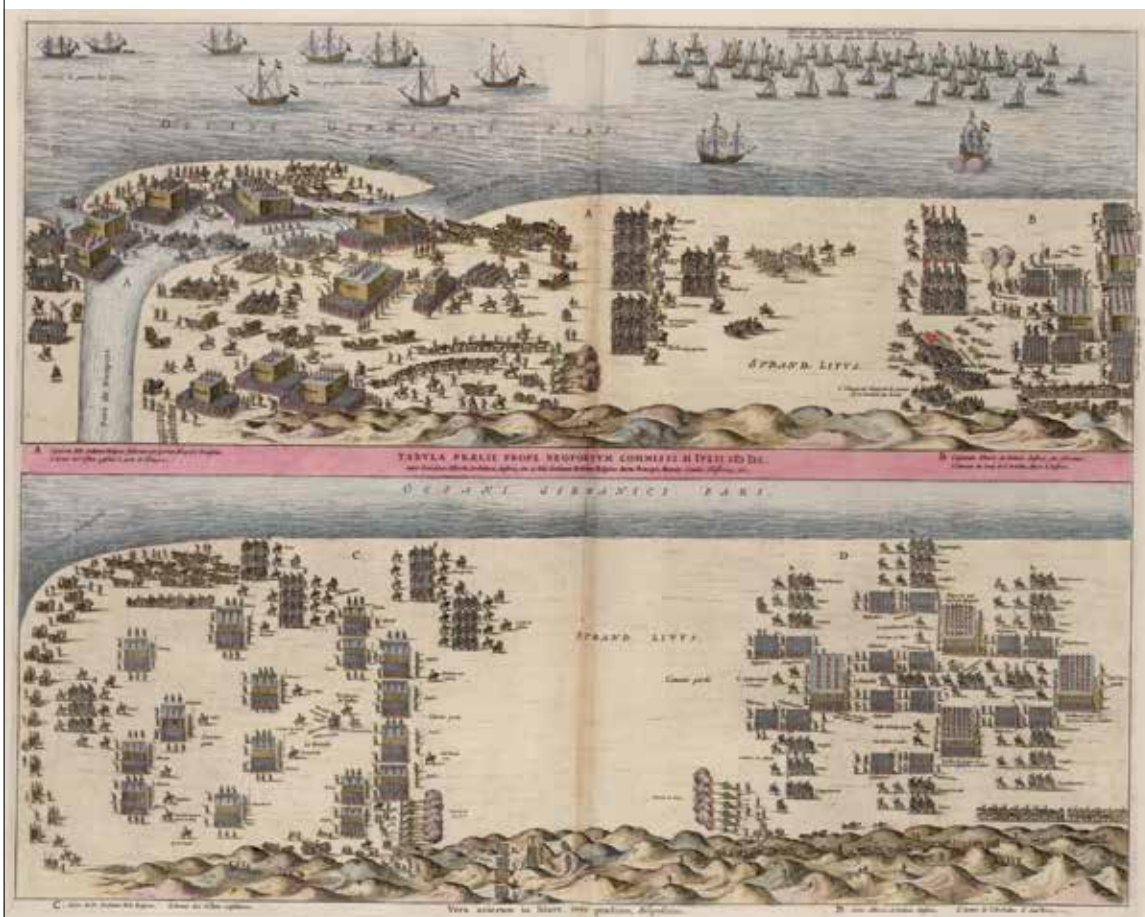
Twee fasen van de Slag bij Nieuwpoort, 1600. Kaart uit 1649 uit de *Atlas van Loon*.

Rechterpagina:

Venster in de Canon: Annie M.G. Schmidt.

Hier kreeg ze de televisieprijs voor *Pension Hommeles* van het Prins Bernhardfonds op 8 oktober 1959. Verder van links naar rechts:

Wim Brusse, Mieke Verstraete, Donald Jones, Wim Ibo en Cor Lemaire. Foto: Wim van Rossem, Anefo/Nationaal Archief.

leerlingen historische interesse? Ontwikkeling van historische kennis, vaardigheden en interesse staat uiteraard niet op zichzelf, maar is nodig voor de ontwikkeling van historisch besef.²

Historische kennis

Discussies over geschiedenisonderwijs gaan bijna altijd over de vraag *waarover* onderwezen moet worden en dus over de vraag welke historische kennis leerlingen zouden moeten verwerven. Er zijn verschillende soorten historische kennis. Ten eerste kennis van historische personen, plaatsen, gebeurtenissen, ontwikkelingen en chronologie. Lange tijd domineerde het idee dat deze kennis belangrijk is voor cultuuroverdracht, identiteitsvorming en waardenontwikkeling. Vanaf de jaren zestig kwam er meer nadruk op het productief kunnen gebruiken van kennis, bijvoorbeeld om iets in de tijd te plaatsen of een vergelijking tussen heden en verleden te maken. Er is nog een andere legitimering voor het onderwijzen van kennis. De sociologen Michael Young en Basil Bernstein betogen dat conceptuele kennis noodzakelijk is voor een effectieve democratie, omdat je met deze kennis alternatieve toekomstscenario's kunt bedenken. Voor veel kinderen ligt deze kennis buiten hun eigen ervaring. Kennis heeft vanuit dit perspectief een belangrijke emanciperende functie.³

Als we naar de afgelopen zestig jaar kijken, dan valt vooral de inhoudelijke verbreding op. Er is meer aandacht voor contemporaine, sociaal-economische, culturele, Europese, koloniale en vrouwengeschiedenis. Deze verbreding heeft – bij een teruglopend aantal lessen – wel het selectieprobleem vergroot. En een goede balans vinden is nog steeds een uitdaging. Herhaalde aandacht voor politieke, sociale, economische en culturele

ontwikkelingen bevordert de beheersing van sleutelbegrippen, zoals middelen van bestaan, opstand, sociale lagen, democratisering en industrialisatie.

Met name in de jaren tachtig en negentig stonden deze sleutelbegrippen in de belangstelling van vakdidactici en werden ze meer zichtbaar in methodes. De mens- en maatschappijvakken zouden meer samen kunnen werken om gericht te werken aan de opbouw van een begrippenapparaat waarmee leerlingen maatschappelijke verschijnselen en vraagstukken kunnen onderzoeken. In het basisonderwijs zou de nadruk meer kunnen liggen op sociaaleconomische en culturele geschiedenis, omdat die ontwikkelingen makkelijker concreet gemaakt kunnen worden. In de bovenbouw vmbo is ook gekozen voor meer sociaaleconomische geschiedenis, wat goed aansluit bij het profiel Zorg en Welzijn waarin geschiedenis gekozen kan worden.

Redelijk evenwicht

Er is de afgelopen decennia een redelijk evenwicht gevonden tussen aandacht voor Nederlandse en Europese geschiedenis. Al in de jaren zestig verdwenen de aparte boeken voor vaderlandse geschiedenis. Het huidige kader van tien tijdvakken is vooral gericht op West-Europese geschiedenis. De implementatie (2010) van de Canon van Nederland gaf met name in het primair onderwijs een impuls aan lessen over Nederlandse geschiedenis. Het is opmerkelijk dat de overheid op dit moment herziening van de Canon in gang zet, los van Curriculum.nu. Eerder zijn het tijdvakkenkader en de Canon los van elkaar ontwikkeld en bleken ze vrij haaks op elkaar te staan. Met wat kunst- en vliegwerk is het in de kern-doelen samengesmolten tot de opdracht om de

¹ In het onlangs verschenen eindrapport *Lage drempels, hoge dijken. Democratie en rechtsstaat in balans* (Boom 2018) van de staatscommissie parlementair stelsel wordt bijvoorbeeld gepleit voor geschiedenis als verplicht vak voor alle leerlingen.

² Van Boxtel, C., & Van Drie, J. (2018). Historical reasoning: conceptualizations and educational applications. In S.A. Metzger & L. McArthur Harris (Eds.). *The Wiley International Handbook of History Teaching and Learning* (pp. 149-176). Hoboken, New Jersey: John Wiley & Sons. Grever, M. & van Boxtel, C. (2014). *Verlangen naar tastbaar verleden. Erfgoed, onderwijs en historisch besef*. Hilversum: Verloren. Van Boxtel, C. (2019). Historical consciousness. A learning and teaching perspective from the Netherlands. In A. Clark & C.L. Peck (Eds.). *Contemplating historical consciousness. Notes from the field*. New York: Berghahn, p. 61-75.

³ Young, M. & Lambert, D. (2014). *Knowledge and the future school. Curriculum and social justice*. Londen: Bloomsbury Academy.

Niet alle revoluties vonden plaats in de tijd van pruiken en revoluties. Mensen op de Berlijnse Muur, november 1989. Rechterpagina: De Leidse vakdidacticus Leo Dalhuisen ontvangt voor de tweede keer de Huib de Ruyterprijs van de VGN in 2000.

kenmerkende aspecten van de tien tijdvakken te illustreren met de vensters van de Canon. Hoewel de nadruk in het voortgezet onderwijs meer op Europese geschiedenis ligt, worden bij thema's die specifiek betrekking hebben op Nederland, zoals de Opstand en de bezetting, nog weinig verbindingen gelegd met bredere ontwikkelingen binnen Europa en de wereld.⁴ Het transnationale perspectief dat in de geschiedwetenschap gangbaar is, is in het geschiedenisonderwijs nog weinig herkenbaar. Globalisering en een heterogener wordende samenleving als gevolg van migratie rechtvaardigen een verschuiving naar meer wereldgeschiedenis in het curriculum. Hier zit het tijdvakkenkader echter in de weg. Historische kennis is de afgelopen zestig jaar afwisselend op globaal en meer gedetailleerd niveau beschreven in kerndoelen en eindtermen. Een globale omschrijving, zoals nu in het primair onderwijs en de onderbouw, belemmert een goede opbouw van kennis en vaardigheden, omdat leraren er niet van uitgaan dat bepaalde

voorkennis al aanwezig is. Een gedetailleerde invulling, zoals het geval was in de tijd van de basisvorming (jaren negentig), resulteerde wel in meer aandacht voor onderwerpen die tot dan toe onderbelicht waren, maar gaf leraren weinig ruimte om zelf keuzes te maken en werkte overladenheid in de hand. De commissie-De Rooy heeft gekozen voor een beschrijving op het niveau van historische ontwikkelingen en verschijnselen. Ik denk dat dat een goede keuze is geweest. Wat wel wringt is dat deze ontwikkelingen gepresenteerd worden als *kenmerkend* voor tijdvakken die door de commissie zelf zijn uitgevonden. De tijdvakken zouden de verwerving van een chronologisch referentiekader vergemakkelijken, maar zitten het verwerven van historische kennis en inzichten uiteindelijk in de weg. Niet alle revoluties vonden plaats in de tijd van pruiken en revoluties, de verspreiding van de islam spreidt zich uit over meer tijdvakken en historici periodiseren aan de hand van kantelpunten.

De implementatie van het tijdvakkenkader heeft een grote impact gehad op het geschiedenisonderwijs, met name in de bovenbouw havo/vwo. Van 1973 tot 2010 bestond het centraal examen uit wisselende thema's. Op dit moment worden de tien tijdvakken ook in het centraal examen getoetst. In 2010 stelde commissielid Arie Wilschut dat de commissie-De Rooy erin geslaagd was om 'een zodanige synthese te ontwerpen dat vrijwel iedereen er zich in kan vinden, van de hoogleraar geschiedenis tot de didacticus, de leraar en journalist.'⁵ Er was echter al vanaf het begin ook kritiek en op dit moment lijkt er vooral verdeeldheid te zijn over de wenselijkheid van het tijdvakkenkader. Het is in elk geval duidelijk dat het omvattende, statische en gesloten karakter van het kader aanpassing van de selectie van historische kennis (die 'opgesloten' zit in het tijdvakkenkader) in de weg zit. Deze aanpassing is echter nodig om beter aan te sluiten bij de verschillende wensen en mogelijkheden in het basisonderwijs, de onderbouw en de bovenbouw, en om een betere balans te krijgen tussen Nederlandse, Europese en wereldgeschiedenis.

Omdat de aandacht de laatste decennia vooral uitging naar de overzichts-kennis, is er weinig aandacht geweest voor andere soorten kennis die van belang zijn voor de ontwikkeling van historisch besef, zoals kennis van hoe historici tot historische kennis komen en de manieren waarop mensen betekenis geven aan het verleden. Deze kennis bespreek ik in relatie tot de historische vaardigheden.

Leo Dalhuisen

In Nederland was er al vroeg veel aandacht voor historische vaardigheden. In 1967 werd in het doelstellingenrapport van de VGN gesteld dat leerlingen onafhankelijk en kritisch moesten

leren denken en begrijpen hoe historici interpretaties ontwikkelen. In de jaren zeventig en tachtig volgde een conceptuele en praktische uitwerking waaraan met name de Leidse vakdidacticus Leo Dalhuisen een grote bijdrage leverde. In de jaren negentig werd de aandacht voor vaardigheden verder verankerd toen ze onderdeel werden van de eindexamenprogramma's. De vaardigheden werden toen ook meer gedetailleerd beschreven. In het primair onderwijs wordt in de kerndoelen alleen genoemd dat leerlingen gebruik leren maken van eenvoudige historische bronnen. Ook in de onderbouw ligt de nadruk op bronnen. In de bovenbouw is ook aandacht voor vaardigheden als het kunnen identificeren van aspecten van continuïteit en verandering, het geven van een historische verklaring en rekening kunnen houden met de tijd- en plaatsgebondenheid van historische interpretaties.

Ik heb met Jannet van Drie en andere onderzoekers gewerkt aan een integratief kader waarin de samenhang tussen de verschillende historische vaardigheden en verschillende soorten historische kennis duidelijk wordt. Wat nog ontbreekt is een duidelijke opbouw in historische vaardigheden van primair onderwijs naar bovenbouw voortgezet onderwijs. In het primair onderwijs kunnen leerlingen bij het onderzoeken van een historisch onderwerp gestimuleerd worden om zelf historische vragen te stellen, personen, gebeurtenissen en voorwerpen in de tijd plaatsen en benoemen wat verandert en wat hetzelfde blijft in hoe mensen wonen, werken, communiceren en reizen en in wat ze geloven. Er kan ook gewerkt worden aan het onderscheiden van oorzaken en gevolgen, feiten en meningen en het maken van

eenvoudige vergelijkingen tussen heden en verleden. Aan de hand van concrete verhalen kunnen leerlingen zich leren inleven. Er zijn vanuit onderzoek voldoende aanwijzingen dat leerlingen in het primair onderwijs dit onder begeleiding van de leraar kunnen.⁶ In de onderbouw kunnen deze historische denkvaardigheden verder ontwikkeld worden en in de bovenbouw meer in samenhang toegepast. Op basis van gegeven en zelf te verzamelen informatie zouden leerlingen tot een historische redenering moeten kunnen komen of een gegeven redenering moeten kunnen evalueren.

In verschillende landen is in het curriculum meer aandacht gekomen voor historische cultuur.⁷ Leerlingen komen buiten school in aanraking met historische beelden en verhalen over het verleden en discussies over gevoelig erfgoed, bijvoorbeeld in de media en in musea. Wanneer deze onderwerp worden gemaakt van de geschiedenisles, kunnen leerlingen ervaren dat historische kennis en vaardigheden relevant zijn. Waarom worden bepaalde historische gebeurtenissen herdacht of gevierd? In hoeverre is sprake van een genuanceerd beeld gebaseerd op bewijs uit historische bronnen? Welke verschillende perspectieven zijn er aanwezig? Zijn mensen in de loop van de tijd anders gaan denken? Wat vinden leerlingen zelf belangrijk om te bewaren of herdenken? Aandacht voor zulke vragen kan voor leerlingen heel motiverend zijn en draagt bij aan zowel burgerschaps- als persoonsvorming.

Historische interesse

Er is in Nederland helaas weinig onderzoek gedaan naar de historische interesse van leerlingen. We weten dus niet of die over de jaren heen verandert en welke verschillen er zijn tussen leerlingen in het basisonderwijs, de onderbouw en bovenbouw vmbo en havo/vwo. Recent onderzoek naar de populariteit van schoolvakken onder 25.000 leerlingen van 3 havo/vwo laat zien dat geschiedenis met een zevende plaats niet bij de populairste vakken zit, maar ook niet bij de minst populaire.⁸ Het is misschien wel zorgelijk dat geschiedenis veel populairder is bij jongens dan bij meisjes.

De rijk ontwikkelde didactiek van het schoolvak geschiedenis is voor een belangrijk deel het gevolg van de uitdaging om bij leerlingen de historische interesse te bevorderen. Historische interesse is belangrijk omdat leerlingen de geschiedenis alleen willen onderzoeken als ze nieuwsgierig of verwonderd zijn. Didactici maken al sinds de jaren zestig duidelijk dat het belangrijk is om meer te denken vanuit de leerling en minder vanuit de leerstof. In de klas hoeven leerlingen niet alleen meer te luisteren en aantekeningen van het bord over te nemen, maar werken ze vaker aan opdrachten, werkstukken ►

⁴ Kropman, M., van Drie, J., & van Boxtel, C. (2018). Multiperspectivity in the history classroom. The role of narrative and metaphor. In M. Hanne & A.A. Kaal (Eds.). *Narrative and metaphor in education*. Routledge.

⁵ Wilschut, A. (2002). Zinnvolle en leerbare geschiedenis. In B. Billiet, P. Cassiman & M. Vanspeybrouck (Red.). *Het verleden in het heden. Geschiedenis, historisch onderzoek en de plaats van de historicus in de maatschappij van vandaag*. Gent: Academia Press, p. 69.

⁶ De Groot-Reuvekamp, M. (2017). *Timewise. Improving pupils' understanding of historical time in primary school*. Amsterdam: University of Amsterdam. Dissertatie. Zie ook www.historischtijdsbesef.nl.

⁷ Bjerg, H., Körber, A., Lenz, C., & von Wrochem, O. (2013). *Teaching historical memories in an intercultural perspective*. Berlin: Metropol. Grever, M. & van Boxtel, C. (2014). *Verlangen naar tastbaar verleden. Erfgoed, onderwijs en historisch besef*. Hilversum: Verloren.

⁸ Qompas, 2015-2016. corporate.qompas.nl/nieuws/persbericht-jongens-woorden-inge-haald-meisjes-zijn-de-toekomstige-beta's.

De Moorse jongen Guan Anthony Side-ron was een 'cadeau' voor Willem V en diende aan het hof. Tekening door Isaac Lodewijk la Fargue van Nieuwland, 1766. Collectie Rijksmuseum.

en presentaties. Ondersteund door bladen als *Reflector* en *Blikopener* en nu door online bronnen zoeken leraren steeds naar aansluiting bij de actualiteit. De didacticus Joop Toebes vat de verandering in didactiek als volgt samen: 'Dit alles heeft erin geresulteerd dat het vak van een praat- en leervak, waarin het vooral om het verzamelen van (antiquarische) kennis ging voor algemene ontwikkeling, of voor het bevorderen van karaktervorming, godsdienstzin en vaderlandsliefde, geworden is tot een denk- en doevak, dat zijn waarde heeft voor het begrijpen van de historische dimensie van onze tijd.⁹ Ik denk zelf dat geschiedenis een combinatie zou moeten zijn van praat- en leervak en denk- en doevak. Om zich een beeld te kunnen vormen van het verleden en kennis van abstracte begrippen te verwerven is het nodig om de leerstof tot leven te brengen met vertellingen en illustraties. In het verleden gebeurde dat al met kaarten, voorwerpen, dia's en excursies. Tegenwoordig ook met filmmateriaal en animaties. Voor een toenemend aantal leerlingen is de taalvaardigheid een struikelblok. Hiervoor zijn inmiddels goede aanpakken en materialen ontwikkeld. Zo kan er gewerkt worden met minder talige opdrachten, zoals teken- en dramaopdrachten.¹⁰ Daarnaast is in het geschiedenisonderwijs de didactiek van taalgericht vakonderwijs heel goed uitgewerkt.¹¹ Wat is nodig om leerlingen te motiveren voor historisch denken en redeneren? Leerlingen moeten zelf het verleden kunnen onderzoeken en

gelegenheid krijgen om te praten en discussiëren over historische onderwerpen. De laatste jaren zijn onder de noemer Actief Historisch Denken veel bruikbare werkvormen ontwikkeld. Ook het onderwijsleergesprek is een krachtig hulpmiddel, maar lijkt helaas onder druk te staan, omdat steeds meer scholen inzetten op gepersonaliseerd leren en differentiatie. Juist in een onderwijsleergesprek kan de historische interesse gestimuleerd worden, kan het historisch denken en redeneren op een hoger niveau getild worden, kan gevoelig erfgoed aan de orde komen en kan door de uitwisseling en evaluatie van verschillende interpretaties en perspectieven gewerkt worden aan historisch besef.¹²

In beweging

Geschiedenisonderwijs en geschiedenisdidactiek zijn continu in beweging. Misschien wel omdat er elke dag geschiedenis bij komt en elke generatie op zijn eigen manier betekenis geeft aan het verleden. Ik heb verschillende uitdagingen benoemd die te maken hebben met de selectie en organisatie van de leerstof en het ontwikkelen van historische interesse bij leerlingen. Ik hoop dat deze uitdagingen opgepakt worden in het kader van de huidige curriculumvernieuwing. Het 'bij de tijd' maken van geschiedenisonderwijs is overigens niet de taak van een selecte groep curriculumontwikkelaars. Het schoolvak geschiedenis heeft een rijke traditie van netwerken waarin leraren en vakdidactici – en in toenemende mate ook vakdidactisch onderzoekers – gezamenlijk werken aan vernieuwing en verbetering van geschiedenisonderwijs. Het is alleszins de moeite waard om deze traditie voort te zetten. ■

Historisch besef

In vakdidactische theorieën over historisch besef worden de volgende onderdelen genoemd:

1. Het besef dat de hedendaagse samenleving en omgeving mede het resultaat zijn van historische ontwikkelingen, dat de samenleving voortdurend verandert, maar er ook zaken hetzelfde blijven.
2. Het besef dat mensen invloed kunnen uitoefenen op de loop van de geschiedenis, en dat structuren gedrag kunnen stimuleren, maar ook belemmeren.
3. Het besef dat je deel uitmaakt van grotere gehelen (bijvoorbeeld een nationale gemeenschap) met een eigen geschiedenis.
4. Het besef dat geschiedenis relevant is en gebruikt wordt in het heden, en dat de omgang met het verleden verschillend kan zijn voor verschillende mensen en door de tijd heen verandert.
5. Het besef dat geschiedverhalen en beelden van het verleden interpretaties zijn die meer of minder op historisch bewijs gebaseerd kunnen zijn.

⁹ Toebes, G. (1976). Van leervak naar een denk- en doevak. Een bijdrage tot de geschiedenis van het Nederlands geschiedenisonderwijs, *Kleio* 9, p. 202-284.

¹⁰ Zie het onderzoek en publicaties van Tessa de Leur. vakdidactiekgw.nl/author/tessa.

¹¹ Zie de publicaties over taalgericht vakonderwijs van J. van Drie e.a. www.expertisecentrum-mmv.nl/taalgericht-vakonderwijs.

¹² Van Boxtel, C. & van Drie, J. (2017). Engaging students in historical reasoning. The need for dialogic history education. M. Carretero, S. Berger & M. Grever (Eds.). *Palgrave handbook of research in historical culture and education*. London, Palgrave Macmillan, p. 573-590.

Ver-geet-mij-niet.**Over het verborgen leven van een Joods meisje***Bart van Es*

In de landelijke pers was er veel aandacht voor dit boek, over Lientje die zich bij de grootouders van de schrijver schuilhield voor de nazi's. Decennia na de oorlog werd het contact plotseling verbroken. Een reconstructie van een tragische geschiedenis.

De Bezige Bij | € 22,99

De Federalist Papers.**Bakermat van het moderne constitutionalisme***Paul de Hert, Andreas Kinning en Gerard Versluis (red.)*

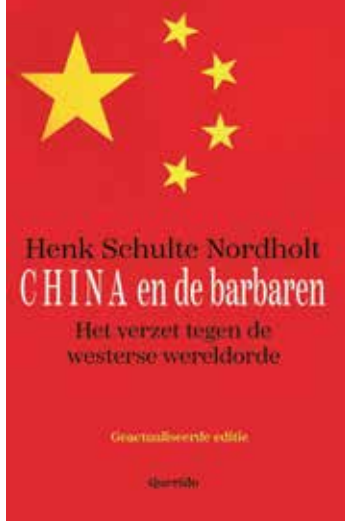
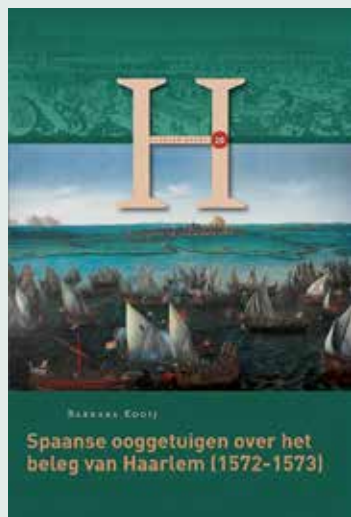
De 'papers' zijn het commentaar op de Amerikaanse grondwet en vormen samen met diezelfde grondwet de bakermat van de staatsinrichting in de VS. Voor het eerst is er een Nederlandstalig boek dat de papers duidt.

Damon | € 29,90

Spaanse ooggetuigen over het beleg van Haarlem (1572-1573)*Barbara Kooij*

Maar liefst 138 Spaanse bronnen worden in dit boek aangehaald om duidelijk te maken hoe de Spanjaarden het voor hen succesvolle beleg van Haarlem hebben beleefd. Een waar bombardement aan bronnen dus.

Verloren | € 29,00

China en de barbaren.**Het verzet tegen de westerse wereldorde***Henk Schulte Nordholt*

Een nieuwe actuele versie van een boek dat ter voorbereiding van het eindexamenonderwerp China onmisbaar is.

Querido | € 17,99

Albert Speer.**Een Duitse carrière***Magnus Brechtken*

De enige man die tijdens het Tribunaal van Neurenberg zei dat hij 'schuldig' was. Tijdens en na zijn gevangenschap is het beeld ontstaan dat Speer een 'goede nazi' zou zijn. Dat beeld wordt in dit boek duidelijk rechtgezet. Ook wordt aangegeven waarom wij zijn façade niet door hadden.

Thomas Rap | € 49,99

Hendrik de Man.**Een man met een plan***Jan Willem Stutje*

Het Plan van de Arbeid was bedoeld om de crisis te bezweren. Hendrik de Man was de bedenker ervan. Over deze bijzondere Belg die probeerde een corporatief België op te zetten, doen de wildste verhalen de ronde. Oordeelt u zelf.

Polis | € 34,99

Ik ben dynamiet.**Het leven van Nietzsche***Sue Prideaux*

De filosoof die geloofde in de übermensch en de *Wille zur Macht* beschreef. Hij werd geliefd en gehaat. Langzaam veranderde hij in een waanzinnige, in de letterlijke betekenis van het woord.

Arbeiderspers | € 41,99

Het verleden van Utrecht als remonstrantse stad, 1610-1618.**Maurits' zwaard***Frits Broeyer*

Het conflict tussen Maurits en Van Oldenbarnevelt had niet alleen een godsdienstige oorsprong, ook de strijd om de macht op militair gebied speelde een rol. In dit boek wordt over beide aspecten verteld, vierhonderd jaar na de onthoofding van Van Oldenbarnevelt.

Matrijs | € 24,95

De nieuwe zijderoutes.**Het heden en de toekomst van de wereld***Peter Frankopan*

Tegelijk met een nieuw boek over de tegenwoordige zijderoutes, brengt de uitgever een geïllustreerde editie van het veel verkochte eerdere werk van dezelfde schrijver over de zijderoutes uit het verleden (lovend gerecenseerd in een eerdere *Kleio*). Beide boeken zijn zeer de moeite waard.

Spectrum | € 24,99

De nieuwe keizer.**Xi Jinping, de machtigste man van China***Ties Dams*

Een prima boek ter voorbereiding op het nieuwe examenonderwerp, al staat Xi daar (uiteraard) niet in. De vergelijking met de Mantsjoe-keizers, met communist Mao en met hervormer Deng kan makkelijk worden gemaakt door u (en uw leerlingen).

Prometheus | € 21,99 ■

Onder redactie van Ben Vriesema.

Met elkaar verklonken

*Familiebedrijven, hun ontstaan,
hun groei en hoe het soms misgaat*

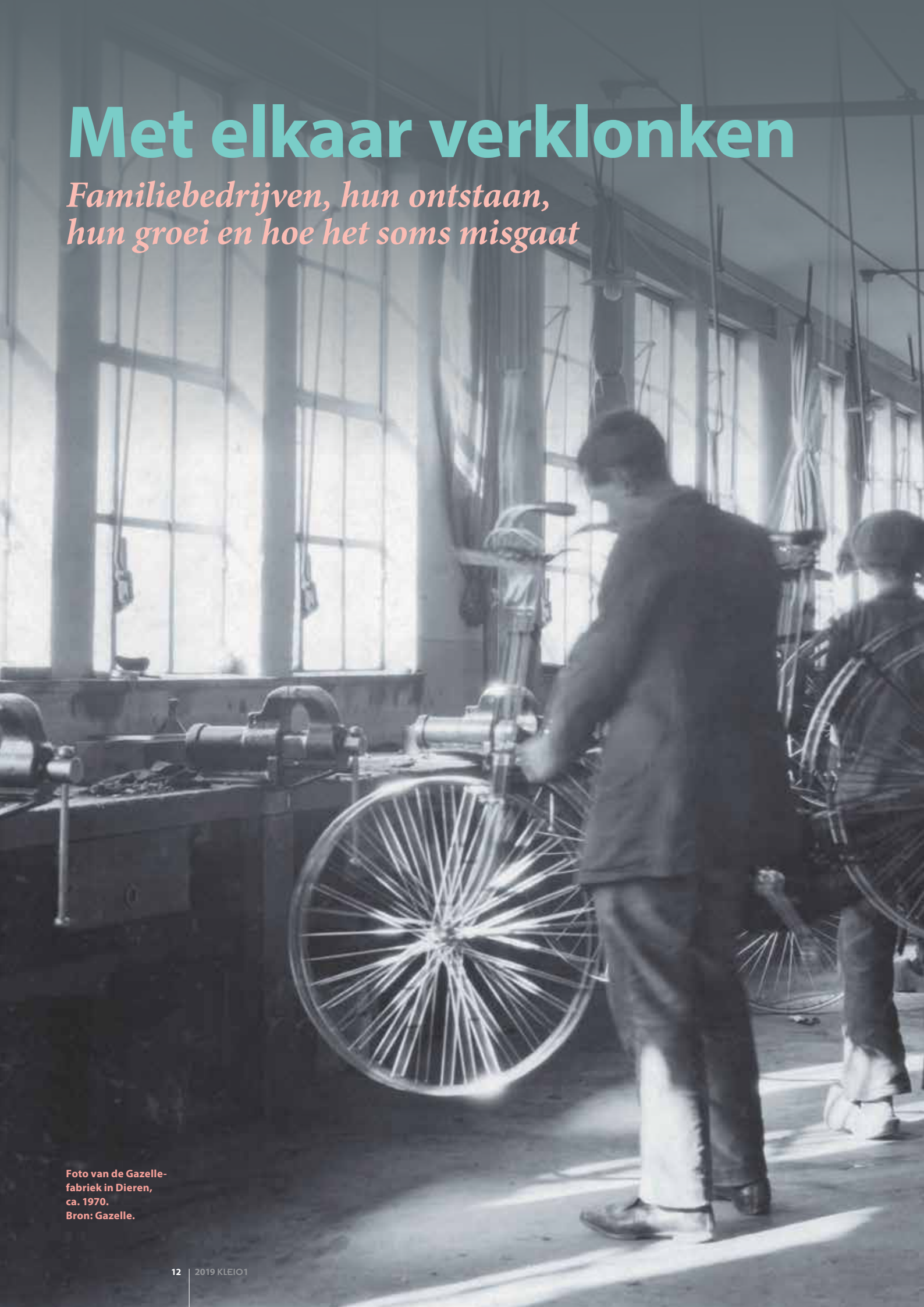

Foto van de Gazelle-
fabriek in Dieren,
ca. 1970.
Bron: Gazelle.

Bedrijfsgechiedenissen heb je in vele soorten en maten. Er zijn 'praatjes bij plaatjes', kronieken, interviewboeken, doorwrochte studies, breed uitwaaiende geschriften, documentaire romans, et cetera. Het kwaliteitsverschil is enorm, de diepgang ook. In de regio Eindhoven zijn sinds enkele jaren ook leerlingen bezig met onderzoeken naar bedrijven, met interessante resultaten.

Ger Jan Onrust is docent geschiedenis en maatschappijleer op het Jan van Brabant College in Helmond.

Hij heeft zich tijdens zijn diensttijd bij ons doen kennen als een bekwaam, ijverig, ordelijk en in elk opzicht eerlijk en vertrouwd man. Na ruim 12 dienstjaren heeft hij vrijwillig onze dienst verlaten om voor eigen rekening een zaak te beginnen.' Het is 1921. Anthoon van Thiel, patroon van het staalbedrijf Gebroeders van Thiel (het huidige Nedschroef), neemt met spijt afscheid van zijn bedrijfsleider.

'Gazelle, maar ook Smeets' en De Wit, zijn typische familiebedrijven. Gericht op continuïteit, gevestigd in de regio. Werk en privé lopen door elkaar'

Voor de dan 39 jaar oude Jan de Wit is het nu of nooit. Of hij behoudt zijn 400 gulden maandelijks en leidt de zonen van de eerste generatie Van Thiel op, of hij gaat zelfstandig verder. De tijden zijn goed; na de oorlog is er veel werk. Jan de Wit IJzerwaren wordt opgericht en vestigt zich aan de Kanaaldijk Z.O., aan de Zuid-Willemsvaart te Helmond. De Wit gaat 'zachte nagels' (oftewel houtspijkers) maken. De geschiedenis van het bedrijf is recent beschreven door twee leerlingen van het Jan van Brabant College, waarover later meer.

Familiegeschiedenissen

De laatste jaren zijn het vooral in de geschiedenis van de eigen voorouders geïnteresseerde journalisten en historici die de historie van een bedrijf of bedrijfstak, annex de familiegeschiedenis beschrijven. Denk hierbij aan *Het zwijgen van Maria Zachea* van Judith Koelemeijer, *Het geluk van Limburg* van Marcia Luyten en *Land van glas* van Koen van Wijk. Zo ook *Een eeuw in versnelling. Hoe de fiets voor een maatschappelijke revolutie in Nederland zorgde* van Marian Rijk (over Gazelle in Dieren) en *Goed gerei. Opkomst en ondergang van*

een (meubelmakers)familie van Wido Smeets (over NV Smeets' Houtindustrie in Wessem). De meubels van Smeets zul je niet in een modernistisch interieur tegen komen. Het zijn wel met veel vakmanschap en gevoel voor de mode van voor de oorlog gemaakte houten meubels, zeer gewild bij opkopers en liefhebbers van retro-stijlen. Alleen kenners weten dat de meubels op de grens met België zijn gemaakt. De Wit zal ook weinigen wat zeggen, zelfs hun bekendste product, de Don Quichotte-nagels, zal alleen mensen bekend voorkomen die hier regelmatig mee werken. Het nu weer in Nederlandse handen zijnde Gazelle is wel bij iedereen bekend.

Paard der democratie

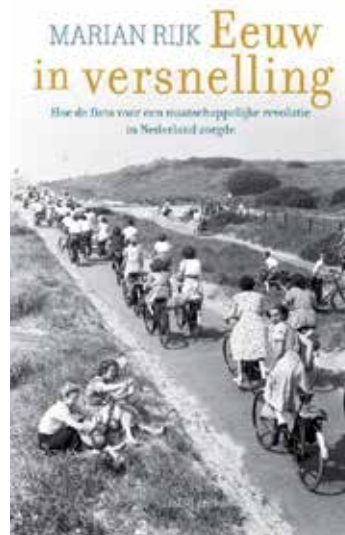
Marian Rijk noemt de fiets terecht een Nederlands icoon. 'Nergens ter wereld wordt er in de loop van de twintigste eeuw zoveel gefietst als in Nederland. Fietsen staat voor onafhankelijkheid, voor mobiliteit, voor vrijheid. (...) De fiets, het "paard der democratie", is een belangrijke katalysator voor de

voortgang van Nederland in de negentiende en twintigste eeuw.' Zij noemt het vervoermiddel 'onderdeel van de Nederlandse identiteit'. Tussen 1892, wanneer Willem Kölling zijn fietsenfabriek in Dieren opent, en nu zijn er meer dan vijftien miljoen fietsen geproduceerd.

De eerste vélocipèdes, zoals de fiets aanvankelijk heet, komen uit Duitsland en Engeland. Lokale smederijen en later ambitieuze wagenmakers maken ze voor een geprivilegieerde klandizie. Fietsen gebeurt in clubverband en is een sportieve en soms vrij hachelijke onderneming. Kettingaandrijving wordt in 1885 geïntroduceerd. Postbode Willem Kölling uit Dieren rijdt op een dergelijke fiets. In 1892 importeert hij één Raleigh-fiets uit Nottingham. Hij weet zijn vriend Rudolf Arentsen te interesseren voor een investering in Arentsen & Kölling, hun nieuwe bedrijf dat fietsen importeert, assembleert en afmonteert. Vijf jaar later geeft Kölling zijn baan als beheerder van het postkantoor in Dieren op en gaat hij zelf fietsen produceren. Het bedrijf krijgt de naam Gazelle, naar 'de snelste der antilopen'.

De eerste fietsen kosten al snel tweehonderd gulden, maar de prijs zakt en kort na de eeuwwisseling is de fiets bereikbaar voor de geschoolde arbeider, die er mee naar zijn werk fietst. De zaken gaan goed en een fabriek met drie verdiepingen wordt geopend. Al in 1904 worden er tweeduizend fietsen per jaar geproduceerd. Arentsen stapt uit het bedrijf, dat zonder hem verder gaat. Het bedrijf blijft gevestigd in Dieren. Agenten reizen het land door om dealers te voorzien van de oerdegelijke fietsen. In 1915 is Gazelle, met een jaarlijkse productie van vijftienduizend fietsen, de grootste Nederlandse fietsenfabrikant.

Gazelle, maar ook Smeets' en De Wit, zijn typische familie-

Eeuw in versnelling. Hoe de fiets voor een maatschappelijke revolutie in Nederland zorgde. *Marian Rijk* (Ambo/Anthos, Amsterdam 2018), 272 blz., € 20,99

bedrijven. De bedrijven gericht op continuïteit en zijn gevestigd in de regio. Werk en privé lopen door elkaar. Gemoedelijkheid, gebrek aan innovatie (bij Smeets'), minder op efficiency gerichte bedrijfsvoering, internationale concurrentie (Gazelle en De Wit), in alle drie de bedrijven loopt het uiteindelijk spaak. Smeets' gaat ten onder aan ruzie onder de zes broers, De Wit gaat noodgedwongen op in Nedstaal en Gazelle wordt in 1971 overgenomen door Raleigh.

Dan hebben Gazelle en Batavus het al twee jaar samen geprobeerd. Het meer traditionele Gazelle blijkt niet samen te gaan met het meer op bromfietsen gerichte Batavus. In 1965 wordt de fusie ontbonden. Binnen twee jaar nemen de schulden toe tot twaalf miljoen gulden. Ontslagen zijn nodig (875 man personeel) en verkoop ook, maar 'dat nooit!'. De relatie met Raleigh is echter altijd goed gebleven en ook het bod van 5,5 miljoen is prima. Er vallen ontslagen. Tegenwoordig produceren 350 werknemers jaarlijks 275.000 fietsen.

Verhalen over de schilmachine

Waar Marian Rijk vier pagina's literatuur benoemt, houdt de voormalige geschiedenisleraar (hij hield het drie weken vol) Wido Smeets het op een verwijzing naar Judith Koelemeijer en naar Hein Klemanns *Nederland 1938-1948. Economie en samenleving in jaren van oorlog en bezetting*. De Rotterdamse hoogleraar Klemann concludeert dat de Nederlandse industrie aanvankelijk profiteert van de bezetting. Hoewel tekorten aan grondstoffen en arbeiders (Smeets' kreeg vrijstellingen) vanaf 1941 zich doen voelen, zijn alle drie de bedrijven lang actief in de oorlog. Waar het kan worden machines afgevoerd. Bij Smeets' lukt het niet om de schilmachine van zijn sokkel te slaan en tot ver in de

oorlog werd triplex gemaakt voor de Duitse vliegtuigindustrie.

Smeets vertelt het familie-verhaal in korte, in de tijd verspringende hoofdstukken. Archiefstukken zijn er vrijwel niet en dus moet hij het hebben van verhalen. Over het mogelijke verwijderen van de schilmachine in de oorlog doen dan ook twee vertellingen de ronde. Of het nu een bedaagde ex-Afrikakorps *Hauptmann* is die concludeert dat de machine niet van zijn plaats komt, of een vervalst papier dat een groep militairen onverrichterzake doet omdraaien, Smeets verhaalt het met evenveel schwing. Zijn familiegeschiedenis heet dan ook een documentaire roman. Zijn opa en oma zijn in zijn woorden 'personages'.

Nooit was het goed

Goed gerei is het verhaal van vooral de gedreven en ondernemende Leio Smeets, zijn vrouw, de rechtlijnig gelovige Lena, en hun zes zonen en hun dochter. Harde werkers, stijfkoppig en ondanks geruzie altijd tot elkaar veroordeeld. Gevoelens houd je bij je, die toon je niet. Liefde en aandacht gaan verheld in vermaningen en berispingen. Nooit was het goed, altijd moest het beter. Onderling is er altijd competitie. Wanneer één zoon door pastoor geadviseerd naar het Bisschoppelijk gymnasium in Roermond te gaan en daarna mislukt op de universiteit in Nijmegen, wordt daar schamper over gedaan. Moeder Lena heeft niet veel met boeken. Wees beducht voor kennis die je is gegeven. Die helpt je niet zo lang we de liefde Gods moeten ontberen. Het geloof zal de wereld volmaken. Haar leven draait om God. Leio weet dat, hij maakt er zich niet druk om. Hij haalt zijn vreugde uit de fabriek.

NV Smeets' Houtindustrie maakt mooi vormgegeven meubels. Kasten en bedden worden verfraaid met ingelegd

Goed gerei. Opkomst en ondergang van een (meubelmakers)familie. Wido Smeets (Arbeiderspers, Amsterdam 2018), 384 blz., € 23,50

fineer en omlijst met weelderige ornamenten. Begonnen met zaag- en timmerwerk in de bouw en het fabriceren van eierkisten, worden huiskamermeubels en later vooral slaapmeubelensembles gemaakt. In meubelzaken in heel Nederland ligt de catalogus van Smeets. Na de oorlog gaat het goed. Op handige wijze komt het bedrijf aan hout, zelfs uit de vermaledijde communistische Sovjet-Unie. Er is werk zat, dus de handen moeten uit de mouwen. Verschil tussen geld van de fabriek en de familie is er niet. Alles – behalve dus gevoelens – wordt gedeeld. De broers staan voor minimale salarissen op de loonlijst, hun jonge gezinnen maken deel uit van de boekhouding. Wanneer ergens centrale verwarming wordt aangelegd gaat de ►

rekening naar de fabriek – een aftrekpost. Ondanks concurrentie voor arbeidskrachten van de mijnen, zijn er vijftig man aan het werk.

Na de dood van vader Leio in 1958 gaat de meubelmakerij dicht. Smeets concentreert zich op halffabricaten: meubelplaat, multiplex en triplex. De opvolging is niet geregeld en de zonen knallen keihard. Zoon Sjaak huurt advocaat Max Moszkowicz in, maar uiteindelijk gaat hij uit de zaak.

Profielwerkstuk

Afgelopen voorjaar slaagden Jurre Duijmelinck en Zakaria Boujdid voor hun vwo. Voor het vak geschiedenis schreven zij een profielwerkstuk over het Helmondse bedrijf Jan de Wit. Bij het Industrieel Atrium (zie *Kleio* 3, 2018) in Helmond vonden zij een aantal bronnen die zij voor hun profielwerkstuk konden gebruiken. De geschiedenis die zij reconstrueerden is als volgt.

Zoals gezegd richt Jan de Wit in de jaren twintig een ijzerwarenaak op. Hij wil het bedrijf echter niet alleen leiden en vindt een zakenpartner in de Helmondse wethouder Sjef van Wel. Van Wel is een mooischrijver, maar geen ondernemer. Binnen twee jaar brengt De Wit zijn bedrijf onder bij Everts & Van der Weyden, waar hij later directielid wordt. Over de crisisjaren is niets bekend en ook over de oorlog zijn geen archiefstukken bewaard gebleven.

Gezien het karakter van het bedrijf zal er voor de bezetter zijn geproduceerd, maar wat, hoeveel en hoelang, is onbekend. Na de oorlog gaat De Wit zelfstandig verder, onder de naam Jan de Wit en Zonen NV. Het bedrijf beleeft hoogtijdagen en na enkele jaren nemen zonen Wim en Jan jr. de leiding over. In de jaren zestig is de zachte nagel niet winstgevend genoeg

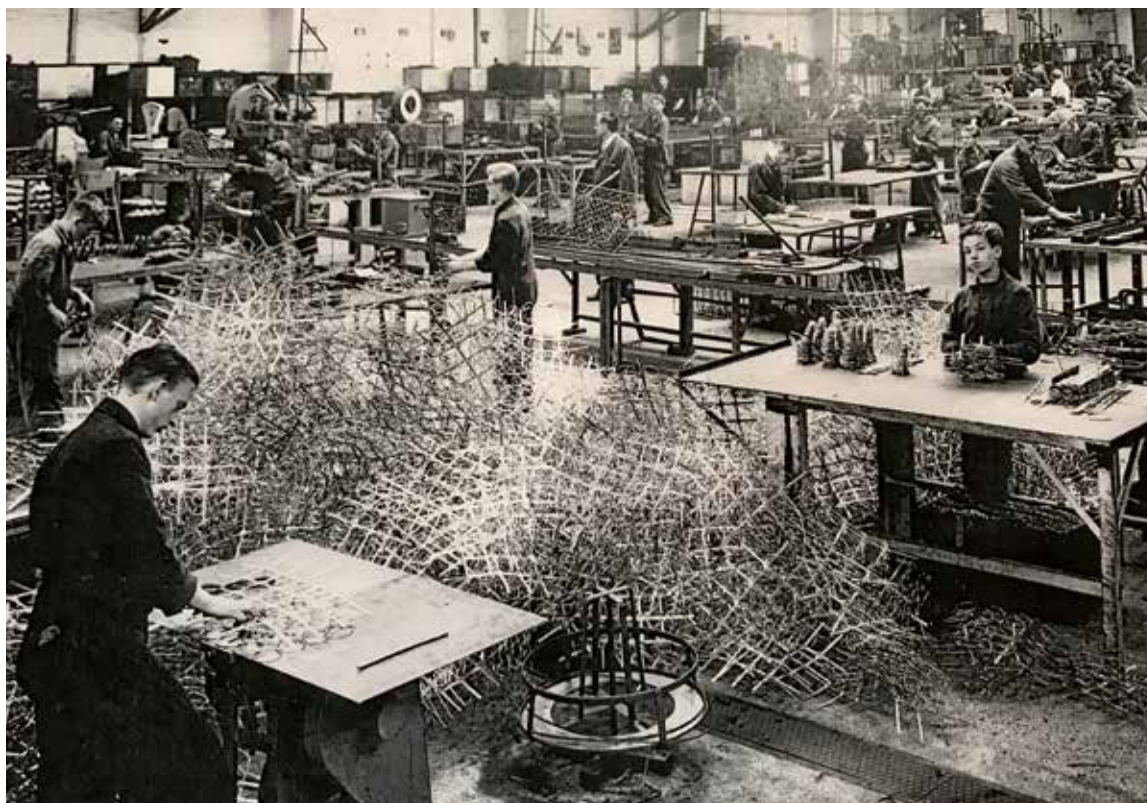
‘Zoon Sjaak huurt Max Moszkowicz in’

Boven: Zakaria Boujdid en Jurre Duijmelinck met hun profielwerkstuk voor het Jan van Brabant College.

Onder: Een medewerker van De Wit aan een slijpmachine, 1964. Bron: Industrieel Atrium.

Besluiten worden uitgesteld, orders blijven uit, er zijn steeds minder werknemers en de fabriek verpauperd. In 1988 worden de gebouwen verkocht. In de laatste hoofdstukken toont Wido Smeets dat verzoening uiteindelijk mogelijk is en voert hij de lezer mee naar een aangrijpend slot.

Het fabriceren van
spiraalmatrasen bij
De Wit. Bron: Industriel Atrium.

meer en stappen ze over op de stalen nagel. Uiteindelijk blijkt ook dat uitstel en gaat De Wit op in Nedstaal. Eind jaren tachtig stapte de laatste De Wit uit het bestuur van dit bedrijf. In die tijd gaat het bedrijf door een diep saneringsdal, geleid door een Italiaanse bedrijfsleider. Uiteindelijk doet de huidige directeur een *management buyout* en brengt hij het onder bij het OBO Bettermann concern, een bedrijf met drieduizend werknemers in zestig landen.

Brainport-scholen

Dat twee leerlingen van het Jan van Brabant College een bedrijfsgeschiedenis schrijven is geen toeval. De school is, samen met het Strabrecht College in Geldrop en het Heerbeek College in Best, één van de initiatiefnemers van de Brainport-scholen. Deze scholen richten zich nadrukkelijk op de regio, waarbij samenwerking met bedrijven en instellingen in de regio Eindhoven wordt gezocht. Op dit moment hebben zich elf scholen voor het voortgezet onderwijs in Zuidoost-Brabant aangesloten bij dit initiatief.

Uitgangspunt hierbij is het zogenaamde 3-O leren: onderzoeken, ontwerpen en ondernemen. Hier geven de scholen op eigen wijze vorm aan.

Op het Jan van Brabant College behoren leerlingen, in navolging van het Heerbeek College, een bedrijfs- of instellingsopdracht binnen te halen voor het maken van hun profielwerkstuk. De afgelopen twee jaar hebben leerlingen bijvoorbeeld een herbestemingsplan voor een in onbruik geraakte watertoren in Helmond gemaakt en een vergelijkend onderzoek gedaan naar de ontstaansgeschiedenis van Rijks-HBS'en in Nederland. Uit het laatste onderzoek bleek dat er in nogal wat plaatsen actieve tegenwerking was van de plaatselijke clerus en elite, aangezien men tegen het plaatsen van katholieke of protestantse jongeren was op niet-religieuze scholen. Opmerkelijk in dit verband is dat de maatschappelijk zeer actieve Jan de Wit mede aan de basis stond van het nu nog bestaande Carolus Borromeus College. Deze school was bedoeld als antwoord op

de oprichting van de Rijks-HBS (het huidige Jan van Brabant College) in Helmond.

In 2021 bestaat De Wit BV honderd jaar. Het bedrijf is verheugd over het onderzoek van de twee vwo-leerlingen. Het is origineel werk, zoals alle opdrachten die leerlingen de laatste twee jaren hebben gemaakt. Het overnemen van teksten van internet is vrijwel onmogelijk geworden en een deel van het gedane onderzoek is echt van nut voor de opdrachtgever. Zo snijdt het mes aan meerdere kanten: leerlingen moeten op pad om een opdracht binnen te halen, zij doen hun onderzoek, presenteren dat én de opdrachtgever heeft iets – als de opdracht maar goed is – aan het resultaat. De Wit BV zal bij het honderdjarig jubileum ongetwijfeld gebruikmaken van het onderzoek van Jurre en Zakaria. ■

Op www.brainport.nl/brainport-scholen vindt u meer informatie. Benieuwd naar de opzet van de profielwerkstukken op het Jan van Brabant College? Mail dan naar g.onrust@janvanbrabant.nl.

Karwan Fatah-Black

Karwan Fatah-Black is universitair docent in Leiden. Hij is gespecialiseerd in de trans-Atlantische slavenhandel. In 2016 ontving Fatah-Black de Heineken Young Scientists Award voor zijn onderzoek naar formele en informele trans-Atlantische handel van Nederland in de Gouden Eeuw en de rol van slavenhandel daarin.

Ben Vriesema is hoofdredacteur van Kleio.

Wat is volgens u het belangrijkste in het geschiedenisonderwijs?

Ik hecht veel waarde aan een begrip van de historiciteit van het heden. Dat de enige constante in de geschiedenis is dat we een permanent proces van verandering doormaken. Wat nu een onvermijdelijke uitkomst lijkt, was in het verleden slechts een van de vele mogelijkheden. Ik hoop dat leerlingen tegen het einde van hun schooltijd zullen doorzien dat geschiedenis en vooral waarde hechten aan geschiedenis ook misbruikt kan worden.

Welk nut heeft geschiedenis volgens u?

Geschiedenis leert ons over de veranderlijkheid van de samenleving. Gesprekken over een gedeeld verleden kunnen bijdragen aan onderling begrip en empathie. We leren ons te verplaatsen in mensen die ver van ons verwijderd lijken.

Als u morgen een historisch onderzoek zou mogen beginnen, wat zou dan het onderwerp zijn?

Ik wil weten hoe Europese elites hun denken veranderden over slavernij en ras. In eerste instantie was er in laatmiddeleeuws Noordwest-Europa een algemene afwijzing van slavernij. De omarming van dit instituut ging niet zonder slag of stoot. Daar zou ik meer over willen weten. Waarom gingen elites die zo trots waren op vrijheid overstag?

Kunt u zich nog veel herinneren van de geschiedenislessen op de middelbare school?

Op mijn middelbare school in Wageningen leerde ik eerst dat geschiedenis draaide om verhalen. In de eerste klas had mijn leraar de reputatie dat hij goed kon vertellen, dus tijdens de les zaten we vooral de tijd uit tot hij aan zijn verhaal zou beginnen. In de tweede ging dit iets minder gemoedelijk, daar werd keet getrapt, net zo lang tot de docent aan een verhaal begon. Van de havo staan mij vooral de lessen over de twintigste eeuw bij en natuurlijk het eindexamen over de patriotten. De maatschappelijke relevantie van kennis over de ontstaansgeschiedenis van het heden was in de vierde en vijfde klas nooit ver weg. Het

FOTO: JUSSI PUUKKONEN/KNAW

was mij al vroeg duidelijk dat er les werd gegeven vanuit een specifiek perspectief, bijvoorbeeld als het over Vietnam ging.

Welke historische periode spreekt u het meest aan?

De vroegmoderne tijd spreekt mij nog altijd erg aan – een spannende tijd van grote interactie tussen verschillende delen van de wereld, grote veranderingen in sociale verhoudingen en in cultuur.

Wat is de meest recente 'historische sensatie' die u heeft gehad?

Mijn meest recente historische sensatie mag ik niet met jullie delen, maar zal onderdeel zijn van de slavernijtentoonstelling in het Rijksmuseum in 2020. Voor mijn huidige onderzoek lees ik testamenten van voormalige slaven. Deze primaire bron leert mij veel over hoe deze mensen dachten en bezorgt me soms ontroerende momenten, zoals het testament van een voormalige slavin die haar eigen naam kon schrijven, die goed probeerde te zorgen voor haar vrienden, maar die ook op een bijzonder hardvochtige manier met haar eigen slaven omging. Aan de ene kant zie je de schoonheid van iemand die in een situatie van volstrekte marginalisatie zich toch het schrift heeft eigengemaakt, maar tegelijkertijd kan zo iemand niet de eigen context overstijgen.

Wat is voor u een belangrijke lieu de mémoire?

Het West-Indisch Huis in Amsterdam. De uitbater van het gebouw doet erg zijn best om wel de relatie tussen Nederland en New York te benadrukken en daar klanten mee te trekken, maar hij verzwijgt actief dat het gebouw de plek was waar de West-Indische Compagnie het besluit nam om actief deel te gaan nemen aan de slavenhandel en de ontwikkeling van slavenplantages. Het is zowel een belangrijke plek, als een plek waar je, als je het weet, kunt zien hoe ongemakkelijk de omgang met het verleden nog altijd is.

Kent u een historische persoon die op onderdelen op u lijkt?

Altijd als ik (de Amerikaanse historica en hoogleraar – red.) Natalie Zemon Davis spreek, raak ik er tot in mijn vezels van doordrongen dat ik historicus wil zijn. Gezien haar levensloop en leeftijd mag ze volgens mij met recht een historische persoon heten. Ik zal nooit haar tomeloze energie, generositeit en enthousiasme kunnen evenaren, maar ik hoop wel dat ik haar liefde voor geschiedenis kan doorgeven aan volgende generaties. Ze heeft er enorm veel plezier in om op basis van de kleinste aanwijzingen hele werelden te herscheppen, juist ook van mensen die aan de rand van de samenleving leven, buiten

het zicht. Er is geen enkel aspect van het sociale leven dat niet haar belangstelling heeft, tot en met de vraag hoe in de zeventiende eeuw cadeaus werden gegeven en of ze waren ingepakt of niet. Ieder klein feitje kan helpen een groter verhaal op te bouwen en diepte te geven.

Stel, u zou minister van Onderwijs worden in een nieuw te vormen kabinet, wat zou u voor het geschiedenisonderwijs ingevoerd willen zien?

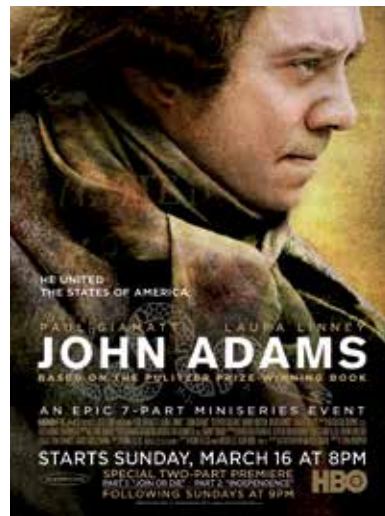
Geen hervormingen doorvoeren lijkt mij een erg verfrissende koers. Wel kan ik mij vinden in de wens van de huidige minister om vrouwen een grotere plek te geven, zowel in de inhoud van het

onderwijs als bij het geven ervan. Gelijkzeitig zouden ook nakomelingen van migranten nadrukkelijker opgenomen mogen worden in de gemeenschap van geschiedenisdocenten. Daar lopen we toch nog wel erg achter – ondanks de stappen die er gezet worden.

‘Het was mij al vroeg duidelijk dat er les werd gegeven vanuit een specifiek perspectief, bijvoorbeeld als het over Vietnam ging’

Welke historische studie maakte de meeste indruk op u?

Mijn masterscriptie modelleerde ik naar Der Deutsche Bauernkrieg van Friedrich Engels. Het is een dun boekje over een grote opstand van boeren tijdens de Reformatie. Engels gaat in het boekje op zoek naar de interactie tussen opstand en politieke machtsverhoudingen. Opstand zorgt ervoor dat nieuwe stemmen gehoor vinden of zelfs ontstaan. Zodra men de bestaande macht niet meer accepteert, gaat er een wereld aan mogelijkheden open. Toch leiden opstanden zelden tot verbetering van de positie van degenen die in opstand komen. In navolging van Engels onderzocht ik hoe een grote slavenopstand op Curaçao in 1795 leidde tot verandering binnen het koloniale bestuur. Dat bestuur werd in die tijd geconfronteerd met de transitie van stadhoudelijk gezag naar de Bataafse Republiek. Ik kwam erachter dat de slavenopstand natuurlijk groot nieuws was, maar dat onbekend was gebleven dat er ruim een jaar later een staatsgreep werd gepleegd door een radicale patriottische beweging. De slavenopstand had bijgedragen aan een crisis voor de zittende machthebbers. Een groep patriotten maakte daar gebruik van en kon in december 1796 de macht overnemen en een bijna dictatoriaal regime vestigen. Het boekje van Engels maakte indruk door de analytische helderheid en de durf om de grote dynamiek te zien in een chaotische situatie. Hij abstraherde vastomlijnde politieke stromingen en verklaarde hun ideologieën uit de krachtsverhoudingen tussen sociale klassen. Het was misschien een beetje megalomaan en reductivistisch, maar voor mij destijds een interessante manier van analyseren.

Welke historische film heeft de meeste indruk op u gemaakt?

De miniserie over John Adams vond ik erg goed. In Nederland ben ik gecharmeerd van de documentaires van Ida Does over het slavernijverleden en de verbinding die ze zoekt tussen heden en verleden daarin.

Wat is uw meest dierbare bezit dat ook historische waarde heeft?

De bovenste helft van een amfoor die een Italiaanse kennis aan mij gaf toen ik een jaar of zeven was, is mij altijd erg dierbaar geweest, maar is eigenlijk niet erg waardevol. Dierbaarder is de koffer van mijn vader, met daarin zijn brieven en documenten, die ons werd opgestuurd uit een vluchtelingenkamp nadat hij was overleden. De brieven zijn voor mij niet leesbaar, ze zijn in het Arabisch of Koerdisch. Op een dag hoop ik er achter te komen welke historische waarde ze hebben. ■

'Ich bin ein Berliner'

De historische context van de beroemde toespraak

In de naoorlogse geschiedenis van Europa stond het lot van Duitsland centraal. De grote vraag na de Tweede Wereldoorlog was natuurlijk of en hoe Duitsland gestraft en ingetoomd moest worden. In de meeste landen was er een sterk bewustzijn dat de fouten van de Eerste Wereldoorlog niet herhaald moesten worden, geen zware herstelbetalingen, geen diepe vernedering. Wat dan wel het recept voor langdurige vrede kon zijn, bleef voorlopig in het vage.

Kleio gaat wat dieper in op de verplichte voorbeelden. Met behulp van deze achtergrondinformatie kunt u uw leerlingen nog beter voorbereiden op de examenstof. Een serie om te bewaren dus. Dit artikel geeft achtergrondinformatie bij het verplichte voorbeeld 'Ich bin ein Berliner' - toespraak van president Kennedy in Berlijn (1963).

Frans Verhagen is publicist en Amerika-kenner. Hij schreef onder meer *Geschiedenis van de Verenigde Staten* (Boom 2017).

De Verenigde Staten bepaalden hoe de naoorlogse wereld eruit ging zien. Maar ook de machtigste speler had de feitelijke situatie te accepteren. Uit praktische en morele overwegingen had de opperbevelhebber van de geallieerde troepen, Dwight Eisenhower, de Sovjets toegestaan hun deel van Duitsland binnen te trekken en de laatste, zware gevechten te voeren. Hoewel sommige Amerikanen en ook Europese leiders een race wilden aangaan om als eerste Berlijn te bereiken of in elk geval zo ver mogelijk op te rukken, ongeacht de kosten, wist Eisenhower wel beter.

Hij werd daarin gesteund door president Harry Truman. Daarmee accepteerden de geallieerden de afspraken die in februari 1945 in Jalta gemaakt waren – niet dat ze veel keuze hadden. De wederzijdse invloedssferen zouden niet betwist worden. Het resultaat was een Sovjet-zone en een gedeeld Berlijn, want ook dat was deel van de afspraken. Het viel te verwachten dat dit Berlijn het brandpunt zou worden van de Koude Oorlog die niet veel later losbarstte.

Verdeeld of neutraal

In 1945 was het helemaal niet vanzelfsprekend dat de Verenigde Staten zich blijvend aan Europa zouden verbinden. Het had president Franklin Roosevelt grote moeite gekost, en sluw manoeuvreren, om de Verenigde Staten aan het begin van de Tweede Wereldoorlog een actieve rol te laten spelen. Na 1918 hadden de Verenigde Staten het lidmaatschap van de Volkenbond immers afgewezen en in de jaren dertig waren verscheidene 'neutraliteitswetten' aangenomen. Die maakten het bijzonder moeilijk om steun te geven aan welk land dan ook. Na september 1939 wilde Roosevelt Groot-Brittannië wel helpen

maar hij moest zijn toevlucht nemen tot de *Lend-Lease*-constructie, neerkomend op huurkoop van Amerikaanse schepen.

Vóór de Tweede Wereldoorlog was isolationisme de norm. Op Harvard vielen de Kennedy-jongens niet op met het isolationisme dat zij van hun vader hadden overgenomen. Van Joe Kennedy sr., toen ambassadeur in Londen, mocht Hitler in Europa zijn gang gaan. Hij vond dat Amerika er geen belangen had die Amerikaanse levens mochten kosten, en veel Amerikanen waren het daar mee eens. Pearl Harbor zou dat allemaal veranderen. Vanaf dat moment zetten ook de isolationisten hun weerzin opzij, om de wereld te redden van de dictatoriale regimes. Maar het was verre van zeker dat Amerika na de oorlog niet terug zou vallen in zijn afkeer voor bemoeienis met de wereld. Het hart van veel Amerikanen, met name in de Republikeinse Partij, klopte nog steeds isolationistisch. Voor president Roosevelt en zijn omgeving daarentegen leed het geen twijfel dat Amerika ook na de oorlog betrokken moest blijven bij het handhaven van de wereldorde. Via Bretton Woods en het opzetten van de Verenigde Naties gebeurde dat ook.

Truman ten tonele

Na Roosevelt's overlijden op 12 april 1945 zette Harry Truman die lijn door met evenveel enthousiasme en toewijding, zij het aanvankelijk zonder Roosevelt's visie en met meer bereidheid tot confrontatie. Meteen al bij de eerste conferentie met Churchill en Stalin in juli 1945 in Potsdam had Truman zich assertiever, volgens sommigen agressiever, opgesteld dan zijn voorganger. De oorlog was nog maar nauwelijks voorbij (en in Azië nog helemaal niet) of de Koude Oorlog was al voelbaar.

Het door de vier overwinnaars verdeelde en bezette Duitsland, aan puin geschoten en met miljoenen dakloze, uitgemergelde mensen op drift, bleef het zorgenkind. De Amerikanen die in de winter van 1946-1947 in Europa rondreisden maakten zich grote zorgen over het uitblijven van herstel – niet alleen in Duitsland zelf, maar ook in de rest van West-Europa – waardoor het een dankbaar jachtterrein werd voor

Rechts: John F. Kennedy en Willy Brandt in het Witte Huis in 1961. Bron: Library of Congress.

communistische partijen. De Amerikanen waren ervan overtuigd dat herstel alleen mogelijk was als Duitsland weer op eigen benen kon staan. Dat was de gedachte achter het Marshallplan dat op 5 juni 1947 door minister van Buitenlandse Zaken George Marshall werd onthuld. Het idee was de Europeanen zelf te laten herbouwen, maar ze daarbij te helpen. Zo zagen de Europeanen zelf dat zelfvertrouwen, welvaart en sociale vrede samengingen met democratische middelen.

Essentieel was de participatie van Duitsland. De Verenigde Staten wilden tot elke prijs voorkomen dat er een neutraal en verarmd Duitsland zou liggen in het midden van Europa. Daarom ook moest de Marshallhulp een collectieve onderneming zijn en een samenwerking in Europees verband bewerkstelligen. Marshall was zo slim om de Sovjet-Unie ook hulp aan te bieden en Stalin was zo dom om die te weigeren. De onderdrukking door de Sovjets van de opstand in Praag in 1948 paste in het beeld dat de Sovjet-Unie uit was op werelddominantie, maar laat zich ook interpreteren als een defensieve reactie van Stalin op Amerikaans en West-Europees beleid. Het betrof niet alleen het Marshallplan maar ook de oprichting van het *Brussels Defense Pact* in maart 1948 en de zichtbare voorbereidingen om een nieuw onafhankelijk Duitsland op te zetten. Cruciaal hierin was dat de Duitse politieke elite accepteerde dat een gedeeld Duitsland beter was dan een verenigd maar neutraal Duitsland, de wortel die de Sovjets hen steeds voorhielden.

Van munt naar blokkade

Een van de splijtzwammen met de Sovjet-Unie werd de aangekondigde invoer, begin 1948, van een nieuwe Duitse munt in de geallieerde zones. Met zijn eigen *power play* sloot Stalin daarop in juni 1948 de toegang tot West-Berlijn af. Deze Berlijnscrisis was de eerste grote confrontatie in de Koude Oorlog. Truman was ervan overtuigd dat hij direct moest handelen om geloofwaardigheid te behouden.

'Het was verre van zeker dat Amerika na de oorlog niet terug zou vallen in zijn afkeer voor bemoeienis met de wereld'

Het kostte de nodige moeite om het benodigde aantal vliegtuigen bij elkaar te krijgen, maar uiteindelijk werd maandenlang alles wat nodig was in West-Berlijn binnengevlogen. Op 12 mei 1949 gaven de Sovjets het op. Het gevolg was dat Stalin de roep had versterkt om een militair bondgenootschap met Amerika en het behoud van West-Duitsland bij het Westen. Na de blokkade waren weinig tegenstanders meer over.

Zelfs de denazificatie werd er nu aan opgeofferd. De oprichting van de NAVO op 4 april 1949 was vooral bedoeld om de Verenigde Staten permanent bij West-Europa te betrekken, een doelstelling die vaak werd samengevat als: 'To keep the Americans in, the Sovjets out and the Germans down.' Het

PRESIDENT
KENNEDY
BE
CAREFUL

hoofdkwartier kwam in Parijs en Eisenhower werd de eerste *Supreme Allied Commander*.

In mei 1949 werd de Bondsrepubliek officieel gesticht en in 1955 werd het land lid van de NAVO. De Sovjet-Unie zette haar deel om in een oostelijke tegenhanger: de Duitse Democratische Republiek (DDR), in de volksmond Oost-Duitsland. Als tegenhanger van de NAVO werd in mei 1955 het Warschau Pact opgericht.

Eisenhower tegen Taft

Nog steeds was dit alles niet vanzelfsprekend in de Amerikaanse politiek. Zo was de Republikeinse leider, Robert Taft, bijgenaamd *Mr. Republican*, een gedreven isolationist. In 1948 en 1952 was hij presidentskandidaat. In dat laatste jaar was alleen een man met de autoriteit van generaal Dwight Eisenhower in staat geweest Taft te blokkeren. Sterker, Eisenhower,

‘Varkensbaai had grote gevolgen omdat de Russische leider Chroesjtsjov aan deze rampenoperatie wellicht de indruk ontleende dat Kennedy kwetsbaar was’

die zich bij beide partijen (of geen van beide) thuis voelde, koos er heel bewust voor om deze richting te stoppen, wel wetend dat na twintig jaar Democratisch bewind de Republikeinen in 1952 de beste kansen hadden. Hij wilde geen isolationist in het Witte Huis. Je zou kunnen zeggen dat het Eisenhower was die, door Trumans beleid te steunen, Amerika op het internationalistische spoor hield dat 75 jaar later door president Trump ondermijnd wordt.

Toen John F. Kennedy aantrad, in januari 1961, was de Koude Oorlog min of meer bevroren. Als er confrontaties waren, dan was het in Azië, Zuid-Amerika en Afrika. De nieuwe president liep echter pijnlijke schade op toen een nog onder Eisenhower geplande invasie van Cuba misging. Varkensbaai was een

onversneden fiasco. Het had grote gevolgen omdat de Russische leider Chroesjtsjov aan deze rampenoperatie wellicht de indruk ontleende dat Kennedy kwetsbaar was.

In juni 1961, twee maanden na Varkensbaai, ontmoetten Kennedy en Chroesjtsjov elkaar in Wenen. De Sovjetleider merkte de zwakte op in de president en ging twee dagen lang tekeer over de manier waarop communisme de wereld zou veroveren. Kennedy was in slechte gezondheid en onvoldoende voorbereid door zijn staf, maar hij stelde wel vast dat de Sovjets zich grote zorgen maakten over de leegloop in Oost-Duitsland, waar dagelijks zo'n drieduizend mensen naar het westen vertrokken. Tegen zijn omgeving zou hij gezegd hebben: waarom zetten ze er geen muur omheen?

Het was dan ook nauwelijks verrassend toen later die zomer op 13 augustus 1961 de bouw van de Berlijnse Muur begon. Voor wie wilde was dat een provocatie. Kennedy maakte duidelijk dat hij bereid was ten oorlog te trekken om West-Berlijn vrij te houden en bereidde zich voor op grotere problemen. Hij liet echter ook doorschemeren dat zolang de Sovjets de toegang tot Berlijn vrijhielden, ze aan hun kant van de grens mochten doen wat ze wilden. Een herhaling van de luchtbrug van 1948 was niet nodig, zover lieten de Sovjets het niet komen, maar de Muur bleef.

Tegen spionnen en infiltranten

De Muur werd het symbool van de Koude Oorlog, zo koel en hard en onwrikbaar als de deling tussen Oost- en West-Europa. Officieel heette hij de *anti-faschistische Schutzwall*, bedoeld om spionnen en West-Duitse infiltranten buiten te houden. Maar iedereen, ook de Oost-Berlijners, wist dat de Muur het zichtbare deel was van hun gevangenis, dat zij degenen waren die de grens niet mochten oversteken. Kennedy's realisme en de onmacht van het Westen om iets aan de Muur te doen, zat niet lekker bij critici van het *containment*-beleid dat als uitgangspunt had

President Kennedy en Sovjetleider Chroesjtsjov tijdens een ontmoeting in Wenen in 1961. Bron: National Archives and Records Administration.

dat Sovjetagressie moest worden bestraft maar dat het Westen in principe de deling in Europa accepteerde. Daarmee volgde Kennedy de lijn van president Eisenhower, die voor hem al de *roll back*-vleugel van zijn partij had geneutraliseerd.

Vanwege de kritiek en de zorg na de echte Cubacrisis in oktober 1962, vond Kennedy het nodig om bij zijn bezoek aan Frankrijk en de Bondsrepubliek ook een toespraak in Berlijn te houden. Hij was al enthousiast onthaald in Bonn en Frankfurt. Op 26 juni 1963 reed Kennedy in Berlijn vier uur lang door de straten, toegejuicht door massa's mensen. Hij bezocht onder meer Checkpoint Charlie, het Amerikaanse grensstation bij een van de weinige openingen in de Muur. Op twee wachtposten keek Kennedy uit over Oost-Berlijn. Langzaam reed de karavaan naar Rathausplatz waar zich meer dan 150.000 mensen hadden verzameld.

Op een hoog platform dat voor het stadhuis was opgezet, uitkijkend over tientallen Amerikaanse vlaggen aan lantaarns, sprak de president slechts vijfhonderd woorden. 'Tweeduizend jaar geleden was de meest trotse uitspraak "Civitas Romanus sum"; zo begon Kennedy. Hij sneed ze toe: 'Vandaag, in de vrije wereld, is de meest trotse uitspraak "Ich bin ein Berliner".' Hij hield zich niet aan de uitgeschreven toespraak, tot ergernis van zijn nationale veiligheids-assistenten die het allemaal wat te ondiplomatiek vonden.

Maar Kennedy werd duidelijk op handen gedragen door de juichende menigte. Hij had meer Duits in de toespraak verwerkt – dat bepaald niet spontaan was, want hij had op de uitspraak geoefend. Hij nodigde iedereen uit om te komen kijken wat voor stad Berlijn was: *Lass sie nach Berlin kommen*. Hij eindigde met de belofte dat Duitsland en Berlijn ooit verenigd zouden worden en dat Berlijners ooit trots zouden kunnen zijn dat zij aan het front hadden gestaan. 'Alle vrije

mensen, waar ze ook mogen wonen, zijn burgers van Berlijn, en, daarom, als vrij man, ben ik trots op de woorden "Ich bin ein Berliner".' Kennedy stak de Berlijners zo een hart onder de riem. De onaangename werkelijkheid was, dat dit alles was wat hij kon doen: beloven dat Amerika hun vrijheid in West-Berlijn zou blijven garanderen.

De toespraak bleef leven als een van de bekendste uit de Koude Oorlog. Toen president Ronald Reagan op 12 juni 1987 bij de Muur een toespraak hield, hadden hij en zijn speecschrijvers duidelijk het voorbeeld van Kennedy voor ogen. Ook Reagans oproep aan Gorbatsjov was niet onomstreden binnen zijn eigen regering, waar een aantal adviseurs vond dat het geen goed moment was om de Sovjetleider scherp aan te vallen. Reagan dacht er anders over. Wat Reagan zei was dan ook meer dan een oproep. De president stelde dat de Sovjet-Unie een gebaar kon maken dat 'het doel van vrijheid en vrede dichterbij brengt'. 'Secretaris-generaal Gorbatsjov, als u vrede wenst, als u welvaart wenst voor de Sovjet-Unie en Oost-Europa, als u liberalisering wenst, kom dan naar deze poort. Mr. Gorbatsjov, open deze poort. Mr. Gorbatsjov, *tear down this wall!*'

Historici zijn het er wel over eens dat Kennedy's *Ich bin ein Berliner* in de context van de tijd meer historische betekenis had dan Reagans toespraak. Kennedy moest een zekerheid bieden voor mensen die dagelijks bang waren dat ze zouden terechtkomen in het hart van een warme oorlog. 24 jaar later legde Reagan een uitdaging neer bij Gorbatsjov, in een tijd dat de Koude Oorlog geleidelijk aan ontdooiden. Omdat de Muur twee jaar later daadwerkelijk viel, kregen Reagans woorden een voorspellende waarde die ze op dat moment niet echt hadden. ■

Links: De verzamelde menigte om de speech van president Kennedy te horen in Berlijn, 1963. Bron: John F. Kennedy Presidential Library and Museum.
Onder: Vrouwen protesteren voor vrede rond de Cuba-crisis, 1962. In de Verenigde Staten was er een stroming voor isolationisme, waartegen de Amerikaanse presidenten hun buitenland politiek moesten verdedigen. Fotograaf: Phil Stanziola. Bron: Library of Congress.

Een kwestie van gewicht

100 jaar vrouwenkiesrecht

Door onenigheid ging het feest in de Ridderzaal op 12 december 2017 niet door. Honderd jaar algemeen kiesrecht in Nederland vieren, een eeuw nadat het alleen voor mannen was ingevoerd? Nee, 2019 was een veel beter moment: honderd jaar nadat ook vrouwen kiesrecht hadden gekregen. Dit hedendaagse meningsverschil doet denken aan de tweespalt in de toenmalige kiesrechtbeweging.

Ulla Jansz is onderzoekster feministisch-historische humanistiek aan de Universiteit voor Humanistiek en redacteur van het Wilhelmina Drucker webmonument (www.wilhelminadrucker.nl).

In die beweging bleek het onmogelijk vrouwenkiesrecht en algemeen mannenkiesrecht tot één zaak samen te smeden. Om te zien hoe dat kwam, moeten we terug naar het begin, voordat vrouwenkiesrecht überhaupt een kwestie werd en in Nederland de vanzelfsprekendheid heerste die vrouwen van politieke participatie uitsloot. Zo was het nog in de jaren 1870, toen in progressief-liberale kring pleidooien klonken voor een vergaande kiesrechtuitbreiding. Deze sociaal-liberalen hadden kritiek op het censuskiesrecht, waardoor slechts een selecte groep van ruim tien procent van de volwassen mannen stemrecht had.

voor mannen, maar dat hoefde er niet bij te worden vermeld, zo vanzelfsprekend was het. Het onderscheid tussen algemeen kiesrecht en vrouwenkiesrecht correspondeert bovendien met een verschil in gewicht, af te meten aan het aantal woorden, zinnen en bladzijden dat in de geschiedschrijving aan beide wordt gewijd. Die ongelijke hoeveelheid aandacht is op zijn beurt overgenomen van het uiteenlopende gewicht dat er in de politieke strijd rond 1900 aan werd gehecht.

Pacificatie van 1917

De (mannen)kiesrecht kwestie was een van de vraagstukken die decennia lang de Nederlandse politiek hadden beheerst en met de zogenaamde pacificatie van 1917 eindelijk zou worden opgelost. Maar dat alle vrouwen er vooralsnog van bleven uitgesloten, was voor geen van de partijen die kiesrechtuitbreiding wilden belangrijk genoeg om er een breekpunt van te maken bij de onderhandelingen met de confessionelen (die een uitruil wilden tegen gelijke bekostiging van bijzonder en openbaar onderwijs). Dat ondergeschikte belang blijkt ook uit de veel geringere aandacht die er in de Kamerdebatten aan werd besteed. Bovendien dacht men in 1917 nog dat vrouwenkiesrecht op de lange baan was geschoven. De parlementaire geschiedenis is maar één kant van de zaak, want de strijd voor hervorming van het bestaande kiesrechtstelsel werd eerst en vooral gevoerd door een buitenparlementaire beweging. Algemeen kiesrecht was van oudsher een socialistische eis. Zo waren er rond 1870 in de Nederlandse afdeling van de Eerste Internationale activisten – ambachtslieden en een enkele rebelse (semi-)intellectueel – die veel van algemeen kiesrecht verwachtten als middel ter verbetering van de slechte sociale omstandigheden. In de jaren daarna waren er dan ook enkele pogingen om speciale organisaties voor dat doel op te zetten, bijvoorbeeld in 1876 de Vereniging Algemeen Stemrecht, in Amsterdam. Doorgaans werd in de vroege socialistische beweging niet geëxpliciteerd wat men precies onder algemeen stemrecht verstond, maar in dit geval wel: kiesrecht voor ►

‘Er was consensus over de uitsluiting van alle vrouwen, ook de vrouwen die geletterd waren of in hun eigen levensonderhoud voorzagen’

Om de volgens hen hoognodige sociale hervormingen mogelijk te maken, moest het parlement een afspiegeling van het Nederlandse volk worden, dus met inbegrip van de lagere standen. De kiesrechtuitbreiding die zij wensten kreeg de naam ‘algemeen stemrecht’ (later werd dat ‘algemeen kiesrecht’), maar dat was geen eenduidige terminologie. In de diverse voorstellen van deze hervormers werden – afspiegeling van het volk of niet – steeds bepaalde groepen mannen uitgesloten, bijvoorbeeld degenen die van de bedeling leefden of niet konden lezen en schrijven. Consensus was er echter over de uitsluiting van alle vrouwen, ook de vrouwen die geletterd waren of in hun eigen levensonderhoud voorzagen. Dit is de oorsprong van een spraakgebruik waarin ‘algemeen kiesrecht’ stond voor algemeen *mannenkiesrecht*.

Door geschiedschrijvers is dat gebruik lange tijd overgenomen. Pas tegen het einde van de twintigste eeuw zou steeds vaker worden geëxpliciteerd dat het daarbij slechts om de helft van de bevolking ging, zodat je in handboeken en overzichtswerken tegenwoordig steeds vaker de term ‘algemeen mannenkiesrecht’ kunt tegenkomen. Eerder gold algemeen kiesrecht alleen

Rechterpagina:
Eind 1915 had de regering het voorstel tot grondwetswijziging gepubliceerd dat algemeen mannenkiesrecht zou brengen. Collectie: De Nederlandse arbeidersbeweging tot 1918 van het IISG.

ALGEMEEN MANNEN-KIESRECHT IN AANTOCHT

Willy Sluiter

— WAT MOT JE DAN KIEZE, JAAPIE? MANSVOLK?
— JA, GRIET, DAT DENK IK, MEID.
— VERREK, — DAT VERSTAAN VROUWLUI TOCH BETER!

‘alle mannen, die den 25-jarigen leeftijd hebben bereikt, lezen en schrijven kunnen en zich niet tegen de maatschappij hebben vergrepen’.¹

Ook voor de vrouw

Voor de vrouwenkiesrechtzaak leek het veelbelovend dat Ferdinand Domela Nieuwenhuis, ex-predikant en multatuliaan, zich in 1879 aan het hoofd van de socialistische beweging plaatste. In hetzelfde jaar publiceerde hij de brochure *Algemeen stemrecht*, waarin hij waarschuwde: ‘Als dan de eisch gesteld wordt van algemeen stemrecht voor alle meerderjarige burgers, dan mag nooit vergeten worden, dat in beginsel het stemrecht ook toekomt aan de vrouw.’² Maar zelf zou hij zich hier niet aan houden. Soms noemde hij het kiesrecht voor vrouwen wel, maar heel vaak ook niet.

De kiesrechtbeweging kreeg een flinke impuls nadat er begin 1883 een nieuw kabinet (kabinet-Heemskerck) was aangetreden dat werk maakte van herziening van het kiesstelsel. Het stelde een staatscommissie in, die een jaar later met een voorstel tot grondwetsherziening kwam dat een alternatief voor het censuskiesrecht moest bieden. Voor algemeen kiesrecht achtte de commissie de tijd nog niet rijp, maar wel voor uitbreiding van het kiesrecht tot een grotere groep ingezetenen, inclusief ‘de gezeten werkman’, waarbij het nadrukkelijk alleen om mannelijke gezinshoofden ging. Volgens het voorstel zou de maatstaf voor

‘gezetten’ een bepaalde minimumhuurwaarde van de gezinswoning moeten zijn. Hoog tijd voor de diverse verenigingen die vanaf 1882 samenwerkten in wat later de Nederlandsche Bond voor Algemeen Kies- en Stemrecht (NBAKS) zou gaan heten, om hun eis van algemeen kiesrecht onder de aandacht te brengen. Zij wilden optreden namens diegenen die geen stemrecht hadden en dus geen invloed hadden op de samenstelling van het parlement dat nu de grondwet zou gaan wijzigen.

Demonstratieve bijeenkomst

Dat optreden gebeurde meestal met een zogenaamde meeting, een demonstratieve bijeenkomst waar tot slot een motie werd aangenomen die dan naar het parlement werd gestuurd. Bijvoorbeeld op 4 november 1883 in Amsterdam, waar ruim duizend mensen waren afgekomen op een door de Sociaal Democratische Vereeniging georganiseerde bijeenkomst in het gebouw van de Vrije Gemeente (nu Paradiso). De motie werd na afloop in demonstratieve optocht door de stad naar het Rijkstelegraafkantoor gebracht. Volgens een krantenverslag waren er ook enkele vrouwen aanwezig, maar niets wijst erop dat men met het geëiste algemeen stemrecht ook vrouwenkiesrecht bedoelde. Het onrecht dat in het telegram werd aangeklaagd was de uitsluiting van ‘7/8 der mannelijke meerderjarige ingezetenen’. Dat ook alle vrouwen, de helft van de volwassen bevolking, van kiesrecht waren uitgesloten werd niet eens genoemd.³ En dat terwijl het socialistische blad *Recht voor Allen* een half jaar eerder enthousiast melding had gemaakt van de – vergeefse – poging van Aletta Jacobs, Nederlands eerste vrouwelijke arts, om op de kieslijst te komen.⁴ Wel kwam het vrouwenkiesrecht aan de orde op de jaarvergadering van de NBAKS op 25 januari 1885, waar over de doelstelling werd gedebatteerd. Sommige afgevaardigden wilden vrouwenkiesrecht daarin opnemen. Anderen wilden juist het nagestreefde algemeen kiesrecht expliciet beperken tot mannen, omdat vrouwenkiesrecht nog geen ‘vraag des tijds’ was, of omdat arbeidervrouwen geen tijd hadden voor kiesrecht of er sowieso niets van begrepen. Uiteindelijk werd besloten de formulering seksneutraal te houden: het doel was kiesrecht voor ‘alle meerderjarige ingezetenen, Nederlanders, in het volle genot der burgerlijke en burgerschapsrechten’.⁵ Nadat de regering met een ontwerp-grondwetsherziening was gekomen, werd er in Den Haag op 20 september 1885 een grote demonstratie voor algemeen kiesrecht gehouden. Er was veel kritiek op de beperking tot gezinshoofden en de minimumeis van 50 gulden huurwaarde per jaar. Maar er werd gezwegen over de uitsluiting van alle vrouwen, gezinshoofd of niet en ongeacht de huurwaarde van hun woning.⁶ De radicalen – de groep die met de kiesrechtstrijd doorging nadat

De tekenaar Albert Hahn schuwde geen middelen om in de socialistische pers de beweging voor vrouwenkiesrecht verdacht te maken. Collectie: De Nederlandse arbeidersbeweging tot 1918 van het IISG.

de socialisten die hadden opgegeven – sloegen evenmin acht op de algehele uitsluiting van vrouwen. Overigens werd die uitsluiting in 1887 voor alle duidelijkheid in de grondwet vastgelegd.

Drucker spreekt

Er traden in die tijd in de kiesrechtbeweging nog geen vrouwen op de voorgrond. Dat veranderde pas in 1890, toen er op 17 augustus bij Heerenveen een grote openluchtmeeting voor algemeen kiesrecht werd gehouden die circa vijftienduizend bezoekers trok. Naast negen sprekers trad daar zowaar ook een spreekster op: Wilhelmina Drucker, een voormalige naaister uit Amsterdam, die al enkele jaren de bijeenkomsten van socialisten en radicalen bezocht. Ze publiceerde in allerlei bladen en bleek nu ook redenaarstalent te hebben. In Heerenveen bepleitte zij de verkiesbaarheid van vrouwen in het parlement, een ongehoorde en radicale eis die weinig aandacht kreeg. Heel anders was de reactie op Druckers gematigde standpunt over actief kiesrecht, dat ze om te beginnen alleen vroeg voor vrouwen die een beroep uitoefenden of een akte hadden. Meteen stonden er socialisten klaar om dat af te doen als een bourgeois standpunt, in die kring een giftig verwijt.

De leden van de door Drucker samen met anderen in 1889 opgerichte Vrije Vrouwenvereniging (VJV) hadden helemaal geen principiële bezwaren tegen afschaffing van stand als criterium voor het stemrecht (af te meten aan 'kenteekenen van maatschappelijken welstand en geschiktheid', zoals de grondwet sinds 1887 bepaalde). Die vereniging nam begin 1891 dan ook deel aan een samenwerkingsverband van allerlei Amsterdamse organisaties met de leuze 'onmiddellijke invoering van algemeen kiesrecht'. Bovendien had een aantal VJV-leden zich aangesloten bij de kiesvereniging De Unie, de Amsterdamse afdeling van de NBAKS. Naast het seksneutraal geformuleerde algemeen kiesrecht had die Bond nu als nevendoelelstelling 'gelijkstelling bij de wet van man en vrouw'. Dat bood een opening om het streven naar vrouwenkiesrecht, dus het schrap-

pen van sekse als criterium, te verbinden met afschaffing van het standscriterium voor stemrecht. Zo'n herdefiniëring van de aloude term algemeen kiesrecht was dan ook wat Wilhelmina Drucker samen met haar geestverwante, de onderwijzeres Theodora Schook-Haver, ging proberen. Op bijeenkomsten van de kiesrechtbeweging hamerden zij erop dat er niet van algemeen kiesrecht mocht worden gesproken als vrouwen het niet hadden.⁷

Nieuwe kieswet

Deze inspanningen bleken eind 1892 tevergeefs, toen de links-liberale minister Tak van Poortvliet zijn nieuwe kieswet had gepresenteerd die nadere invulling moest geven aan de 'kenteekenen van maatschappelijken welstand en geschiktheid' uit de grondwet. Volgens zijn eigen berekening zou zijn wet aan 74 procent van de volwassen mannen kiesrecht geven. Hoewel dat nog geen algemeen mannenkiesrecht was, was er bij de voorstanders daarvan enthousiasme te beluisteren. Wilhelmina Drucker was minder ingenomen. Zij wees erop dat vrouwen door dit wetsontwerp nog meer werden gediskwalificeerd dan toch al het geval was. Ze werden nu op één hoop geveegd met dat laatste kwart van de mannelijke bevolking dat nog steeds ongeschikt werd geacht om te stemmen, zoals misdadigers en krankzinnigen. Waar er groepen mannen werden uitgesloten, zou precies dezelfde regel voor vrouwen moeten gelden. Dat kwam haar te staan op de beschuldiging dat ze alleen kiesrecht voor 'bourgeoisdames' zou voorstaan.⁸ Een merkwaardig verwijt, gezien de welwillende ontvangst van het voorstel-Tak, dat geen kiesrecht aan *alle* mannen zou geven maar evengoed als een welkome eerste stap werd gezien. Wat Drucker en ►

Links: Wilhelmina Drucker had kritiek op het ontwerp voor een kieswet van Tak van Poortvliet omdat het vrouwen gelijkstelde met krankzinnigen, gevangenen en militairen beneden de rang van officier. Fotograaf onbekend. Bron: Collectie IAV – Atria, kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis, Amsterdam. Hiernaast: Affiche over vrouwenkiesrecht door Johan Kesler, ca. 1900-1919. Collectie: De Nederlandse arbeidersbeweging tot 1918 van het IISG.

¹ *Het Nieuws van den Dag*, 16-10-1876. Zie ook Jacques J. Giele, *De Eerste Internationale in Nederland. Een onderzoek naar het ontstaan van de Nederlandse arbeidersbeweging van 1868 tot 1876* (SUN, 1973).

² F. Domela Nieuwenhuis, *Algemeen stemrecht* (De Graaff, 1879), pp. 21-22.

³ *Algemeen Handelsblad*, 6-11-1883.

⁴ *Recht voor Allen*, 31-3, 21-4 en 26-5-1883.

⁵ *Orgaan van den Nederlandschen Bond ter verkrijging van Algemeen Kies- en Stemrecht*, februari-maart 1885.

⁶ *Recht voor Allen*, 18-4-1885; *Orgaan van den Nederlandschen Bond ter verkrijging van Algemeen Kies- en Stemrecht*, april 1885; *Haagsche Courant*, 22 en 23-9-1885.

⁷ *De strijd. Socialistisch weekblad voor Nederland*, 18-9-1892; *De nieuwe tijd. Onafhankelijk sociaal-democratisch weekblad*, 18-11-1893.

⁸ *Het nieuws van den dag*, 3-11-1892; *Recht voor Allen*, 3/4-11-1892.

Haver daarna ook probeerden, de voormannen van de beweging steunden geen enkel initiatief om naast het algemeen mannenkiesrecht ook dat voor vrouwen op de politieke agenda te krijgen. Er zat dus niets anders op dan een afzonderlijke organisatie op te richten voor alle vrouwen en mannen – ongeacht politieke gezindheid – die het seksecriterium voor het kiesrecht uit de grondwet wilden schrappen. Zo ontstond de Vereniging voor vrouwenkiesrecht (VVK), opgericht in 1894. In hetzelfde jaar werd de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij in Nederland (SDAP) opgericht door mannen die zich niet konden verenigen met de revolutionaire koers van Domela Nieuwenhuis en voor de parlementaire weg kozen. In het

SDAP-programma kwam bovendien algemeen mannen- en vrouwenkiesrecht als eerste strijdpunt te staan, dus het zag er veelbelovend uit. Maar de lijn van de man die zich al gauw als partijleider opwierp, de advocaat Pieter Jelles Troelstra, was dat kiesrecht voor alle volwassen mannen cruciaal was voor de partij en dus prioriteit had. Om geen belemmering daarvoor te vormen waren vrouwen pas daarna aan de beurt. Het streven van de VVK naar kiesrecht voor vrouwen met dezelfde beperking als voor mannen (dus het schrappen van het seksecriterium) bestreed hij fel door het minachtend ‘dameskiesrecht’ te noemen.

Vrouwen eerst?

Alleen in 1899 was er nog een poging tot samenwerking in het Nederlandsch Comité voor Algemeen Kiesrecht, een initiatief van de SDAP waar ook de radicalen aan meewerkten. De VVK sloot zich aan op voorwaarde dat zij zich kon blijven inzetten voor vrouwenkiesrecht, ook als invoering daarvan eerder mogelijk zou blijken dan algemeen kiesrecht. Maar elk streven naar beperkt vrouwenkiesrecht op dezelfde voet als voor mannen was tegen de zin van het SDAP-partijbestuur. Conflicten bleven dan ook niet uit, waarop de VVK het comité in 1905 moest verlaten. Kort daarna kreeg de partijleiding te maken met vrouwelijke SDAP-leden die zich sterk maakten voor een verandering van de partijlijn: algemeen vrouwenkiesrecht moest een even belangrijke doelstelling worden als algemeen mannenkiesrecht. Het partijcongres onderschreef dat in 1908, maar consequenties werden er nauwelijks uit getrokken. Dat het confessionele kabinet in november 1918 (kabinet-Ruys de Beerenbrouck-I) onder dreiging van revolutionaire woelingen plotseling zijn verzet tegen vrouwenkiesrecht opgaf, werd dan ook ten onrechte geclaimd als socialistische overwinning. Aan de SDAP was de invoering van het algemeen vrouwenkiesrecht in 1919 niet te danken.

Hetzelfde geldt voor de liberalen. Hun voorman Thorbecke had al in 1844 de ontwikkeling naar algemeen mannenkiesrecht voorspeld. Zij schoven inderdaad langzaam op in die richting en met hun medewerking kwam het er in 1917 ook. Voor alle politieke stromingen bleef het kiesrecht voor de andere helft van de volwassen bevolking lang onbelangrijk. Ironisch is dat het er uiteindelijk onverhoeds snel kwam, juist door toedoen van de felste tegenstanders, de confessionele partijen. De vanzelfsprekendheden die door vrouwenkiesrecht werden ondermijnd, waren zeker zo sterk als bij algemeen mannenkiesrecht het geval was, en daarom is 1919 misschien wel een grotere mijlpaal dan 1917. Maar in 2017 was men alweer bijna vergeten dat het kiesrecht pas in 1919 werkelijk algemeen werd. ■

Poster van de Nederlandse Bond voor Vrouwenkiesrecht uit 1916. Bron: Atria, kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis, Amsterdam.

Literatuur

Remieg Aerts e.a., *Land van kleine gebaren. Een politieke geschiedenis van Nederland 1780-1990* (SUN, 1999).

Fleur de Beaufort e.a., *Tussen geschiktheid en grondrecht. De ontwikkeling van het Nederlandse kiesrecht vanaf 1795* (Amsterdam University Press, 2018).

Marianne Braun, *De prijs van de liefde. De eerste feministische golf, het huwelijksrecht en de vaderlandse geschiedenis* (Spinhuis, 1992), hfst. 11-12.

Marianne Braun, “Die groote, machtige vereeniging ‘vrouw’”.

De Vrije Vrouwenvereniging: van *civil society* naar public sphere’, *De Negentiende Eeuw* 33 (2009), pp. 193-212.

Marianne Braun, ‘Mannen gaan vóór. De Neutrale Vereniging voor Vrouwenkiesrecht en de pacificatie van 1917’, *Tijdschrift voor Genderstudies* 20 (2017), pp. 9-21.

Ulla Jansz, ‘Vrouwenkiesrecht als omstreden kwestie onder Nederlandse feministen, 1870-1900’, *De Moderne Tijd* 1 (2017), pp. 277-299.

Tom van der Meer, ‘Kiesrecht zonder onderscheid van sekse. De SDAP en de strijd voor het vrouwenkiesrecht (1899-1908)’, *Jaarboek voor vrouwen-geschiedenis* 1981 (SUN, 1981), pp. 146-166.

Een bondgenootschap voor vrede en veiligheid

Europese samenwerking begon na Napoleon

Beatrice de Graaf is hoogleraar Geschiedenis van de Internationale Betrekkingen aan de Universiteit Utrecht. In oktober 2018 verscheen haar boek *Tegen de Terreur. Hoe Europa veilig werd na Napoleon*. Aan de hand van nooit eerder onderzochte bronnen reconstrueert ze wat er gebeurde nadat Napoleon werd verslagen. Lisa Oskamp sprak met haar over de totstandkoming en de nieuwe inzichten die naar voren komen in haar boek.

De Graaf vertelt dat ze zich al sinds haar studie bezighoudt met de geschiedenis van oorlog en conflict. 'Ik vind het heel interessant hoe je geweld en conflict kunt beteugelen. Ik heb diverse boeken geschreven over het einde van terrorisme en over hoe je terrorisme bestrijdt. De afgelopen jaren heb ik vaak vakken gegeven over de geschiedenis van terreurbestrijding en collectieve veiligheid en over internationale betrekkingen, en kijk ik nog verder terug in de tijd. Daardoor is het me opgevallen dat mensen, in Nederland, maar ook elders in het Westen, steeds meer van overheden zijn gaan verwachten dat ze ons beveiligen. Tegen terrorisme, geweld, crisis, en met behulp van internationale bondgenootschappen, politiesa-menwerkingen en opsporings-diensten. Die verwachting is historisch gezien helemaal niet zo oud, slechts twee eeuwen. Als je echt wil bekijken hoe de natie staat met de algemene dienstplicht en centrale veiligheidsdiensten is opgetuigd tegen binnenlandse, maar ook transnationale vijanden, moet je terug naar Napoleon. Hij was degene die eigenhandig een *inner empire* van Europa maakte, en vervolgens ervoor heeft gezorgd dat de omringende mogendheden door de strijd tegen zijn Grande Armée nog

verder aaneen werden gesmeed. De uitkomst van ruim 25 jaar revolutionaire en napoleon-tische oorlogen was dat de landen van Europa met elkaar bondgenootschappen vormden en voor het eerst een systeem van collectieve veiligheid in vreedstijd optuigden. De eerste verdragen over *collective security* of *mutual security* werden in maart 1815 gesloten. Waarom ze dat deden? Omdat er één heel duidelijk gemeenschappelijk vijandbeeld was, namelijk de terreur van Frankrijk, en Napoleon.

Terreur vind ik ook semantisch interessant. Bij terreur en terrorisme kun je terugdenken tot aan bijvoorbeeld de Saracenen in het oude Israël. Maar semantisch gezien werd het begrip terrorisme pas ontwikkeld in het kader van de opkomst van de moderne natie staat, met landelijke media die erover schrijven, met een regering die erop reageert en een samenleving die er bang van wordt. Het eerste formele gebruik van "terreur" was de benaming van het regime van Robespierre na de Franse Revolutie als een "terreurbewind": een bewind dat angst zaait.

Dus zowel semantisch als praktisch gezien is de strijd tegen terrorisme terug te voeren op de Franse Revolutie, en op de periode daarna, toen er strijd werd gevoerd tegen de terreur

van de Grande Armée en de onderdrukking van Napoleon. Over die strijd en het Congres van Wenen is veel geschreven. Maar wat ik mij altijd afvroeg, was hoe een ondertekend stukje papier, de Slotakte van Wenen van 9 juni 1815, in hemels-naam tot zoveel decennia van ►

Lisa Oskamp is redacteur van Kleio.

FOTO: DAVID VAN DAM/DE BEELDUNIE

Biografie

Beatrice de Graaf is hoogleraar Geschiedenis van de Internationale Betrekkingen aan de Universiteit Utrecht. Ze doet onder andere onderzoek naar de geschiedenis van nationale veiligheid, contraterrorisme en politiek geweld. Ze schreef eerder onder meer *Theater van de angst* en *Gevaarlijke vrouwen*. De Graaf gaf voor DWDD University twee keer college, over terrorisme en over spionage en geheime diensten. In 2018 werd haar werk bekroond met de hoogste onderscheiding in de Nederlandse wetenschap, de Stevinpremie. (Bron: Universiteit Utrecht)

vrede heeft geleid. De Slag bij Waterloo moest op 9 juni nog plaatsvinden, dus hoe kon zo'n stukje papier zo veel impact genereren? Dat ging toch niet vanzelf? Wat gebeurde er met de collectieve veiligheid direct na die gewonnen veldslagen? Wie regelde de verbanning van Napoleon? En wie herstelde de rust en orde? Er liepen nog allerlei vermeende of echte bonapartisten door Europa die vermeende of echte aanslagen probeerden te plegen. Wat werd daar dan aan gedaan?'

Bewijs van bezetting

De Graaf legt uit hoe ze op het spoor kwam van deze vergeten geschiedenis. 'Ik ontdekte in enkele Franse artikelen uit de late negentiende eeuw dat er een militaire bezetting van Frankrijk had plaatsgevonden, bestaande uit een gemengde geallieerde bezettingsmacht. Dat geallieerde leger hield twee derde van het Franse grondgebied bezet, in eerste instantie voor vijf jaar, en met 1,2 miljoen soldaten. Als je tot je laat doordringen wat een immense operatie dat moet zijn geweest, dan moet daar ook een soort bestuurlijk gremium bij heb-

ben gehoord dat alles in goede banen leidde. Mijn vermoeden was dat er na het Congres van Wenen nog een vorm van geallieerde samenwerking moet zijn geweest, een platform waarop geallieerde generaals, ministers en vorsten over de bezetting van Frankrijk en de veiligheid van Europa nadachten. Bij Niek van Sas vond ik een verwijzing naar de Parijse Ministersconferentie, ook wel de Geallieerde Raad genoemd. Toen heb ik onder mijn medewerkers een fles goede whisky uitgelooft voor degene die sporen vond van die Geallieerde Raad. Het was mijn assistent die iets ontdekte in het archief in Londen. Daarna kon ik zelf het spoor verder volgen naar allerlei andere archieven in Europa. Ik wist nu hoe de protocollen heetten, en hoe ze waren genummerd. Met de vondst van de oprichtingsoorakonde van de Geallieerde Raad met daarop de handtekeningen van alle belangrijke spelers had ik meer bewijs dan ik ooit had durven dromen. Dat was de basis van mijn boek. Uit archieven in Berlijn, Nantes, Parijs, Londen, Wenen en Den Haag heb ik alle protocollen en

nota's aaneen kunnen plakken. De bronnen uit het archief van Berlijn waren het meest waardevol, want deze waren nog nooit bekeken. In Duitsland kan je zien wie er voor jou dat archief heeft geraadpleegd. Dat was voor het laatst in 1850 gebeurd, een paar dossiers waren in 1942 door historici geraadpleegd. Maar daarna had niemand deze protocollen gebruikt of geciteerd. Ik schrok wel even toen ik die oude dossiers opensloeg, want ze waren helemaal in het *Kurrentschrift* geschreven. Dat is een oud Duits handschrift en eigenlijk onleesbaar. Het heeft mij vier jaar gekost om het een beetje te kunnen lezen, dankzij hulp van een bevriende historica en archivaris, Mieke Canneman-van Leeuwen. Misschien zijn zij en haar man Henri de enigen die dit handschrift nog zo kunnen lezen. Ik kon wel wat woorden ontcijferen, daardoor wist ik al wel dat dit cruciale bronnen waren.'

Het Congres van Wenen

Het Congres van Wenen was het beginpunt van overleg tussen de Europese landen over de nieuwe naoorlogse orde. 'Het was een congres waar-

Het gevecht om de kasteelhoeve Hougoumont tijdens de Slag bij Waterloo.

'Het congres van Wenen in grote consternatie.' Links de geallieerden met een kaart van Europa. Een engel kondigt Napoleons ontsnapping uit Elba aan. Het hek dat Napoleon moet tegenhouden, met daarop de tekst 'Louis XVIII' is gebroken. Spotprent uit 1814, Bodleian Libraries.

bij eigenlijk alle landen van Europa waren uitgenodigd, maar acht landen waren de hoofduitnodigers, en van die acht deelden eigenlijk vier de lakens uit. In de eindfase van de strijd tegen Napoleon, in 1814-1815, was een nieuwe hiërarchie uitgekristalliseerd. De landen, Rusland, Pruisen, Oostenrijk en Engeland, benoemden zichzelf als eersterangs mogendheden. Al in 1805 correspondeerde de tsaar met William Pitt, de Britse premier, over de contouren van die nieuwe naoorlogse orde. Dat was het stuk dat de Britse minister van Buitenlandse Zaken, Castlereagh, in 1815 opnieuw verspreidde. Frankrijk zou tijdelijk bevoegd worden, maar zou later wel weer tot de eersterangs mogendheden gaan behoren op grond van omvang, macht en politieke positie. De tweederangs mogendheden waren Spanje, Portugal, Zweden en Nederland. Er waren tot slot ook nog derderangs mogendheden, zoals Hessen of Zwitserland. Die landen mochten blij zijn dat ze nog overleefden na 1815 en niet waren weggeorganiseerd. In Wenen werd echter nog niet nagedacht over de concrete

uitwerking van die orde. Hoe zou dat in de praktijk moeten werken? Hoe zou de veiligheid ook in vreedstijd geconsolideerd kunnen worden? In februari 1815 waren de grote afspraken over gebiedstoewijzingen en grensschikkingen gemaakt, en veel vorsten en ministers waren al naar huis vertrokken. Op 7 maart 1815 kregen ze evenwel het bericht dat "de adelaar was gevlogen". Napoleon was ontsnapt van Elba en onderweg naar Parijs. Daarmee werden alle afspraken op scherp gesteld. Friedrich von Gentz, de rechterhand van kanselier Metternich en secretaris van het Weens Congres was een leerling van Kant. Hij beseftte dat Kants idealen op zichzelf niet genoeg waren. Er was meer nodig: macht, en sanctiemogelijkheden. Naast het papier van de verdragen was er een zwaardmacht nodig, zwaarden, en een ring van forten. Op 25 maart 1815 besloten de vier grote mogendheden daarom om door te vechten, en in Frankrijk te blijven tot alle bepalingen van Wenen en het nieuwe nog te sluiten Verdrag van Parijs echt uitgevoerd werden. Dat was het

vernieuwende aspect van dit besluit. Je kunt dit – een beetje – vergelijken met het moment dat Hitler was verslagen. Stel dat hij toch nog teruggekeerd zou zijn. De schok en de angst waren enorm.'

Restauratie en machtsevenwicht

In de geschiedenisboeken wordt het Congres van Wenen nog altijd gekoppeld aan het begrip restauratie. De Graaf betoogt dat dit anders ligt; er was geen sprake van een klakkeloos terugvallen in de patronen van het ancien régime. 'Het

'Al in 1805 correspondeerde de tsaar met de Britse premier over de contouren van de nieuwe naoorlogse orde'

Congres van Wenen was een poging tot modernisatie en transformatie van het Europees systeem. De veelvoud aan prinsdommen werd teruggebracht tot een aantal van circa 35. Dat betekent dat bepaalde landen als minder levensvatbaar werden beschouwd dan andere. Er werden ook nieuwe, meer transparante

Portret van Arthur Wellesley, de eerste hertog van Wellington. Schilderij door Thomas Lawrence, ca. 1815-16. Apsley House.

en systematische vormen van onderhandeling en diplomatie bedacht. De landen en diplomaten werden aan de tafels bijvoorbeeld alfabetisch gerangschikt. Ook kleinere landen mochten een stem inbrengen in de vele subcommissies. Er kwam een statistische commissie die eerlijk vastlegde hoeveel “zielen” er in een land woonden en hoe bepaalde zaken afgewogen en opgemeten moesten worden, om willekeur te voorkomen. Er wordt vaak gezegd dat de Vrede van Münster van 1648 de eerste erkenning van de nationale soevereiniteit was. Het Congres van Wenen heeft dit vastgelegd in protocollen en ordeningen.

‘Minister Fouché liet onderzoeken wat er aan nepnieuws rondzong op straat en in de koffiehuisen’

Het Congres van Wenen was weliswaar geen revolutie, maar bracht wel een evolutie te weeg. Op het Congres werd veel gesproken over constituties en de Duitse Bond nam bepalingen aan om rechten van Joden te beschermen. Het was dus zeker geen volledige restauratie, met een herstel van feodale verhoudingen. Er is weleens gesproken over een “refolution” om de ontwikkelingen in de jaren tachtig van de twintigste eeuw in Oost-Europa te duiden. Zoiets zou je hier ook kunnen opmerken. Sommige staten verdwenen, andere landen werden groter, zoals Pruisen en Rusland. Republieken of prinsdommen werden monarchieën. De landen die na 1815 op de kaart waren overgebleven, waren centraler geregeerd, beter gestructureerd en administratief geregeld dan voor de revolutionaire en napoleontische tijd.’ De positie van verschillende landen veranderde hierdoor. Hoe keek men in 1815 dan tegen het machtsevenwicht aan? De Graaf legt uit dat je het

begrip machtsevenwicht in de context van de betreffende tijd moet zien. ‘Het machtsevenwicht wordt in elke periode weer anders geformuleerd. In 1815 ging het er niet alleen om dat macht met tegenmacht gebalanceerd moest worden. Door recht moest het evenwicht worden vastgezet; er moesten afspraken gemaakt worden over wat recht en billijk was – afspraken die de ministers en vorsten gezamenlijk maakten. Een machtsevenwicht alleen op basis van roofzucht en wraakzucht mocht niet. Napoleon was rücksichtsloos en in zijn eentje, over alle landen heen gewalst. Het principe van machtsevenwicht, dat men in 1815 vertaalde in collectieve veiligheid, moest voorkomen dat één land nog een keer zo’n hegemoniale despotische macht en invloed over andere landen zou uitoefenen. Die nieuwe verdeling van de macht in Europa zou bovendien niet alleen in een vredesverdrag, maar ook in nieuwe praktijken van non-interventie en samenwerking moeten worden vastgelegd. Bijvoorbeeld in een commissie om de handel op de Rijn eerlijker, liberaler en gezamenlijk te regelen.’

De Geallieerde Raad

Groot-Brittannië, Pruisen, Oostenrijk en Rusland, de vier grote mogendheden van Europa, zetten na het verslaan van Napoleon hun wantrouwen opzij en werkten samen om de vrede en veiligheid van het continent te verdedigen. Zij richtten de Geallieerde Raad op die uiteindelijk tot 1818 zou functioneren. De Britse hertog van Wellington werd benoemd tot voorzitter en opperbevelhebber van het geallieerde leger. Diplomaten en generaals bleven in Parijs om van daaruit te werken aan veiligheid. Zaken als paspoorten en grenscontroles werden collectief geregeld. Kregen gewone mensen iets mee van deze Geallieerde Raad? ‘Weinig. Een leuke anekdote is

dat er op een gegeven moment in Nederland een wedstrijd werd uitgeschreven rond het thema “De Algemene Vrede van Europa Hersteld”. Er waren slechts vier inzendingen en die waren van zo’n ondermaatse kwaliteit dat de organisatoren de uitschrijving terugtrokken en een nieuw thema verzonnen, een lofzang op een bekende edelman. Dit voorbeeld laat wel zien dat de Geallieerde Raad niet echt leefde onder de gewone man. Hoe moest hij ook weten dat er een internationale conferentie was? Er waren geen tv-opnames of toespraken tot het volk. Er zijn wel sporen te vinden in het landschap: er werden monumenten gemaakt waarop de Europese vrede werd geroemd, kijk bijvoorbeeld maar eens goed naar de inscripties op het Nationaal Monument op Plein 1813 in Den Haag. Er kwamen forten, met Europese inscripties, enkele lofdichten en wat verklaringen. Maar het was een gezelschap van heren die dit onderling regelden. De gewone burger was dankbaar voor de vrede en ging weer over tot de orde van de dag.’

Toch heeft die Geallieerde Raad veel nieuwe interventies uitgevoerd. De ministers vonden het belangrijk om een eigen centrale veiligheidsdienst te hebben, evenals een eigen geheime politie. De Pruisische Justus von Gruner werd benoemd tot hoofd van de geallieerde geheime politie. Hij maakte gebruik van een spionagenetwerk

Rechts: Joseph Fouché, de Franse minister van Binnenlandse Zaken en Politie, in gala-uniform. Schilderij door Claude-Marie Dubufe, eerste helft van de negentiende eeuw. Paleis van Versailles.

om aan informatie te komen. Na het verslaan van Napoleon bleef de Franse Joseph Fouché als minister van Binnenlandse Zaken en Politie op zijn plek. Maar Wellington en de Pruisische kanselier Hardenberg schoven Gruner naar voren om met Fouché zo'n geallieerde dienst op te zetten. Hij had al eerder spionnennetwerken voor de tsaar in Praag geleid en moest nu iets soortgelijks gaan organiseren ter ondersteuning van het geallieerde bezettingsleger en de Geallieerde Raad in Parijs. Interessant genoeg leerde Gruner van Fouché hoe belangrijk het is om te weten wat er onder het volk leeft. Napoleon was ermee begonnen om stelselmatig in kaart te brengen wat de publieke opinie wilde. En Fouché had als minister de term *l'esprit public* omgezet in beleid. Hoe hij dat deed? Door bijvoorbeeld te onderzoeken wat er aan *fausses nouvelles*, nepnieuws, rondzong op straat en in de koffiehuisen. Er waren een aantal cafés, waar mensen bij elkaar kwamen om te discussiëren. Die spionnen moesten de geruchten verzamelen en aan Fouché doorgeven, die de geruchten ook daadwerkelijk als "fausses nouvelles" registreerde. *Fake news* is dus al een uitvinding van Napoleon. Gruner nam die technocrati-

sche vondsten graag over. In Berlijn had hij de gemeentelijke politiedienst hervormd, en daarnaast een dienst voor de riolering en een echte brandweer opgezet. Hij was een moderne bureaucraat, met ambivalente opvattingen. Enerzijds was hij een man van recht en orde, dus gericht tegen elke vorm van insubordinatie en dissidentie. Anderzijds was hij voorstander van een gematigd en liberaal bestel, met ruimte voor hervormingen. Van het katholieke revisionisme van de broer van Lodewijk XVIII, de latere Karel X, moest hij niets hebben. Maar om goed werk te kunnen verrichten, had Gruner wel hulp van Fouché en goede spionnen nodig. En daar ging het mis. Hij had spionnen uit de breedte van de bevolking nodig, maar er meldden zich slechts gefrustreerde *émigrées* en royalisten aan. Fouché bedotte hem bovendien waar hij bij was. Daardoor begon Gruner er steeds rechtser, autoritairdere neigingen op na te houden. Van zijn eerdere milde houding ten aanzien van bonapartisten en liberalen was na één jaar weinig meer over. Hij kreeg een te nauwe band met zijn ultraroyalistische agenten en liet zich door hen inpakken. Hij heeft er nog met succes op kunnen aansturen dat Fouché werd ontslagen, maar met zijn steeds extremere houding vond de Geallieerde Raad hem niet meer geschikt voor zijn positie, en in 1816 werd hij overgeplaatst naar Zwitserland. De geallieerde spiongedienst werd daarna ook opgeheven; Wellington runde gewoon zijn eigen spionnennetwerk en Frankrijk mocht er weer een eigen politiedienst op nahouden.'

Assassijnen

Een van de taken van de politie was het verzamelen van informatie over mogelijke aanslagen van bonapartisten. 'Die heetten toen nog niet "terroristen", de term "terroriste" werd in 1815 ►

De Graaf over onderwijs

Heeft het onderwijs de taak om radicalisering tegen te gaan?

'Nee, het onderwijs heeft al zoveel taken, ik denk niet dat dit een taak is voor het onderwijs. Onderwijs heeft als taak kennis over te dragen, kinderen zelf in staat te laten zijn om kennis op waarde te schatten. Je kunt wel op een indirecte manier formuleren dat kennis an sich, goed ingebakende historiserende kennis die ook rechtsstatelijke kaders meegeeft, een voorwaarde is voor geestelijke weerbaarheid. Dus indirect misschien wel, maar niet direct.' Een gebeurtenis kan van verschillende standpunten bekeken worden, maar in deze tijd is er ook sprake van *fake news*. Hoe moet het onderwijs daarmee omgaan? 'Dat moet je dus uitleggen. Daar worstelden ze toen ook al mee, met *fausses nouvelles*. Klopt het wel dat er 200.000 Turken in Berlijn staan? Dat moet je verifiëren. Het is altijd wetenschappelijk om kennis te verifiëren. Dit betekent dat je ook naar falsificaties zoekt en niet alleen naar bewijzen die bevestigen wat jij zegt, en dat je ook de andere kant van het verhaal meeneemt.'

Het onderwijs moet zich dus richten op het overbrengen van kennis?

'Ja, maar het gaat wel om het soort kennis. Bij geschiedenis is bronnenkritiek van belang, hoe kom je tot gevalideerde kennis? Wat zijn relevante feiten, belangrijke feiten, maar wat is voor de leerling zelf betekenisvol? Dat kan verschillen: voor het ene kind zijn de aanslagen in Parijs angst-aanjagend, maar andere kinderen kunnen veel meer beziggehouden worden door de Gülen-coup in Turkije bijvoorbeeld. Dat soort zaken, en ook de criteria om te bepalen wat belangrijk en relevant is, dat kan en moet je in de klas bespreken. Wij hebben aan de Universiteit Utrecht een project opgezet, dat heet "TerInfo" waarbij we een mobiele site ontwikkelen met kant-en-klare lespakketjes, gebaseerd op de meest actuele en goed onderbouwde academische inzichten, rond incidenten en crises, om op die manier het primair en middelbaar onderwijs te helpen. We gaan daarbij uit van het principe van historische significantie. Informatie over crises en incidenten bedden we in historische kaders in; we laten steeds zien hoe zo'n ingrijpend incident kon plaatsvinden, hoe een conflict is ontstaan. We merken dat zo'n historiserende – en daarmee niet openlijk normatieve – aanpak kinderen en scholieren helpt.'

Tsaar Alexander I sluit de Vrede van Tilsit in 1807 met Napoleon Bonaparte op een vlot in de Memel, destijds een grensrivier tussen Rusland en Pruisen.

vooral gebruikt om de aanhangers van het Terreurbewind van Robespierre aan te duiden. Hoewel het begrip terreur al wél werd gehanteerd. Aanslagplegers kregen de benaming “assassijnen”. Toch begon de Geallieerde Raad vanaf 1816 vaker de begrippen assassins, radicalen en terroristes door elkaar te gebruiken. Het ging in alle gevallen om al dan niet vermeende aanhangers van het revolutionaire of het napoleontische bewind die zich met woord en daad keerden tegen het gevestigde gezag van Lodewijk XVIII of de geallieerden. Radicalen die echt een móórdaanslag wilden plegen noemde men dan assassijnen. Veel veteranen uit het napoleontische leger, in het bijzonder de officieren op half soldij, waren gefrustreerd over hun ontslag. Sommige begonnen na te denken over een aanslag op Wellington, een aantal gevluchte Franse radicale schrijvers waren in Brussel neergestreken en deden mee aan de samenzwering. Het is lastig te bepalen of die samenzweringen serieus waren, of dat ze vooral door de politiek werden opgeblazen. Feit is dat er wel een samenzwering was, dat er dreigbrieven werden verstuurd en dreigementen wer-

den geuit. Problematisch was het echter dat de Oostenrijkse minister van Buitenlandse Zaken, Von Metternich, geen verschil maakte tussen woorden en daden. Als iemand de keizer beledigde, was hij of zij al een terrorist. Vooral schrijvers en publicisten moesten het dan ook ontgelden. In 1816 verscheen er een boekje getiteld *De assassijnen* van de beroemde Engelse schrijver Percy Bysshe Shelley. Daarin verheerlijkte hij de zelfmoordassassin en zette hij het idee van politieke moordaanslagen dus literair kracht bij. Shelley en zijn vrienden steunden opstandelingen in hun strijd tegen repressieve en autoritaire machthebbers, de romantische dichter Byron vertrok zelfs naar Griekenland om te vechten en stierf daar aan een koortsaanval. Het idee dat je je moet opofferen voor een heilige strijd of een ideaal hing zeker in de lucht. En ook al was er na 1815 sprake van geleidelijke hervormingen en constituties, voor de radicale en liberale jongeren was het teleurstellend en frustrerend dat de idealen van de Franse Revolutie slechts in zeer verwaterde vorm overleefden en dat veiligheid als principe hoger in het vaandel stond dan vrijheid.’

Europese collectieve veiligheid

Hoe lang heeft de Europese collectieve veiligheid geduurd? ‘Het boek gaat over de periode dat de Geallieerde Raad als gremium voor het bespreken van de bezetting van Frankrijk en andere veiligheidsmaatregelen in Europa functioneerde. Dat duurde tot 1819, dus een kleine vier jaar. Volgens sommige historici heeft het Weense systeem geduurd tot 1823, toen de laatste serie congressen ten einde kwam. In strikte zin is dat waar. Maar je kunt ook betogen dat het systeem van deliberatie, van collectieve veiligheid tot op de dag van vandaag is doorgegaan. Er kwamen vanaf 1815 namelijk steeds meer internationale ambassadeurs- en ministersconferenties bij die voor een langere periode een bepaalde diplomatieke kwestie bespraken. Dat kon gaan over de afscheiding van België, de onafhankelijkheid van Griekenland, over besmettelijke ziektes of over militaire interventies tegen piraten. Zo bekeken was 1815 het begin van de moderne conferentiediplomatie als doorgaande serie van ministersontmoetingen.

‘De nieuwe Britse minister: “Wat hebben wij met het continent te maken? Het kost allemaal geld”

De directe aanleiding voor de Geallieerde Raad, de bezetting van Frankrijk, kwam wel eind 1818 ten einde. Pruisen had Frankrijk nog verder willen opdelen en had nog grotere herstelbetalingen van Frankrijk willen eisen. Tsaar Alexander, Von Metternich en Wellington hebben dat verhinderd. Zij hebben er eigenlijk voor gezorgd dat Frankrijk binnen drie jaar weer aan mocht schuiven bij de grote mogendheden en niet verder werd vernederd. Frankrijk

trad in 1818 toe tot de Quadruple Alliantie. Vergelijk dat eens met hoe het verslagen Duitsland in 1918 werd behandeld. Helaas was dit systeem van collectieve veiligheid niet genoeg geïnstitutionaliseerd. Het hing te veel op personen. Toen Castlereagh, de Britse minister van Buitenlandse Zaken, zelfmoord pleegde en tsaar Alexander bezweek aan een ziekte, viel het gezelschap uiteen. De Britse politicus Canning, de opvolger van Castlereagh, zei toen: “Wat hebben wij Britten met het continent te maken? Het kost allemaal geld.” En hij besloot de Geallieerde Raad te laten doodbloeden. Ook toen al veroorzaakten de Britten op die manier een soort brexit (nadat ze er eerst met Wellington voor hadden gezorgd dat de samenwerking überhaupt tot stand was gekomen).

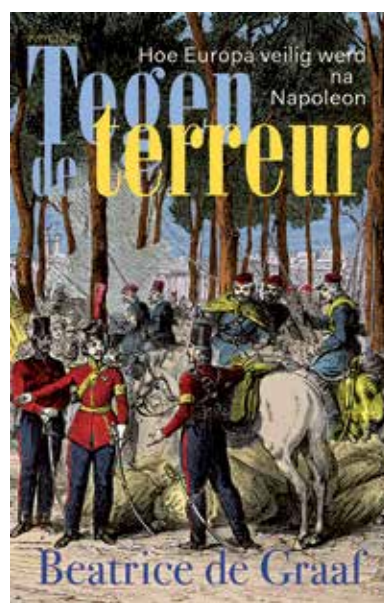
De Eerste Wereldoorlog brak uit, omdat de vorsten, ministers en presidenten niet meer bereid waren aan tafel te zitten en concessies te doen. Het idee dat collectieve veiligheid ook consensus en compromis vergt, was niet meer populair. We zouden uit deze twee episodes kunnen concluderen dat de houdbaarheid van naoorlogse vredesordes beperkt is en sneller verstrijkt naarmate het publiek er meer zeggenschap over krijgt. De houdbaarheid van die eerste Europese vredesorde was bijna een eeuw. De houdbaarheid van het systeem van collectieve veiligheid van na de Eerste Wereldoorlog, inclusief de Volkenbond, was veel korter. We zitten nu in een periode dat de Tweede Wereldoorlog ook al lang geleden is. De houdbaarheidsdatum lijkt soms bijna verstreken, populisten verkondigen dat het belangrijker is om te investeren in nationale belangen en grensversterkingen dan in gezamenlijke projecten.’ In de negentiende eeuw waren de vorsten en ministers ook serieus bezig met recht en constitutie, maar voerden ze ander-

zijds allerlei nieuwe politiemethoden in. Tegenwoordig wordt er ook veel gediscussieerd over de balans tussen veiligheid en vrijheid, in het bijzonder in de vorm van privacy. Is er een parallel? ‘Ja, de ondertitel van het boek is: “Hoe Europa veilig werd na Napoleon.” Dat lijkt in eerste instantie positief, maar in die vraag zit de ambivalentie inbegrepen. Want het “hoe” liet te wensen over. De Geallieerde Raad was misschien een verbetering ten opzichte van de despotie van Napoleon. Maar het was nog steeds een zeer imperialistisch, elitair en asymmetrisch gremium dat nauwelijks tot geen ruimte bood aan autonomie van kleine landen, laat staan aan democratie of inspraak. De niet-Europese wereld werd er volledig buiten gehouden, het Osmaanse Rijk werd niet eens als gelijkberechtigde staat gezien. Daarom was dat collectieve veiligheidssysteem dus toch wel enigszins verrot in de wortel, omdat het eigenlijk de imperialistische krachten bundelde, maar niet temde.’

Vervolgonderzoek

Hoe worden de uitkomsten van dit onderzoek verder verspreid? ‘Deze maand verschijnt een boek bij Cambridge University Press, dat ik samen met Brian Vick en Ido de Haan heb gemaakt, over de transformatie van internationale veiligheid na 1815. Ik schrijf in mijn bijdrage dat je het hele begin van de negentiende eeuw door een nieuwe bril moet bekijken. Er is veel te weinig aandacht geweest voor Europese samenwerkingsprojecten in die periode. Dat kwam omdat historici al in de negentiende eeuw vooral over hun eigen vaderland schreven, en hun werk vaak in dienst stelden van het ontluikende nationalisme. De geschiedwetenschap werd ook pas in die eeuw een academisch vak. En veel historici zijn toen ook heel serieus de ontwikkeling van

de eigen, nationale, vermeende identiteit gaan beschrijven. Ze zijn nationale of nationalistische denkbeelden gaan terugprojecteren in de tijd en hebben daardoor de beste moderne vormen van Europese diplomatieke en militaire samenwerking, die er ook waren, over het hoofd gezien. Twee van mijn aio’s, Wouter Klem en Erik de Lange, publiceren daarover het komende jaar hun proefschrift, over de Europese strijd tegen anarchisme en tegen piraterij. Daarnaast zijn we met een team bezig een grote conferentie en een bundel over internationaal veiligheidsdenken in globaal perspectief te organiseren, ook met betrekking tot de lange negentiende eeuw. Ozan Ozavci onderzoekt onder andere de militaire interventie in Syrië, in de jaren 1860, Joep Schenk en Constantin Ardeleanu de veiligheid op de Rijn en de Donau.’ De Graaf laat weten dat er diverse Engelse en Duitse uitgeverij belangstelling hebben voor een vertaling. Ik merk op dat het vast een goed boek voor de Engelse markt zal zijn, omdat Wellington er goed vanaf komt. ‘O, die Wellington vond ik fantastisch!’ besluit ze. ■

Tegen de terreur. Hoe Europa veilig werd na Napoleon. *Beatrice de Graaf* (Prometheus, Amsterdam 2018), 536 blz., € 28,99

Er zit muziek in ons vak

Een terugblik op zestig jaar VGN

De VGN bestaat zestig jaar. In vrijwel de gehele naoorlogse ontwikkeling van het geschiedenisonderwijs speelde de vereniging een rol van betekenis. Als aanjager van discussies, als broedplaats van ideeën en met name als verdediger van het vak en zijn bevlogen beoefenaren. De geschiedenis van de VGN is niet in één zin samen te vatten, maar met een beetje goede wil wel in twintig punten.

Ton van der Schans is voorzitter van de VGN. Hij werkt als docent geschiedenis op de Driestar Hogeschool (pabo) in Gouda.

Kleio (of Clio) is zoals we allemaal weten een van de negen muzen uit de Griekse mythologie. Voor ons als VGN is deze godin van kunst en wetenschap al zestig jaar een inspiratiebron. Zij houdt het vuur van ons vak brandend. Kleio betekent zoveel als ‘verkundigende’. Zij is de godin van de geschiedschrijving, die ze door haar gezang verheerlijkt. Ja, er zit muziek in dat prachtige vak van ons. Vorig jaar tijdens de zomervakantie kocht ik bij een van die geweldige antiquariaten die Nederland nog rijk is het prachtige boek *Herodoot van Halikarnassus’ negen boeken der historien, gezegt de musen*. Dit door Olfert Dapper in 1665 uit het Grieks vertaalde boek van Herodotus van Halicarnassus (ca. 485-420 v.Chr.) is een sensatie. Hij vertelt op zeer onderhoudende wijze over alle volken vanaf 685 v.Chr., het begin van de regeerperiode van koning Gyges van Lydië, tot aan de Perzische Oorlogen in de vijfde eeuw v.Chr. Hij doet diepgaand onderzoek en maakt onderscheid tussen ‘oorzaak’ en ‘gevolg’, de meest basale vaardigheid van een historicus, naast het ‘vertellen’. Hij streeft naar onpartijdigheid en hoewel zijn historische kritiek in onze ogen nog onvolkomen is, heeft hij de maatstaf en de ingrediënten gegeven voor historisch denken en redeneren: onderzoeken, verklaren, beeldvormen en betekenis geven.

Leraar van het leven

Sinds Cicero (106-43 v.Chr.) wordt Herodotus de vader van de geschiedschrijving genoemd. Cicero borduurde voort op bovengenoemde laatste stap van het historisch denken en redeneren. Van hem is de uitspraak ‘Historia est Magistra Vitae’ afkomstig, oftewel: ‘De geschiedenis is de leraar van het leven.’ De opvatting dat de studie van het verleden moet dienen als een les voor de toekomst, was een belangrijke pijler van de klassieke,

middeleeuwse en renaissance geschiedschrijving. Voor de Grieken betekende vergeten worden door het nageslacht het ellendigste dat je kon overkomen. De vergetelheid betekende voor hen de dood. Daarom kenden zij een grote waarde toe aan het (her)denken. Dat is immers het levend houden van het voorgeslacht. Op wat voor manier levend houden? Door het woord. Gesproken en geschreven. Het draaide bij de Grieken om het denken, maar het ging om het leven. Het levend houden van de geschiedenis, omdat het leven niet zonder geschiedenis begrepen en geleefd kan worden.

Deze gedachte kenmerkt ook dat andere volk uit de oudheid: de Joden. De Joodse opvatting over geschiedenis, die eeuwenlang de westerse cultuur mede bepaald heeft, wordt prachtig uitgedrukt in een uitspraak in de Talmoed: ‘Vraag niet wat je aan kennis hebt, maar wat kennis met je doet.’ Rabbijn Awraham Soetendorp zei over de kern, de essentie van het geschiedenisonderwijs binnen de Joodse gemeenschap: ‘Wat bovenal de drang tot overdracht aan kennis heeft bepaald, is de wetenschap dat alles van je weggenomen kan worden. Maar wat niet van je weggenomen kan worden, is wat je bent.’

Sarcofaag met beeltenis van Clio uit de tweede eeuw na Christus. Clio is een van de negen muzen uit de Griekse mythologie. Haar naam betekent ‘verkundigende’. Ze is de muze van de verheerlijking door het gezang en dus ook muze van de geschiedschrijving. Bron: Louvre.

Kennis van de bron

Dit brengt ons opnieuw bij de laatste stap van het historisch denken en redeneren: betekenis geven en handelen (gedrag). Zolang je weet waarom je leeft, zolang je weet wat de bron is van je eigen bestaan, wil je leven. Bij de Joden is alles weggenomen in een eeuwenlange geschiedenis van lijden. Wat hielden ze in hun naakte nood over: kennis van de bron, kennis van de wortels van hun bestaan. Niet wat ze hadden, maar wat ze waren was bepalend. ‘Volgend jaar in Jeruzalem.’ Deze zin is een deel van het gebed dat de Joden elk jaar zeggen op twee van hun feestdagen: de Grote Verzoendag en het Joodse Pasen. ‘Volgend jaar in Jeruzalem’ drukt het eeuwenoude verlangen uit om te vertrekken uit de diaspora, vanuit de vele landen waarover de Joden verspreid zijn, en terug te keren naar het gebied dat hun in de Bijbel beloofd is. In essentie is met het bovenstaande de kern, het *kèrugma* (het Griekse woord voor verkondigen), van ons vak gegeven. Alle geschiedenislessen die niet gaan over het leven van onze leerlingen, raken niet de kern van ons vak. Geschiedenis raakt immers aan de identiteit van de leerling zelf. Deze eigen identiteit van de leerling wordt gevormd in relatie tot de ander, de wereld en het vreemde. Ik heb in de kolommen van *Kleio* al menigmaal die andere Griek, Plato, aangehaald. Hij schreef in de *Meno*: ‘Wat is de leraar zonder leerlingen?’ Naar mijn diepe overtuiging kunnen we deze uitspraak ook omdraaien: Wat zijn de leerlingen zonder leraar? Socrates schreef: ‘Onze jeugd heeft tegenwoordig slechte manieren, minachting voor het gezag en geen eerbied voor ouderen. (...) Jonge mensen spreken hun ouders tegen, houden hun mond niet in gezelschap en tiranniseren hun leraren. Jongeren geven de voorkeur aan kletspraak in plaats van studie.’ Ik ben het er niet mee eens. U wel?

Voor het vak of voor docenten?

De geschiedenisleraar heeft sinds Herodotus bijgeleerd. De Belgische cultuurhistoricus Jo Tollebeek publiceerde in 1990 een mooi boek met een nog mooiere titel: *De toga van Fruin*. De titel verwijst naar een zin van Jan Romein: ‘We zijn allen voortgekomen uit de toga van Fruin.’ De metafoor staat voor de historische revolutie: het ontstaan van universitaire geschiedbeoefening, een universitaire beroepsgroep met subfaculteiten en leerstoelen. Van de historisten leerden we de ontdekking van de ‘vreemdheid’ van het verleden. Het heden is iets anders dan geactualiseerd verleden. En naast de historiciteit van het verleden is er een historiciteit van het heden. Het gebruik van ‘de historische methode’ is het basisgereedschap van elke historische onderzoeker sinds Fruin. De leraar gebruikt deze ‘historische methode’ met zijn leerlingen op hun niveau. Twintig jaar geleden verscheen er zowaar een

doctoraalscriptie over de VGN. Het vraagteken achter de titel van deze doctoraalscriptie van Anita Pijpelink is intrigerend: *De VGN 1958-1998: op de bres voor het vak of voor de docenten?* Inmiddels moge duidelijk zijn dat dit vraagteken geen lang leven beschoren is. Het vak en de docenten vormen een Siamese tweeling. Bij dertig jaar VGN schreef Joke van der Leeuw een mooi en informatief artikel over de geschiedenis van de

‘Alle geschiedenislessen die niet gaan over het leven van onze leerlingen, raken niet de kern van ons vak’

vereniging onder de titel ‘Continuïteit en verandering. Dertig jaar VGN’. In hetzelfde nummer schrijft Dik Verkuil over ‘1959-1989. Dertig jaar geschiedenisonderwijs’. Bij het veertigjarig jubileum schreef Anita Pijpelink een overzichtsartikel: ‘Dat de VGN moge bloeien tot in lengte van dagen.’ In 2008, bij het vijftigjarig jubileum, werd in een aantal artikelen opnieuw teruggeblikt en vooruitgeblikt aan de hand van de grote thema’s in het geschiedenisonderwijs. Dit verhindert ons niet om de inmiddels zes decennia tellende geschiedenis van de VGN nog eens op te halen.

Nationale geschiedenis

Op 14 en 15 april 1958 wordt in de Ridderzaal in Den Haag een bijeenkomst georganiseerd door de internationale organisatie Fraternité Mondiale ▶

Joke van der Leeuw-
Roord in de jaren
tachtig.

waarvoor ook historici uitgenodigd zijn. Deze organisatie wil verdraagzaamheid en begrip tussen de volken in de wereld bevorderen. Het onbegrip tussen de volken zou vooral veroorzaakt worden door het geschiedenisonderwijs dat te veel gericht is op de nationale geschiedenis. Tijdens deze bijeenkomst wordt het idee geboren om tot een vereniging van geschiedenisdocenten te komen. Zo ontstaat de VGN, als een niet-verzuilde organisatie. Tot aan de invoering van de Mammoetwet (1968) is de VGN een mannenclub van eerstegraads geschiedenisleraren, die lesgeven op een gymnasium, lyceum of hbs. In 1962 wordt het bestuur gevraagd plaats te maken voor een nieuwe, jonge generatie. In feite is er grote ontevredenheid en zelfs ruzie over de koers en passiviteit van het bestuur. Een groep jonge leraren, waarvan verschillende auteurs van de vernieuwende geschiedemethode *Wereld in wording*, pleegt een 'staatsgreep'. Evenals in de genoemde methode maken in het nieuwe bestuursbeleid politieke geschiedenis, namen en feiten plaats voor meer cultuur- en hedendaagse geschiedenis (bijvoorbeeld de Tweede Wereldoorlog). Mede onder voorzitterschap van Nico Maarsen ondergaat ook *Kleio* een gedaantewisseling. Geven gepromoveerde historici in de beginjaren een wetenschappelijke toon aan in de redactie van *Kleio*, nu komt er meer aandacht voor de geschiedenisleraar en zijn leerlingen.

De golf van maatschappelijke vernieuwing in de jaren zestig resonanceert in het VGN-bestuur in genoemde ontwikkelingen. Er ontstaan discussies over thematisch onderwijs in *Kleio Didactica*, dat sinds 1964 naast *Kleio* verschijnt. De ontzuiling en een nieuwe oriëntatie op de wereld spelen hierbij een rol. Opvallend is dat de vakdidactische discussie niet op de universiteit gevoerd wordt, maar in de bestuursvergaderingen van de VGN en in de artikelen in *Kleio Didactica* zijn een stimulans voor de discussies over vakdidactiek. Piet Fontaine, gepromoveerd in 1954, schrijft over wat we

later 'zelfwerkzaamheid' en 'historische vaardigheden' gaan noemen. Daarnaast is er een Gezelschap van vakdidactici.

De jaren zeventig

De doelstellingdiscussies over het geschiedenisonderwijs barsten los. Na het Doelstellingsrapport (1967) verschijnen het Brugklasrapport (1971) en het Onderbouwrapport (1976). Niet het vak of de leraar, maar de leerling vormt het richtsnoer voor didactische vernieuwingen. De Leidse didacticus Leo Dalhuisen, vooral bekend geworden door de methode *Sprekend Verleden*, publiceert in 1971 een brochure waarin hij de 'methode van onderzoek' propageert. De tegenreactie komt van de vakdidacticus Piet Gieles die met zijn pleidooi voor de belangrijke taak van de historicus om feiten te verzamelen stem geeft aan veel (oudere) leraren die nog altijd de klassieke doelen van het geschiedenisonderwijs huldigen. In 1973 publiceert de commissie Modernisering leerplan geschiedenis en staatsinrichting onder voorzitterschap van prof. dr. D.J. Roorda een rapport van honderd bladzijden. Verhitte discussies worden gevoerd over de opleiding van de geschiedenisdocent, de boedelscheiding tussen geschiedenis en maatschappijleer. Er verschijnen dikke VGN-rapporten om het geschiedenisonderwijs te laten aansluiten bij de leef- en denkwereld van de leerlingen. De discussie over het centraal schriftelijk eindexamen (cse), in 1967 begonnen en in 1982 verplicht ingevoerd, veroorzaakt een crisis binnen de vereniging: honderden leden zeggen hun lidmaatschap op omdat de VGN het cse niet had kunnen tegenhouden. De productie van de commissie Eindexamenexperimenten geschiedenis en staatsinrichting is bepaald indrukwekkend: in achttien lijvige brochures worden in totaal ruim tweeduizend bladzijden gepubliceerd over het onderzoek naar een cse geschiedenis. Het resulteert in een dik *Kleio*-nummer met proefexamens.

Kies exact

Vanaf 1982 is het cse geschiedenis verplicht geworden voor het voortgezet onderwijs. Er vindt een herstructurering plaats van de niet-verplichte pilotexamens geschiedenis. Verder valt de discussie op over de verhouding van Nederlandse, Europese en niet-westerse geschiedenis, maar ook over de verhouding tussen politieke, economische en sociale geschiedenis. Tegen de 'kies exact'-mentaliteit van de jaren tachtig verweert de VGN zich kranig. Vooral bij de stofkeuze, stofomschrijving en het ontwerpen van de examens heeft de VGN invloed. De historische structuurbegrippen worden in deze tijd vast verankerd in het geschiedenisonderwijs én in de geschiedenisexamens. Deze structuurbegrippen gaan – al dan niet onder andere namen – dé kern van het geschiede-

Een jaarvergadering in de jaren tachtig. Achter de tafel: Henk van Duysen, Wil Bouman, Tom van der Geugten, Roen van der Geest, Doky Verhagen.

nisonderwijs uitmaken. Het werken met bronnen, onderzoeksvaardigheden en historische benaderingswijzen zijn sindsdien niet meer verdwenen. Als er door de media, politiek of samenleving kritiek op het geschiedenisonderwijs geleverd wordt, gaat het meestal over de inhoud van de examens. In de kritiek wordt de nadruk op vaardigheden en het aanleren van een onderzoekende, analyserende houding soms afgedaan als 'het aanleren van kunstjes voor apen'.

Joop Toebes promoveert in de jaren tachtig als eerste in Nederland op een vakdidactisch onderwerp, namelijk de stofkeuze in het geschiedenisonderwijs. Hierin wordt de in het geschiedenisonderwijs permanent terugkerende vraag gesteld: 'Wat is de beste ordening van de leerinhouden om geschiedenis aan te leren?'

Vrouwengeschiedenis

Opvallend is de oprichting van een commissie Vrouwengeschiedenis in 1988, die vooral actief zal worden in de jaren negentig. In 1990 en 1991 gaat het cse ook over dit onderwerp. De vrouwen brengen het in de jaren negentig tot voorzitter van de VGN. Gedurende een decennium (1988-1997) komen mannen er als voorzitter niet aan te pas. Respectievelijk Zonneke Matthee, Joke van der Leeuw-Roord en H el ene Budé-Janssens zijn in deze tijd voorzitter van de VGN. Vooral Budé-Janssens steekt haar emancipatorische doelstellingen met de vereniging niet onder stoelen of banken.

Door de vernieuwing van de onderwijsstructuur in 1998 (invoering van het vmbo en de tweede fase) komen er opnieuw grote veranderingen in het geschiedenisonderwijs. De mavo gaat op in

het vmbo. De examens van mavo en havo/vwo, die tot de WIEG (Werkgroep Implementatie Eindexamen Geschiedenis en Staatsinrichting) parallel liepen, gaan sterk uiteenlopen. Eind jaren negentig komt de nadruk op het ontwikkelen van vaardigheden. De thematische aanpak in de bovenbouw van het voortgezet onderwijs komt onder vuur te liggen. Het accent moet meer op de verwerving van historische overzichts-kennis liggen.

Berucht wordt het onderzoek van het *Historisch Nieuwsblad* in 1996 onder Tweede Kamerleden. Zoals in elke historische quiz gaat het hierin niet om stuctuurbegrippen als continuïteit en discontinuïteit, oorzaak en gevolg, maar puur om historische feiten: jaartallen en gebeurtenissen. Over het resultaat maakt menigeen zich vrolijk  n ongerust. 'Tweede Kamer haalt onvoldoende voor proefwerk geschiedenis,' kopt het *Historisch Nieuwsblad*. Het gemiddelde cijfer is een 4+.

Er is nooit een verband aangetoond tussen het resultaat van het onderzoek en de oplevende aandacht voor kennis in het geschiedenisonderwijs. Een feit is wel dat de in 1998 ingestelde commissie-De Wit adviseert om met iets als een canon in het onderwijs te komen. Hiermee keert de 'chronologie' weer terug. Natuurlijk was deze nooit verloren gegaan. De semi-concentrische methode met de chronologie heeft nooit het alleenrecht gekregen in het geschiedenisonderwijs, maar is wel dominant geworden en gebleven. De door de volgende commissie (commissie-De Rooy) uitgewerkte uitgangspunten van de commissie-De Wit is geen canon van encyclopedische feitenkennis. Onder andere namen en begrippen wordt voortgeborduurd op structuurbegrippen als beeldvorming en historisch besef. ►

Links: Joop Toebes (links) ontvangt de Huib de Ruyterprijs van VGN-voorzitter Nico Maarsen in 1986. Onder: Leden van de commissie Vrouwengeschiedenis in 1984, van links naar rechts: Maria Grever, Carla Wijers, Zonneke Matthee.

Tineke Bogaerts (links) zat 27 jaar in de redactie van *Kleio* en was onder andere eindredacteur en uitgever. Rechts de latere hoofdredacteur Jan van Oudheusden.

Tweede fase

In het eerste decennium van de eenentwintigste eeuw staan onderwijsvernieuwing en tweede fase centraal. De vorming van het vmbo, en de vernieuwde onderbouw krijgen aandacht. Commissies De Wit, De Rooy en Van Oostrom schrijven rapporten met gevolgen voor het geschiedenisonderwijs. Felle discussies ontstaan over geschiedenis als verplicht vak in profielen en het 'nieuwe leren'. En natuurlijk gaat het ook weer over het nieuwe examenprogramma, met onder andere de pilot Nieuw examen.

Ook in het tweede decennium van de eenentwintigste eeuw is het examen voor zowel het bestuur als voor *Kleio* een heikel onderwerp. Weer is er de discussie over de veranderingen in het examen-vak. Het overheidsinitiatief voor herziening van het curriculum (Onderwijs2032, Curriculum.nu) zet de VGN opnieuw aan tot het schrijven van visiedocumenten en aanbevelingen voor de praktijk van het geschiedenisonderwijs. In de publicaties *Bij de Tijd 1, 2 en 3* voert de VGN een intern debat met het oog op de buitenwereld van politici, media en vooral curriculumontwikkelaars. Er worden discussies gevoerd over de gevolgen en de toepasbaarheid van nieuwe (digitale) media in het geschiedenisonderwijs, en ook over wereld-, vrouwen-, interculturele, 'gevoelige' en controversiële geschiedenis.

Zestig jaar constanten

In de zestig jaar dat de VGN bestaat, zijn er punten die telkens terugkomen en die je min of meer als constante kunt zien. Ik noem er tien.

1. De relatie en discussies met de overheid over onder andere examen, opleiding, urenvermindering, leerplan, curriculumvernieuwing en leerstofkeus vertonen een opmerkelijke stabiliteit. In elke periode adviseert en becommentarieert de VGN inzake bovengenoemde onderwerpen. In alle perioden heeft de VGN zich actief bemoeid met de ontwikkelingen die 'van buitenaf' kwa-

men. De verhouding met de overheid vertoont zowel wat betreft intensiteit als succes een curve met pieken en dalen.

2. De organisatie van de leerstof is een punt dat nimmer van de agenda verdwijnt: moet de docent de 'hele geschiedenis' behandelen of een deel ervan, en welke keuzes moeten hierbij gemaakt worden?

3. De gedachtewisselingen over de gehanteerde methode om de leerstof te ordenen (cursorisch, semi-concentrisch of thematisch) keren met de regelmaat van de klok terug.

4. De door Havekes, Aardema & De Vries ontwikkelde werkvormen onder de noemer Actief Historisch Denken hebben een parallel met de lesvoorbeelden en -uitwerkingen in de reeks *Kleio Didactica* in de jaren zeventig en tachtig. Andere publicaties van rapporten en visies vinden vandaag een parallel in de VGN-publicaties *Bij de Tijd 1, 2 en 3*. In de periode 1959-1995 waren universitaire historici nauwelijks geïnteresseerd in het onderwijs.

5. Sinds de jaren tachtig is het cse op vooral havo en vwo de belangrijkste blikvanger van het geschiedenisonderwijs gebleven. De media, politiek en de samenleving bedoelen meestal de inhoud van de examens als er kritiek op het geschiedenisonderwijs geleverd wordt.

6. Het vak geschiedenis wordt in elke periode beïnvloed door opvattingen die in de politiek en de samenleving leven over gewenste doelen en inhouden van het geschiedenisonderwijs. De implementatie van de Canon van Nederland is hiervan een goed voorbeeld. In de context van hedendaagse maatschappelijke vragen over 'de identiteit van Nederland en de Nederlander' dient de Canon als antwoord op het veronderstelde tekort aan historisch en cultureel besef van leerlingen. Al in 1958, het jaar van de oprichting van de VGN, stelde de overheid een werkgroep in met als doelstelling dat 'het onderwijs rekening moest houden met maatschappelijke eisen'. Elke werkgroep ten bate van het geschiedenisonderwijs krijgt sindsdien stevast deze opdracht mee.

7. De spanning tussen thema en chronologie, tussen kennis en vaardigheden is een discussie zonder eind. Elke keer gaat het weer over het wat, waarom en hoe van het vak.

8. Er is een constante die eigenlijk een wet is: de wet van het behoud van stofoverlading. In de huidige discussie over Curriculum.nu staat de overladenheid van het curriculum centraal. Dit vraagt om een bezinning op onderwijsinhouden. Het is in de geschiedenis van de VGN niet anders geweest.

9. Altijd zijn er bedreigingen voor het vak van buitenaf door regeringsbesluiten. Dit speelt bij geschiedenis in de tweede fase, als keuzevak in de maatschappijprofielen en bij voorstellen voor vakkenintegratie.

10. Al zestig jaar is de VGN een professionele vereniging die opkomt voor de belangen van het vak geschiedenis en de leraren door nascholing en vorming (Didaktiekcommissie, conferenties, *Kleio*, commissies). Met de belanghebbende gesprekspartners (overheid en samenleving) wordt al zestig jaar overlegd over de gewenste structuur en inrichting van het geschiedenisonderwijs.

Wat verandert er in zestig jaar?

In zestig jaar tijd verandert er natuurlijk ook heel veel. Dit laten de volgende tien punten zien.

1. De relatie tussen leraar, leerstof en leerling krijgt een ander karakter. De rolverdeling van de leraar als de verteller en de leerling als de toehoorder verdwijnt voor een groot deel.

2. Leraar en leerling democratiseren door de toenemende emancipatie van de midden- en arbeidersklasse. 'De leerling wil tegenwoordig meepraten,' schrijft dr. P.F.M Fontaine in een nummer van *Kleio* in 1973.

3. Het perspectief van het geschiedenisonderwijs verandert ingrijpend. Geschiedenis is niet één verhaal, maar een discussie over verschillende visies en de onderbouwing daarvan. Geschiedenis onderwijzen wordt niet meer gezien als het eenduidig overdragen van kennis van 'wat in het verleden gebeurd is'.

4. Het (geschiedenis)onderwijs en de didactiek veranderen. Bij geschiedenis ontstaat een nieuwe conceptualisering van het schoolvak. In de vakdidactische literatuur van de afgelopen twintig jaar is de ontwikkeling van het vakspecifieke denken – in dit geval historisch denken en redeneren – centraal komen te staan.

5. Nieuw is de universitaire verankering van de geschiedenisdidactiek. Carla van Boxtel, hoog-

leer Vakdidactiek geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam, onderzoekt het leren en onderwijzen van geschiedenis in scholen en musea. Maria Grever, hoogleraar Theorie en Methoden van de Maatschappijgeschiedenis aan de Erasmus Universiteit Rotterdam, onderzoekt hoe ontdekkend leren multiperspectiviteit en historiciteit kan bevorderen.

6. Een groot aantal leraren op universitaire of hbo-lerarenopleidingen doet onderzoek naar of promoveert op vakdidactische onderwerpen. Een van hen is Arie Wilschut, die zijn onderwijsloopbaan ten dienste stelt van de didactiek van de geschiedenis. Jannet van Drie en vakdidactici aan de lerarenopleidingen zijn betrokken bij veel vakdidactisch onderzoek en promoties.

'De spanning tussen thema en chronologie, tussen kennis en vaardigheden is een discussie zonder eind'

7. De academisering en institutionalisering van de geschiedenisdidactiek neemt toe. Het Instituut voor Geschiedenisdidactiek en het Meesterschapsteam Geschiedenis zijn voorbeelden van activiteiten op vakdidactisch gebied.

8. De globalisering en de komst van migranten in de samenleving leiden tot een grote diversiteit aan bindingen die mensen leggen en onderhouden. De diversiteit aan nationaliteiten neemt enorm toe. Momenteel is een op de zes leerlingen in het voortgezet onderwijs van niet-westerse afkomst.

9. Het dominante nationaal-patriottische en politiek-feitelijke kader in het geschiedenisonderwijs bestaat niet meer. Het geschiedenisonderwijs is in de laatste decennia van de twintigste eeuw uitgebreid met sociaal-economische, lokale en mondiale geschiedenis en met de geschiedenis van 'gewone mensen'. Deze thema's en benaderingen vormen een vast onderdeel van het geschiedeniscurriculum. Hoewel de nadruk nog steeds ligt op nationale en Europese geschiedenis komt er meer discussie over wereldgeschiedenis.

10. De samenwerking tussen geschiedenis en de andere mens- en maatschappijvakken is niet bedoeld als een verzwakking van het eigen vak, maar als een versterking van het onderwijs voor de leerling.

De VGN is zestig jaar en springlevend. Vooral door de kwaliteit, het engagement en de passie van zoveel geschiedenisleraren. Achter al het gepraat over vaardigheden, doelstellingen, examens, onderwerpen en methoden staan in eerste en laatste instantie de leraar en de leerling. We zijn met het prachtigste vak van de wereld klaar voor de toekomst. Er zit volop muziek in ons vak. ■

Arie Wilschut met het rapport van de commissie-De Rooy in 2001.

Het proces tegen burger Louis Capet

Hoe Lodewijk XVI ten val kwam

Op 21 januari 1793 werd burger Louis Capet – de onttroonde monarch Lodewijk XVI – in Parijs geëxecuteerd. Nadat het Franse parlement, de Nationale Conventie, hem schuldig had bevonden aan verraad tegen de Franse staat maakte de guillotine op de Place de la Révolution (tegenwoordig de Place de la Concorde) een einde aan zijn leven.

Kleio gaat wat dieper in op de verplichte voorbeelden. Met behulp van deze achtergrondinformatie kunt u uw leerlingen nog beter voorbereiden op de examenstof. Een serie om te bewaren dus. Dit artikel geeft achtergrondinformatie bij het verplichte voorbeeld *Proces van 'burger Capet' (1792)*.

Bart Verheijen is als historicus verbonden aan de Open Universiteit. Hij promoveerde in 2017 op Nederland in de napoleontische tijd.

De Franse monarchie was een aantal maanden eerder (op 10 augustus 1792) ten val gekomen. Lodewijk XVI stierf ontdaan van al zijn koninklijke waardigheid als 'burger Louis Capet': de naam verwijst naar het eerste koningshuis van Frankrijk – de Capets – uit de tiende eeuw.

De executie van Lodewijk XVI was niet het begin van de Franse Revolutie, net zomin als het haar eindpunt vormde. Het was een belangrijke gebeurtenis die plaatsvond binnen het proces van radicalisering dat zich van de Revolutie meester maakte. De Franse Revolutie laat zich dan ook niet begrijpen als een singuliere gebeurtenis. Het was veeleer een opeenvolging van ingrijpende gebeurtenissen en revoluties waarin verschillende groepen een rol opeisten: van de afschaffing van het absolute koningschap (1789), naar de constitutionele monarchie (bekrachtigd in 1791), de republiek (vanaf 1792), de periode van de terreur (1793-1794), het Directoire (1795-1799) en uiteindelijk tot de machtsovername van Napoleon Bonaparte (in 1799). Al deze verschillende gebeurtenissen hadden

op hun eigen manier een grote invloed op de politieke, culturele en sociaaleconomische inrichting van Frankrijk en op de Europese verhoudingen. In deze bijdrage wordt gekeken naar de plek die het proces en de executie binnen deze ontwikkelingen inneemt. Zodoende probeert het ook wat te zeggen over de politieke betekenis van het proces voor de Revolutie.

De derde stand

Weinigen van de afgevaardigden die in mei 1789 bij de opening van de Staten-Generaal in Versailles bijeenkwamen, hadden zich kunnen voorstellen dat ze slechts drie jaar verwijderd waren van de afschaffing van de eeuwenoude Franse monarchie. Dit was ook niet aan de orde in de begindagen van de Revolutie. Frankrijk stond aan de rand van een financiële crisis en de koning had de Staten-Generaal nodig om een aantal belangrijke hervormingen door te voeren. De Staten-Generaal waren al bijna 175 jaar niet bijeengekomen, maar werden nog steeds georganiseerd op basis van drie standen. De derde stand was echter niet langer van plan zich in een ondergeschikte positie te laten dwingen. In de beroemde Eed op de Kaatsbaan van 20 juni 1789 besloot de *Tiers État* niet meer uiteen te gaan totdat Frankrijk een nieuwe grondwet zou hebben.

Terwijl de derde stand zich in Versailles soeverein verklaarde, werd in Parijs – op 14 juli 1789 – de Bas-

tille bestormd. Lodewijk XVI toonde zich geschokt en vroeg een vertrouwing: 'Is het een revolte?' 'Nee Majesteit,' antwoordde deze, 'het is een revolutie!' Deze uitspraak wordt vaak gebruikt om het karakter van Lodewijk XVI te typeren. Hij leek nooit in staat de betekenis van de Revolutie die zich voor zijn ogen ontvouwde te begrijpen, laat staan ernaar te handelen, en daardoor werden hij en de rest van de koninklijke familie meegesleurd door de revolutionaire gebeurtenissen.

Verhuizing naar Parijs

Op 5 oktober 1789, na weer een broodoproer in Parijs, marcheerden duizenden mensen, waaronder een groot aantal vrouwen, naar Versailles. De koninklijke familie werd gedwongen naar Parijs te komen en nam intrek in het Tuilerieënpaleis, vlakbij het Louvre. Ze zou nooit meer terugkeren naar Versailles. In de twee jaar die volgden werden de oude instituties van het ancien régime afgeschaft en werd er een nieuwe grondwet geschreven die van Frankrijk een constitutionele monarchie zou maken. De Revolutie was hiermee nog lang niet ten einde. In juni 1791 probeerde de koninklijke familie te vluchten uit Parijs, uit angst voor de radicalisering van de Revolutie en in een poging haar vanuit een buitenlandse machtsbasis te stoppen. Dit mislukte, want op weg naar de grens met het Oostenrijkse keizerrijk, bij het plaatsje ►

21 januari 1793, de executie van 'Louis Capet' op de Place de la Revolution. Gravure door Isidore Helman, 1794.

Varennes-en-Argonne, werd de koninklijke familie herkend en teruggestuurd naar Parijs. De koning verloor met zijn vlucht veel politieke *goodwill*. De nieuwe constitutie van september 1791 kon de Revolutie niet temperen. Er werden nieuwe parlementsleden gekozen, die zich verenigden onder de naam 'jakobijnen'. Zij meenden dat de Revolutie pas geslaagd zou zijn, wanneer heel Europa was verlost van de tirannen. Bovendien vreesden ze voor een interventie vanuit Oostenrijk, de Rooms-Duitse keizer Leopold II was immers de broer van koningin Marie-Antoinette. Daarom werd in april 1792 de oorlog verklaard aan Oostenrijk en Pruisen. Onder oorlogsdreiging en niet-ingeloste revolutionaire beloftes radicaliseerde de Revolutie verder. Het nieuwe Frankrijk bleek nog lang niet veilig: het stikte van de binnenlandse intriges, het land was steeds lastiger te besturen en er waren geruchten dat de koning, met hulp van de Oostenrijkse en Pruisische legers, de Revolutie opnieuw probeerde te stoppen om zijn oude positie te herstellen. Op 10 augustus 1792 bestormde een deel van de Parijse bevolking daarom het koninklijk paleis bij de Tuilerieën en nam de koninklijke familie gevangen.

Chaos compleet

Het echte sleutelmoment voor het lot van de koninklijke familie lag op 10 augustus 1792 met de bestorming van het Tuilerieënpaleis. De koninklijke familie werd overgebracht naar de Temple-gevangenis. Parijs was in rep en roer in die maanden: kort na de bestorming van het paleis werd in Parijs duidelijk dat de Oostenrijkse en Pruisische soldaten Frankrijk waren binnengetrokken.

'Een ijzeren kist met brieven, verstopt in een geheime ruimte, ontmaskerde de koning als verrader van de revolutionaire idealen'

De chaos in Parijs bereikte hierop een nieuw, bloederig hoogtepunt. In de nachten tussen 2 en 6 september 1792 trokken Parijse burgers eropuit om de gevangenen te zuiveren van vijanden. Tijdens deze 'septembermoorden' stierven rond de elfhonderd mensen. De revolutionaire regering stak geen vinger uit en was hiermee failliet. Het constitutioneel koningschap was nu definitief een gepasseerd station en Frankrijk werd op 22 september 1792 officieel een republiek.

Maar wat te doen met de onttroonde koning? De Nationale Conventie was een onderzoek gestart naar de 'misdaden' van de koning, maar veel gematigde leden wezen niet onmiddellijk naar de persoon van de koning als verrader van de Revolutie. Dit veranderde op 20 november 1792 met de ontdekking van een ijzeren kist met brieven – verstopt in een geheime ruimte in het Tuilerieënpaleis – die de koning

ontmaskerde als verrader van de revolutionaire idealen. Geruchten over een buitenlandse interventie die mede geïnitieerd zou worden door de koning bleven ondertussen aanhouden.

Begin december werd besloten dat het proces tegen de koning door de Conventie gevoerd kon worden. Op 10 december 1792 werd een rapport met drieëndertig aanklachten tegen Lodewijk XVI in het parlement gepresenteerd. De belangrijkste verdenkingen laten zich in drie categorieën uitsplitsen. Ten eerste: poging om de Revolutie te stoppen door het parlement te ontbinden. Hieronder vielen ook pogingen om de stemming van de volksvertegenwoordiging te beïnvloeden door omkoping van haar leden en stemmingen te frustreren. Ten tweede: het actief steunen van buitenlandse pogingen om de Revolutie de kop in te drukken. Hieronder vielen ook het koninklijke verraad door de vlucht naar Varennes en het steunen van buitenlandse intriganten en spionnen in Frankrijk. En ten derde: verantwoordelijkheid voor de moord op de eigen onderdanen, tijdens verschillende revolutionaire manifestaties, zoals het protest op Camp-de-Mars op 17 juli 1791 in Parijs en op 10 augustus 1792.

Het proces

Het proces tegen de koning begon na 10 december 1792. Het duurde tot eind december. Op 15 januari 1793 werd er gestemd over het vonnis. Over het belang van het proces is door historici veel geschreven. De verdeeldheid tussen de verschillende partijen in het parlement verhardde. Dit is vooral van belang voor de ontwikkelingen van de revolutionaire verhoudingen tussen 1793-1794, tijdens de periode van de Terreur. Maar de politieke betekenis van het proces zit hem ook in het feit dat de vertegenwoordigers van het Franse volk zich gerechtvaardigd achtten de koning te veroordelen. Kon het Franse volk zijn eigen monarch berechten?

In de verdediging die Louis Capet voerde, blijkt dat hij bovenstaande vraag negatief wenste te beantwoorden. Na het voorlezen van de aanklachten verklaarde Lodewijk dat hij zich juridisch niet aansprakelijk achtte. 'Geen wet verbood mij om te doen wat ik toen deed,' verklaarde hij. Andere beschuldigingen, die betrekking hadden op zijn daden van na september 1791, ontkende hij. Zijn advocaten hielden deze verdediging het hele proces vol. Hierdoor kwam zijn verdediging vrij zwak over. Lodewijk beschouwde zichzelf nog steeds als 'recht en wet' van Frankrijk. De Revolutie kon daar in zijn optiek weinig aan veranderen.

Boven de wet

Helaas voor Lodewijk had zich in de Conventie bij verschillende leden inmiddels een politiek inzicht gevormd dat zijn lot zou bepalen. Dit inzicht werpt een interessant licht op hoe de politieke cultuur – en het nadenken over machtsverhoudingen – tijdens ►

Lodewijk XVI, koning van Frankrijk en Navarra (1754-1793) in groot koninklijk gewaad, 1779. Schilderij door Antoine-François Callet, 1789. Paleis van Versailles.

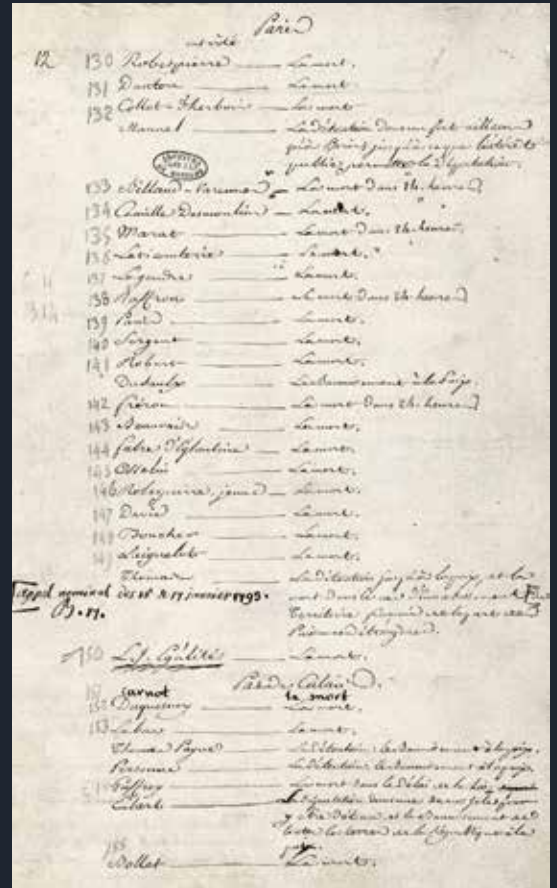
Rechts: Tussen 15 en 17 januari 1793 stemden de 749 afgevaardigden van de Nationale Conventie over het lot van Louis Capet. Met een kleine meerderheid werd besloten tot de doodstraf. Onder: Louis Antoine Saint-Just. Kopie naar een origineel door Pierre-Paul Prud'hon, eind achttiende eeuw.

de Franse Revolutie ingrijpend veranderd was. Een jonge parlementariër met de naam Louis Antoine de Saint-Just (1767-1794) betoogde in een beroemd geworden speech, dat de vraag of Louis Capet schuldig was niet ter zake deed. De vraag was namelijk een andere: moest Louis Capet gestraft worden? Volgens Saint-Just kon Louis Capet geen onderdeel zijn van de natie Frankrijk *juist* omdat hij koning was. Door zijn koningschap stond hij buiten de gemeenschap van soevereine burgers. Hij was binnen de Franse Republiek een vreemd lichaam in de politieke orde en moest daarom worden 'weggesneden'. De unieke positie die de koning ten opzichte van zijn onderdanen innam – datgene wat hem tijdens het ancien régime zijn legitimiteit gaf – was nu de reden voor zijn verwijdering uit de maatschappij. De koning moet worden gedood, anders was het parlement (de volkswil) volgens Saint-Just zelf schuldig. Dit inzicht werd ook verwoord door de bekende revolutionair Maximilien de Robespierre (1758-1794) – die een paar maanden na het proces zou uitgroeien tot de personificatie van de revolutionaire terreur – toen die verklaarde: 'Lodewijk moet sterven, opdat het vaderland kan leven.'

Het vonnis

Vanaf 14 januari 1793 werd er in de Conventie gediscussieerd over de wijze van veroordeling. Besloten werd aan de hand van een aantal vragen een oordeel te vellen over de koning: 1. Is Louis Capet schuldig aan samenzwering tegen de publieke vrijheid en aan verraad tegen de staat? 2. Moet er een volksraadpleging worden georganiseerd over de veroordeling van Louis Capet? 3. Welke straf verdient Louis Capet? Tussen 15 en 17 januari 1793 stemden de 749 afgevaardigden van de Nationale Conventie over het

lot van Louis Capet. Dit geschiedde door hoofdelijke stemming. Iedere representant moest tijdens de zitting publiekelijk zijn oordeel kenbaar maken. De volgorde van de bovenstaande vragen was tevens inzet van een politieke strijd. Door de schuldvraag over de rol van de koning in stemming te brengen, nog voordat er een oordeel aan het volk gevraagd zou worden, zou de legitimiteit van het parlement als rechter verder worden versterkt. Een volksraadpleging zou alles vertragen en bovendien was de kans aanwezig dat de rest van het land, die waarschijnlijk minder enthousiast was om het bloed van de oud-monarch te laten vloeien, de doodstraf zou verwerpen. Zover zou het echter niet komen. Een grote meerderheid van het parlement vond de koning schuldig; 642 leden stemde voor. De rest onthield zich van stemming. Nu de schuldvraag overduidelijk was beantwoord, trok het parlement de veroordeling naar zich toe. Een meerderheid van 423 afgevaardigden vond het niet noodzakelijk om de vraag naar de veroordeling nog aan het volk voor te leggen. De schuldvraag was immers al door het parlement overtuigend beantwoord. De derde stemming – die over de straf – was als verwacht het spannendst. Onder druk van het publiek dat zich had laten opzweepen door de radicaalste leden, die om de doodstraf 'binnen 24 uur' schreeuwden, beklommen de afgevaardigden na een lang debat één voor één het spreekgestoelte.

Tegenstemmers werden geïntimideerd door de aanwezige toeschouwers. Uiteindelijk was het de smalst mogelijke meerderheid van één stem die voor de onmiddellijke doodstraf stemde ('la mort sans condition'). Een aantal afgevaardigden stemden weliswaar voor de doodstraf maar pleitten voor een uitstel van executie. Dit voorstel werd verworpen met 380 tegen 310 stemmen. Uiteindelijk stemden er 387 leden voor de doodstraf en 334 leden tegen. De radicaalste leden van de Conventie hadden een belangrijke overwinning behaald: het vonnis werd niet aan het volk voorgelegd én de doodstraf zou zo snel mogelijk worden uitgevoerd. Een verzoek op hoger beroep werd verworpen door de Conventie. Op 21 januari 1793, net voor half elf in de ochtend, werd Louis Capet geëxecuteerd. Zijn beroemde vrouw Marie-Antoinette volgde negen maanden later.

Logische uitkomst

De beroemde Franse historicus François Furet ziet de executie van de koning als logische uitkomst van de ideeën van de Franse Revolutie. Zoals gezegd kwam er met de executie geen einde aan de Revolutie. Daags na de executie verklaarden ook Engeland, Spanje en de Nederlandse Republiek de oorlog aan het revolutionaire Frankrijk. De revolutionaire oorlogen zouden nog jaren duren. In maart van 1793 zou ook de bloederige burgeroorlog in de Vendée uitbreken. De strijd tussen de twee belangrijkste partijen – de girondijnen en montagnards – barstte in alle

hevigheid los. In september 1793 werd de *loi des suspects* van kracht die de terreur als politiek middel institutionaliseerde, en in de maanden die volgden at de Revolutie haar eigen kinderen op. Lodewijk XVI zou nooit uitgroeien tot een martelaar. Noch de contrarevolutie, noch de negentiende-eeuwse royalisten zouden er in slagen een succesvolle herinneringscultus rondom Louis Capet te construeren. De Revolutie had niet alleen de koning vermoord, maar ook de Franse monarchie. Franse denkers plaatsen daarom het begin van de politieke moderniteit bij de executie van Lodewijk XVI. Het volk (bij monde van de representanten) was voortaan soeverein. Op 21 januari 1793 stierven daarom twee lichamen onder de guillotine: het fysieke lichaam van Louis Capet, maar ook het lichaam dat het koningschap symboliseerde. Een monarch zou niet langer geloofwaardig de Franse samenleving kunnen vertegenwoordigen. Aldus was de politieke moderniteit geboren en kwam het ancien régime ten einde. ■

Verder lezen

F. Furet, M. Ozouf (eds.), *Dictionnaire critique de la Révolution française* (Flammarion, Paris 1988).

D. Jordan, *The King's Trial: The French Revolution vs. Louis XVI* (University of California Press, Berkeley, Los Angeles, sec. ed. 2004, 1979).

B. Verheijen, *Geschiedenis onder de guillotine. Twee eeuwen geschiedschrijving van de Franse Revolutie* (Vantilt, Nijmegen 2013).

Lodewijk XVI neemt afscheid van zijn familie. Engelse gravure door P.W. Tomkins met een opdracht voor de Prins van Wales, 1795.

De korte Duitse twintigste eeuw

De grote lijnen van de Duitse geschiedenis keren terug in 2019

Dit jaar is voor Duitsland een herdenkingsjaar, en wát voor een. Het is honderd jaar na de Vrede van Versailles, tachtig jaar na het begin van de Tweede Oorlog, zeventig jaar na de stichting van de Bondsrepubliek en de DDR en dertig jaar na de val van de Muur. De geschiedenis van Duitsland is voor een groot deel ook altijd de geschiedenis van Europa geweest, zoals blijkt uit een schets van de korte Duitse twintigste eeuw.

Ton Nijhuis is directeur van het Duitsland Instituut Amsterdam en hoogleraar Duitslandstudies aan de UvA. Dit artikel kwam tot stand met medewerking van **Marja Verburg**, webredacteur van Duitslandweb (www.duitslandinstituut.nl).

Duitsland heeft een merkwaardig patent op repeterende historische data, die bovendien politiek beladen zijn. Neem 9 november. Op deze dag wordt de Novemberrevolutie van 1918, het einde van het Keizerrijk en het uitroepen van de republiek herdacht. In 2018 werd de honderdjarige herdenking groots gevierd. Maar 9 november staat ook voor de putschpoging van de NDSAP onder leiding van Adolf Hitler en oud-generaal Erich Ludendorff in 1923. En natuurlijk is de datum onlosmakelijk verbonden met de *Reichspogromnacht* – in Nederland bekend als Kristallnacht – in 1938, toen nazi's talloze Joodse synagogen, bedrijven en woningen vernielden, waarbij tientallen doden vielen. 9 november was ook de dag dat in 1989

de Berlijnse Muur viel. Het is grotendeels toeval, maar opmerkelijk is een dergelijke samenballing van grote historische gebeurtenissen op één dag wel.

Zo veel uiteenlopende gebeurtenissen op één dag wekken uiteenlopende emoties op. Het is de vraag hoe een herdenking in Duitsland op deze dag eruit moet zien. Blijdschap over de val van de Muur, schaamte over de pogroms en het antisemitisme, gemengde gevoelens over de revolutie en de Republiek van Weimar als de eerste Duitse democratie, die jammerlijk ten onder ging? Herdenken is in Duitsland een heikele aangelegenheid, waaraan onoplettende politici zich nog weleens vertild hebben.

Wurgvrede

Een even opmerkelijke regelmaat springt in het oog als we naar de jaartallen in de geschiedenis van de korte Duitse twintigste eeuw (1918-1989) kijken. Jaartallen eindigend op een negen spelen een cruciale rol – zij maken 2019 tot een herdenkingsjaar waarin veel aandacht voor die geschiedenis zal zijn.

In 1919 werd het Verdrag van Versailles ondertekend – in dezelfde Spiegelzaal waar in januari 1871 het Duitse Keizerrijk was uitgeroepen. Na de verloren oorlog van 1870 was dit de grootste mogelijke vernedering voor Frankrijk. In die zin kan de ondertekening van het Verdrag van Versailles als de ultieme wraak op Duitsland worden beschouwd. Het verdrag wordt ook wel de wurgvrede genoemd, omdat Duitsland niet alleen de volledige schuld van de oorlog op zich moest nemen, maar ook zwaar werd bestraft. De Franse onderhandelaar Georges Clemenceau drong erop aan Duitsland zodanig te verzwakken dat het geen bedreiging voor Frankrijk meer zou vormen. Niet alleen verloor Duitsland zijn koloniën en tien procent van zijn grondgebied, het moest ook zijn leger tot maximaal honderdduizend man terugbrengen en het Rijnland demilitariseren. Bovendien moest het 132 miljard goudmarken aan herstelbetaling ophoesten.

Clemenceau vertrouwde er desondanks niet op dat Duitsland nooit meer een gevaar zou vormen

en vroeg daarom Engeland en de Verenigde Staten om rugdekking: een aanval op Frankrijk zou ook direct een oorlogsverklaring aan deze beide landen zijn. Deze toezegging kreeg hij uiteindelijk niet.

In Duitsland zelf werd de wurgvrede van Versailles dé bron van onvrede die door Hitler effectief werd geïnstrumentaliseerd. Daarmee werd 1919 een van de jaren die de voedingsbodem vormden voor de opkomst van het nationaalsocialisme.

Bipolaire wereldorde

1929, het jaar van de beurskrach, vormt een ander belangrijk jaar eindigend op een 9. De beurskrach leidde tot het ineensstorten van de economie, met een torenhoge werkloosheid tot gevolg. Ook de economische malaise wist Hitler voor eigen gewin in te zetten. Via een keynesiaanse investeringspolitiek wist hij op grote schaal nieuwe werkgelegenheid te creëren en de economie weer

aan te zwengelen. Dit vormde een belangrijk fundament van zijn populariteit. Dat Hitler door deze politiek het land in 1938 op de rand van het faillissement had gebracht, werd niet opgemerkt. Het leidde wel tot een vlucht naar voren, richting een oorlog die in 1939 uitbrak, toen Duitse troepen Polen binnenvielen en hiermee de Tweede Wereldoorlog ontketenden. Daarmee werd 1939 een cruciaal en een noodlottig jaar in de Duitse geschiedenis.

1949 is het jaar dat de Bondsrepubliek Duitsland (BRD) en de Duitse Democratische Republiek (DDR) werden opgericht. Bovendien werd dat jaar de West-Duitse grondwet van kracht, tot op de dag van vandaag hét symbool van de Bondsrepubliek als een liberale, democratische rechtsstaat. Terugkijkend op 1949 komen verdriet en vreugde samen. Verdriet om de Duitse deling en vreugde over het startschot van het succesverhaal dat de Bondsrepubliek in alle opzichten werd. Van een verwoest, gehaat en gewantwoord land wist de BRD zich in korte tijd op te werken tot een welvarende democratische rechtsstaat die internationaal als belangrijke partner en betrouwbare bondgenoot wordt gezien.

‘1919 was een van de jaren die de voedingsbodem vormden voor de opkomst van het nationaalsocialisme’

De Duitse deling staat symbool voor de Koude Oorlog. De bipolaire wereldorde die na de Tweede Wereldoorlog ontstond, deelde Europa via het IJzeren Gordijn en Duitsland door de Duitse deling. Het uiteindelijke kristallisatiepunt was natuurlijk Berlijn, dat door de Muur in tweeën was gesneden. ▶

Linkerpagina: Duitsland begon de korte twintigste eeuw met een vernederende vrede. In de Spiegelzaal van het paleis van Versailles werd in 1919 het land de schuld van de Eerste Wereldoorlog opgelegd. Schilderij door William Orpen, Imperial War Museum, Londen.

Hiernaast: Hyperinflatie in 1923. Slechts enkele jaren na de stichting van de Weimarrepubliek in 1919 was geld niets meer waard en leed de jonge republiek onder economische en politieke instabiliteit.

Onder: Een militaire bijeenkomst in 1933 met v.l.n.r. Adolf Hitler, Hermann Göring, Joseph Goebbels en Rudolf Hess. National Archives and Record Administration.

Bouw van de Berlijnse Muur, 18 augustus 1961. Bundesbildstelle Bonn.
Onder: Grensovergang tussen de BDR en de DDR bij Herleshausen, 9 augustus 1973. Bundesbildstelle Bonn.

De deling werd niet door iedereen als negatief ervaren. Zij was voor de Franse behoefte aan veiligheid van groot belang. Denk aan de gevleugelde woorden van schrijver François Mauriac: ‘Ik hou zo veel van Duitsland, dat ik blij ben dat er twee van zijn.’ President Charles de Gaulle zei eens dat zonder de Duitse deling Frankrijk nooit aan het experiment van Europese integratie zou zijn begonnen. De Europese integratie loste voor Parijs een dilemma op dat na de Eerste Wereldoorlog onopgelost was gebleven: Frankrijk had zowel een sterk als een zwak Duitsland nodig. Een economisch sterk Duitsland was belangrijk voor de Franse wederopbouw. Tegelijkertijd moest het zo zwak zijn dat het geen bedreiging meer voor de Franse veiligheid zou vormen. Door de deling en de integratie van Duitsland in Europese samenwerkingsverbanden en de NAVO werd het land effectief ingekapseld. Veelgebruikt is het beeld van Duitsland als een Gulliver die met honderden touwtjes van internationale verdragen zo is gebonden dat een nieuwe *Alleingang* niet langer mogelijk is.

Ostpolitik

De *Westintegration* was de verdienste van de eerste bondskanselier Konrad Adenauer. SPD-leider Kurt Schumacher was lange tijd niet gecharmeerd van deze politiek van de *Bundeskanzler der Alliierten*, zoals hij hem beschimpte, en legde meer de nadruk op de Duitse eenwording.

De invloed van de oude garde in de SPD was in de eerste naoorlogse jaren groot en er was nauwelijks sprake van modernisering. Die kwam pas in 1959, het jaar waarin de partij het zogeheten *Godesberger Programm* aannam, dat tot 1989 het SPD-partijprogramma zou blijven. Het markeerde de overgang van een klassieke socialistische arbeiderspartij naar een moderne volkspartij die de sociale markteconomie omarmde.

Tien jaar later, in 1969, zou de SPD in de persoon van Willy Brandt voor het eerst een bondskanselier leveren. Onder Brandt maakte de SPD een verdere moderniseringsslag – ‘Mehr Demokratie wagen’ – en werd zij een belangrijke pijler van de Duitse naoorlogse democratie. Die werd ook gevormd door het studentenprotest in die periode – jongeren hadden kritiek op het functioneren van de democratie en begonnen vragen te stellen over de rol van hun ouders tijdens het naziregime. Nog later kwam een grondige *Vergangenheitsbewältigung* – verwerking van het oorlogsverleden – op gang.

Onder Willy Brandt zette de BRD in 1969 ook de *Ostpolitik* in. De onder Adenauer op confrontatie en concurrentie gerichte *Politik der Härte* tegenover de DDR had het perspectief op Duitse eenwording in zijn ogen slechts verder buiten beeld gebracht. Samen met zijn rechterhand Egon Bahr gooide Brandt het roer om. *Wandel durch Annäherung* (verandering door toenadering) werd het nieuwe motto. Juist door toenadering zou het lot van de Oost-Duitse bevolking verbeteren en zou het perspectief op eenwording in leven kunnen worden gehouden.

Voorbeeldfunctie

Het voorspellen van de toekomst is moeilijk, maar je hoeft geen grote glazen bol te hebben om te voorzien dat 2019 in Duitsland de agenda's vol staan met herdenkingsbijeenkomsten. In de jaren die eindigen op een negen keren op opmerkelijke wijze de grote lijnen van de Duitse geschiedenis in de korte twintigste eeuw terug.

De eerste lijn is die van de opkomst van het nationaalsocialisme en het ontstaan van de Tweede Wereldoorlog. De wurgvrede van Versailles in 1919 en de beurskrach van 1929, gevolgd door de zware economische depressie, vormden de wapens waarmee Hitler zijn greep naar de macht kon doen.

Val van de Muur

De DDR had zich eerst onder partijleider Walter Ulbricht en daarna onder zijn opvolger Erich Honecker ontwikkeld tot een dictatuur, met een strak geleide planeconomie en een harde repressie door de geheime dienst de Stasi. Na de bouw van de Muur in 1961 was het voor DDR-burgers niet meer mogelijk naar het Westen te reizen. De 'boeren- en arbeidersstaat' was lid van het Warschaupact en onderdeel van het Oostblok, waardoor beide Duitslanden in de wereldorde recht tegenover elkaar stonden. Toen midden jaren tachtig Sovjetleider Michail Gorbatsjov pleitte voor meer openheid en hervormingen, hield de DDR juist vast aan een streng regime. Economisch bleek het land al jaren op de pof te leven en had het West-Duitse kredieten nodig om aan de consumptiewensen van zijn burgers te voldoen. Die wensen waren mede door het contact met de BRD toegenomen. In die zin heeft de *Ostpolitik* bijgedragen aan het faillissement van de DDR. Maar dat de Oost-Duitse staat ineen zou storten, was tot ver in 1989 ondenkbaar.

De Duitse eenwording kwam volkomen onverwacht. Eigenlijk hadden de meeste mensen in West-Duitsland zich al verzoend met het idee dat de deling een definitief karakter had. Toen op 9 november 1989 DDR-regeringswoordvoerder Günter Schabowski tijdens een persconferentie onvoorbereid meldde dat de aangekondigde reisevrijheid onmiddellijk zou ingaan en zo een stormloop op de grensovergangen veroorzaakte, was in West- noch Oost-Duitsland iemand voorbereid op de val van de Muur. Laat staan op de eenwording, die door de onnavolgbare stuurmanskunst van bondskanselier Helmut Kohl binnen een jaar, op 3 oktober 1990, een feit was.

De tweede lijn is die van de moeizame maar uiteindelijk succesvolle ontwikkeling van de Duitse democratie. De Weimarrepubliek stond lange tijd niet in een al te positief daglicht. Dit heeft natuurlijk te maken met de chaotische partijpolitiek, het jammerlijke einde van de Republiek en de machtsovername door de nazi's. Toch kan 1919, het jaar waarin de *Weimarer Verfassung*, de eerste democratische Duitse grondwet van kracht werd, ook worden gezien als een belangrijke stap richting een Duitse democratie. Dat het democratisch experiment uiteindelijk mislukte, betekent niet dat het ook gedoemd was te falen. Weimar verdient een herwaardering. De democratie kon zich, zeker ook dankzij steun van de Verenigde Staten, in het westelijk deel van Duitsland na 1949 verder ontwikkelen. De grondwet van de BRD vormt het fundament van de liberaal-democratische rechtsstaat en vervult voor veel landen tot op de dag van vandaag een voorbeeldfunctie. ▶

Linksboven: Minister van Buitenlandse Zaken Willy Brandt in 1968. In 1969 werd hij de eerste bondskanselier namens de SPD. Foto: Garthmann, Bundesbildstelle Bonn.

Hierboven: West-Berlijners zwaaien naar familieleden achter de Muur, 20 oktober 1961. Bundesbildstelle Bonn.

Onder: Burgers in Leipzig, Oost-Duitsland, keren zich tegen het eigen regime. Het is 30 oktober 1989, niet veel later zou de Muur vallen. Bundesbildstelle Bonn.
 Rechts: Grootschalige bijeenkomst van de Alliantie voor Duitsland, 6 maart 1990. Bij de verkiezingen won deze alliantie van politieke partijen de meeste stemmen, waarna ze de interim-regering van de DDR vormde tot de eenwording.
 Rechterpagina boven: Russische soldaten vertrekken in 1994 na 49 jaar uit Duitsland met de trein. Foto: Schambeck, Bundesbildstelle Bonn.
 Rechterpagina onder: Een miljoen Duitsers vieren de eenwording bij de Reichstag in Berlijn, 3 oktober 1990. Bundesbildstelle Bonn.

De derde lijn is die van de Duitse deling en eenwording. Precies veertig jaar heeft de Duitse deling geduurd. En in 2019 is het alweer dertig jaar geleden dat daar met de val van de Muur een eind aan kwam. Dit relativeert een beetje de tijdsspanne van de deling en de DDR. Toch is deze bepalend geweest voor de naoorlogse geschiedenis, niet in de laatste plaats omdat ze ook de uitdrukking was van het wereldomvattende conflict van de Koude Oorlog. De val van de Berlijnse Muur in 1989 wordt daarom ook wel gezien als het einde van de Koude Oorlog. Maar daarmee was de 'eeuwige vrede' zoals filosoof Immanuel Kant die voor de internationale politiek had geformuleerd, niet per se aangebroken, ook al incasseerden Duitsland en Nederland meteen het vredesdividend door op defensie te bezuinigen. Daar waar de Koude Oorlog als het ware de internationale politiek bepaalde, zijn de geopolitieke verhoudingen gaan zwabberen. Denk hierbij aan de vele regionale conflicten, zoals al in de jaren negentig in het voormalige Joegoslavië. Of aan de Russische politiek gericht op herstel van oude invloedssferen, zoals met de annexatie van de Krim. Of de positie van de Verenigde Staten, die zich zeker sinds het aantreden van president Trump steeds minder committeren aan de veiligheid van Europa. Dit noopt tot een herijking van de Duitse en Europese veiligheids- en defensiepolitiek.

Welk Duitsland in welk Europa?

De vierde lijn is die van de *deutsche Frage*, de vraag welk Duitsland in welk Europa past. Het land, gelegen in het centrum van het Europese continent, is eigenlijk te groot om één land onder de anderen te zijn, maar te klein om Europa te domineren. In het Verdrag van Versailles probeerde vooral Frankrijk tevergeefs dit probleem op te lossen en Duitsland klein te houden. Dat heeft juist bijgedragen aan de opkomst van het nationaalsocialisme en een tweede Duitse poging het Europese continent te domineren.

Met de oprichting van de BRD in 1949 was het 'Duitsland tussen tafellaken en servet'-probleem opgelost, door de deling en de inbedding van het land in Europese samenwerking en NAVO. Met de val van de Berlijnse Muur in 1989 werd de vraag naar het gewicht van Duitsland opnieuw actueel. Het blijft weliswaar ingebed in de EU, de NAVO en andere internationale organisaties, maar het relatieve gewicht is zo sterk toegenomen dat de Frans-Duitse as niet echt meer in balans is. Duitsland neemt wederom een bijzondere machtspositie in Europa in.

'De teleurstelling over het opkomend nationalisme in Oost-Duitsland en de landen van Oost-Europa is in West-Europa groot'

Een vijfde lijn is die van de verhouding tussen nationale staat en nationalisme enerzijds en democratie anderzijds. Belangrijke oorzaken van de Eerste Wereldoorlog waren het nationalisme en de Frans-Duitse rivaliteit of ervijandschap. Die vormden samen met de vernedering van Versailles de voedingsbodem voor het nationaalsocialisme. Nationalisme bleek sterker dan democratie. In de Bondsrepubliek werd het

Nascholingsprogramma's voor docenten

'Duitsland in Europa 1918-1991' wordt vanaf 2022 het onderwerp van het eindexamen geschiedenis. De onderwijsafdeling van het Duitsland Instituut Amsterdam (DIA) organiseert in 2019 nascholingsprogramma's voor docenten (in opleiding) over het nieuwe cse-thema over Duitsland. Ook ontwikkelt het DIA hierover (digitaal) lesmateriaal.

Kijk op: www.duitslandinstituut.nl/voortgezet-onderwijs.

Het DIA is het kenniscentrum over Duitsland. Het opereert op het raakvlak van onderwijs, wetenschap en maatschappij.

nationalisme getaboeiseerd en werd het post-nationalisme als voorwaarde voor een stabiele liberale democratische rechtsstaat gezien. De Europese integratie is zeker in Duitse ogen een geslaagde poging om af te rekenen met het nationalisme en de nationale rivaliteit die in Europa tot zoveel geweld en oorlogsleed heeft geleid. Daar waar eerdere pogingen, zoals de Volkerenbond in 1919, in hun opzet faalden, slaagde de Europese integratie als vredesproject met vlag en wimpel. Jammer genoeg konden de Oost-Europese landen lange tijd geen deel uitmaken van dit succesverhaal.

De vreugde was in 1989 groot toen de landen in het Oostblok in de 'fluwelen revoluties' afrekenen met de communistische heerschappij. Europa zou nu als geheel in vrijheid, democratie en vrede kunnen leven. De revoluties werden in het Westen uitsluitend geïnterpreteerd als democratische revoltes tegen totalitaire heerschappij. Het waren echter evenzeer nationale revoluties, gericht op de bevrijding van het eigen land van Russische onderwerping. De teleurstelling over het opkomend nationalisme in Oost-Duitsland en de landen van Oost-Europa is in West-Europa groot. Maar dat dit voor velen nu als een onaangename verrassing komt, heeft te maken met een eenzijdige interpretatie van de fluwelen revoluties als democratische revoluties en het niet willen zien van het nationalisme als een belangrijke drijfveer. De vraag naar de verhouding tussen nationalisme en democratie staat wederom prominent op de Duitse en Europese agenda. ■

Verder lezen

Frits Boterman, *Moderne geschiedenis van Duitsland (1800-heden)* (Amsterdam 2005).

Hanco Jürgens en Ton Nijhuis (red.), *De vleugels van de adelaar. Duitse kwesties in Europees perspectief* (Amsterdam 2017).

Willem Melching, *Van het socialisme, de dingen die voorbijgaan. Een geschiedenis van de DDR 1945-2014* (Amsterdam 2014).

Andreas Wirsching, *Deutsche Geschichte im 20. Jahrhundert* (München 2011).

Edgar Wolfrum, *Die geglückte Demokratie. Geschichte der Bundesrepublik Deutschland von ihren Anfängen bis zur Gegenwart* (Stuttgart 2006).

Op www.duitslandinstituut.nl/naslagwerken is uitgebreide informatie te vinden over de Duitse geschiedenis.

Zestig jaar KLEIO

In zestig jaar heeft Kleio niet alleen de vormgeving zien veranderen. Ook de grote veranderingen in het onderwijs zijn allemaal terug te vinden in het archief.

1959-1968

Cals werd de minister van Onderwijs, Sparta was – voor de laatste keer (?) – kampioen van Nederland, het Hoofd der School verdiende maximaal negenhonderd gulden, Eisenhower was president, John McEnroe werd geboren... en in 1959 kwam het eerste nummer van *Kleio* uit. Voor tien gulden per jaar kreeg je bij het lidmaatschap van de VGN het blad er als cadeautje bij. Dat laatste is nog steeds zo, alleen de prijs is niet constant gebleken. Al direct in het openingsartikel van *Kleio* 1 wordt aangegeven waar het in het geschiedenisonderwijs om draait: wat is de beste methode om leerlingen geschiedenis aan te leren? In 1959 blijkt dat de semi-concentrische methode te zijn, waarbij leerlingen 'het verband en de continuïteit' gaan leren. Boekbesprekingen komen ook al in de eerste jaargangen voor. Een recensie uit die eerste jaren wil ik u niet onthouden: in maar liefst vijftien pagina's wordt *De Ondergang* van Presser op harde wijze afgekraakt. Het boek deugt van geen kant, en ondanks dat het dure boek veel wordt verkocht, houdt de recensent de lezer een uitspraak van Cicero voor: 'Vertrouw nooit op het oordeel van de massa.' *De Ondergang* werd enkele jaren geleden door historici gekozen tot beste boek over de oorlog. Het kan verkeren.

Ben Vriesema

1959-1968

Van de Redactie

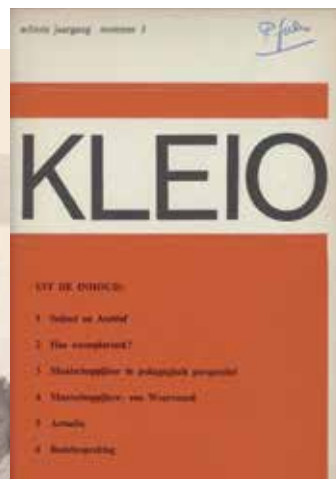
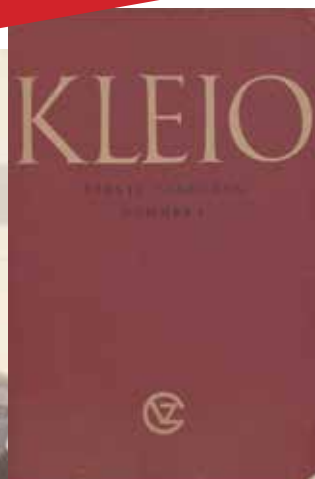
Na het eerste nummer wijzigt, wil de redactie haar vertrouwen uitspreken in de toekomst van dit blad. Dit vertrouwen berust op de spontane hulp van allen, die verden aangezocht. Een bijp. geheel belangloos verleend, dikwijls zelfs zonder vergoeding der port! Waar in ons corps zoveel begrip heerst voor collegialiteit, mag men t.a.v. de toekomst toch stellig optimistisch zijn.

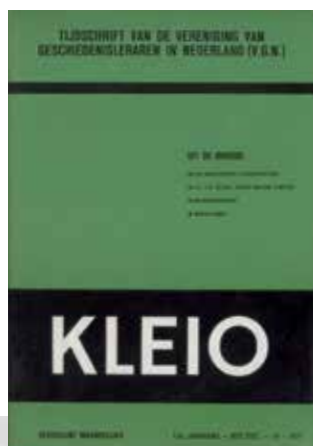
Twee aspecten stonden de redactie bij de opzet van dit orgaan voor ogen: een didactisch en een wetenschappelijk. Zij weerspiegelen zich reeds in de inhoud van dit nummer. Voor het volgende (sinds januari) kan o.m. verwacht worden:

het begin van een rubriek over de leerlingenbibliotheek van Mej. Revers; een bijdrage van Dr. Bornwasser;

een verslag over de conferentie van Havelte, dat nu te laat binnenkwam, maar waarvan wij nog juist konden ontlenen, dat de volgende conferentie zal plaats vinden op 10 en 11 oktober in de Volkshogeschool te Bergen en ditmaal zal worden georganiseerd in samenwerking met het Bestuur van onze vereniging.

Indien u zult zeggen: Dr. P. Fontaine en Mr. W. Aas, zegt („Werkwijze in het geschiedenisles”) dat de VGN een „historische bond” is, dan is dat niet juist. Het is een „historische bond” die de VGN is.

1969-1972

1969-1972

Wat in deze jaargangen vooral opvalt, is de toch wat stoffige uitstraling van *Kleio* in deze periode, in zowel vorm als inhoud. Met name inhoudelijk krijg je sterk de indruk dat het blad vooral werd gebruikt als een soort verantwoording van het werk van de VGN in de vorm van jaarverslagen en notulen. Maar daartussen zitten natuurlijk wel degelijk interessante artikelen verstopt. Een in het oog vallend artikel is bijvoorbeeld 'Enkele kanttekeningen bij het begrip "historisch besef"' van M.B. van der Hoeven. Het punt dat de auteur wil maken is het gegeven dat dit begrip alleen subjectief kan worden ingevuld. Interessanter is het feit dat dit begrip kennelijk toen al in de schijnwerpers stond en een lange aanloop nodig had voordat het werd opgenomen als kerndoel voor het geschiedenisonderwijs door de commissie-De Rooy. Daarnaast werd ik prettig verrast door J. Bisschops artikel 'Geschiedenis op de Pedagogische Akademie'. Ik heb namelijk lang gewerkt in het basisonderwijs en kreeg op de Pedagogische Akademie les van deze auteur. Pas door het lezen van dit artikel begrijp ik nu met terugwerkende kracht op welke wijze hij ons in die tijd historisch besef probeerde bij te brengen.

Hans Vermeer

1973-1977

1973-1977

In 1973 (*Kleio* 3) beschrijft redacteur C.M.H. Bosch de eisen waar 'het vaklokaal voor geschiedenis en staatsinrichting' aan moet voldoen. Een eisenpakket waar binnen de VGN flink over is gediscussieerd. Met een minimumoppervlakte van 67 m² moet dat even groot zijn als het aardrijkskundelokaal. Er is dan plek voor 32 leerlingen ('in verband met de zeer uiteenlopende leeftijd en lichaamslengte der leerlingen') voor een schoolbord, kaartenrails, projectiescherm, projectietafel en rolgordijnen. En reële noodzaak, zo blijkt later dat jaar (*Kleio* 6) want in een enquête onder mavodocenten geschiedenis blijkt een flinke meerderheid van zestig procent geen vaklokaal geschiedenis te hebben. In hetzelfde nummer beschrijft historicus dr. P.F.M. Fontaine de doelstellingen van het geschiedenisonderwijs. Hij signaleert dat de leerling in Nederland 'gereserveerder tegenover het geschiedenisonderwijs staat dan vroeger'. De houding van de leerling is veranderd, zo stelt Fontaine. De leerling wil tegenwoordig meepraten, 'en het zou kunnen dat de in zwang zijnde "epische methode" bij het geschiedenisonderricht hem afstoot.' Ter verdediging klimt Fontaine in *Kleio* 5 opnieuw in de pen door de taxonomie van Bloom toe te passen op het vak geschiedenis. Ook opmerkelijk, in de jaren zeventig wordt veel lesmateriaal in *Kleio* als bijlage toegevoegd. Zo staat *Kleio* 3 uit 1976 vol met historische afbeeldingen en tabellen.

Bart den Uyl

1978-1982

Een steeds terugkerende discussie in *Kleio* gaat over het centraal schriftelijk eindexamen. In 1971 werd de commissie Eindexamenexperimenten Geschiedenis en Staatsinrichting (CEGES) geïnstalleerd. Deze moest nagaan of een dergelijk examen haalbaar was. De meningen verschillen bijvoorbeeld over het nut van het centrale karakter: 'Naast het schoolonderzoek zoekt men naar een bepaalde vorm van externe controle' (*Kleio* 9, 1978). Daarnaast wordt het verschil tussen het havo- en vwo-examen ter discussie gesteld. 'Het probleem is niet dat de CEGES er niet in is geslaagd opgaven te maken die bij de verschillende niveaus van onderwijs passen, het probleem is, dat we niet weten wat die niveaus precies zijn' (*Kleio* 11, 1978). In 1980 laat de VGN weten het niet aanvaardbaar te vinden dat de openbare scholen verplicht met het centraal examen moeten werken, terwijl de bijzondere scholen ook voor eigen opgaven mogen kiezen. In een *Kleio* uit 1978 wordt aandacht besteed aan het gebruik van een tv-uitzending in de les. Veel voorkomende fouten van de kant van de leraar worden op een rijtje gezet, zoals: door de klas lopen en toelichtingen geven tijdens de uitzending. De leukste tip gaat echter over storend bezoek van de conciërge. 'Men bezinne zich vooraf op maatregelen om bezoek te voorkomen' (*Kleio* 10, 1978). In 1979 en in de vroege jaren tachtig is er ook aandacht voor de slechte werkgelegenheid voor geschiedenisleraren. Dit merkt de VGN door een teruglopend ledenaantal en aan brieven waarin om vermindering van contributie gevraagd wordt.

Lisa Oskamp

1978-1982

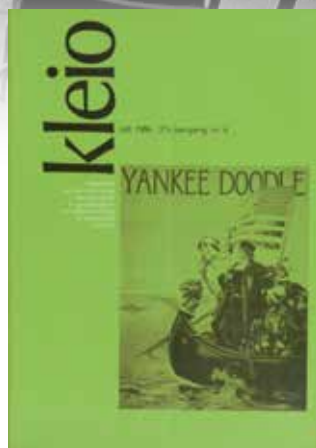
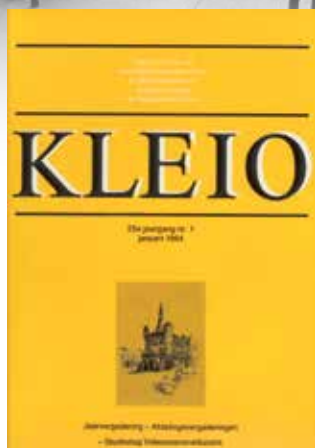

1983-1987

1983-1987

Historicus Marc Jansen pakt met de titel 'Alva tegen de Partizanen' direct de aandacht in zijn artikel in *Kleio* 1 (1983). Jansen geeft een glimp van het geschiedenisonderwijs achter de Muur en hij onderwijst ons over een episode uit Sovjetleerboeken over de Nederlandse Opstand. De Tachtigjarige Oorlog staat hierin bekend als de Nederlandse burgerlijke revolutie; hoe de volksmassa's het opnemen tegen de uitbuiting van de Spaanse overheersing. Het hoofdstuk omtrent de revolutie leert ons veel over de historische context van 1983. Het geeft een klassiek beeld van de Opstand in combinatie met een communistisch geschiedbeeld, aldus Jansen. Het is 66 jaar na de Russische revolutionaire omwenteling en de Koude Oorlog is weer in onrustig vaarwater terechtgekomen. De nadruk in het marxistische beeld van de Opstand ligt op de verhoudingen tussen goed en kwaad, waarbij moed en heroïsme van het volk (de 'water-partizanen' inclusief) naar voren treedt tegen de wreedheid, het verraad en uitbuiting van de Spanjaarden, de adel en de bourgeoisie. Het individu Willem van Oranje komt er overigens bekaaid vanaf in dit hoofdstuk; hij speelt de Sovjethistoriografische klassieke rol van de *soglasjatel*: iemand die het onverzoebare probeert te verzoenen. Oranje is ook niet hetzelfde als Rood. Eveneens intrigerend.

Daan van Leeuwen

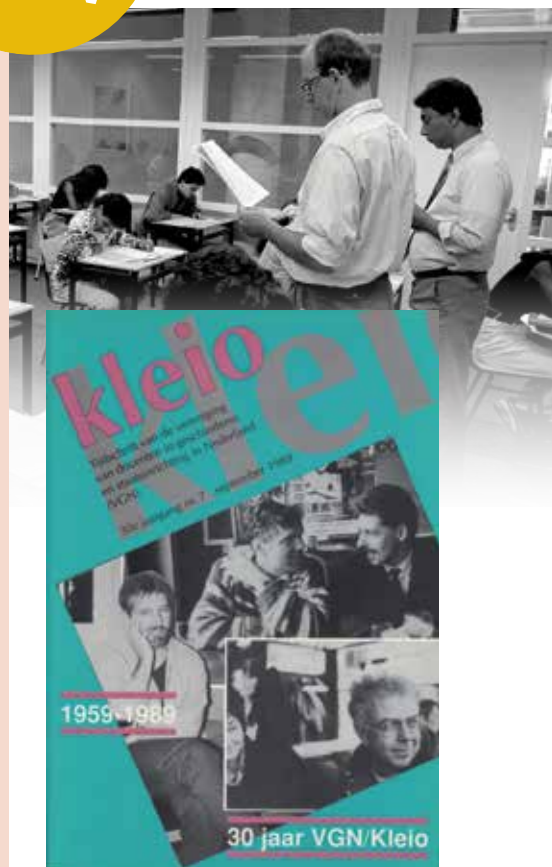
1988-1992

Van mijn eindexamens herinner ik mij vooral de hitte in de aula en gymzalen en het bruine canvas dat daar was uitgerold om geluidshinder tegen te gaan. Ik struikelde erover toen ik de zaal verliet. In de ringvaart naast de school was er een kano-estafette waarbij de wedstrijdleiding voortdurend rugnummers en tussentijden doorgaf via de geluidsinstallatie. Dat ik tot de eerste lichting behoorde die in 1993 bij geschiedenis examens 'nieuwe stijl' deed, was mij niet bekend. We hadden Duitsland 1871-1945 (!) en Nederland 1948-1973 behandeld. De officiële titel van dat tweede thema ademt de nieuwe opzet uit die tijd: 'Nederland naar een modern-industriële samenleving, economische, sociale en culturele verandering in Nederland, 1948-1973.'

In 1990 was de Werkgroep Implementatie Examen Geschiedenis en Staatsinrichting (WIEG) aan de slag gegaan met een uitwerking van de ideeën van de eerdere commissie Herziening Eindexamen Geschiedenis en Staatsinrichting (1984). Examenkandidaten zouden twee beknopte thema's bestuderen die aansloten bij hedendaagse, relevante vraagstukken. Daarop konden zij hun kundigheid in historisch denken en redeneren toepassen met behulp van de aangeleerde structuurbegrippen en vaardigheden. In combinatie met de schoolexamens moest er een evenwichtige verdeling van Nederlandse, Europese en mondiale thema's worden behandeld. Als leraar kon je uit vijftien themavelden kiezen en nog eens uit zes op het gebied van staatsinrichting. Saillant detail is dat de WIEG met deze opzet een deel van de opdracht van OCW niet vervulde: het ontwikkelen van een centraal eindexamen waarin 'de hele geschiedenis' aan bod zou komen. Ik slaagde dat jaar met een cijfer net onder de acht voor geschiedenis.

Daan Schuijt

1988-1992

1993-1997

1993-1997

Historische vaardigheden werden, na het WIEG-rapport, in 1994 officieel ingevoerd in het geschiedenis-onderwijs, en *Kleio* bemoeide zich daar actief mee. In de *Kleio's* van 1993 wordt vooruitgelopen op het nieuwe examen: in de nummers 4, 9 en 10 zijn katernen met bronnen over de Koude Oorlog, de Bondsrepubliek en de Conferentie van München opgenomen, in nummer 7 een advertentie voor een 'Kleio-didactica-pakket'. Arie Wilschut verschaft in deze jaargang drie artikelen lang toelichting op de structuurbegrippen. Opdrachten met bronnen zijn nog niet erg vaardig: die moeten vooral worden 'geplaatst'. In 1996 draaide de basisvorming twee jaar; *Kleio* bespreekt de verplichte basiskennis en de nieuwe lesmethodes. Ook het spook van de tweede fase doemt op: de gehele jaargang 1997 ademt zorg over de vakinhoud en de voorgenomen vakkenintegratie.

Nieuw zijn het gebruik van internet (stap-voor-staphandleidingen voor digibete docenten), regionale geschiedenis, eigen onderzoek door leerlingen (maar steeds met gegeven bronnen), bezoeken aan het Archeon, een islamitisch perspectief op de middeleeuwen, buiten-Europese geschiedenis, aandacht voor migratie; alles nog aarzelend. Wat is echt veranderd? *Kleio* plaatste lange, polemische discussies, hele stofomschrijvingen met gedetailleerde reacties, vakinhoudelijke artikelen van tien pagina's of meer en leek behoorlijk activistisch met oproepen aan docenten om hun ervaringen met de nieuwe verplichtingen te delen.

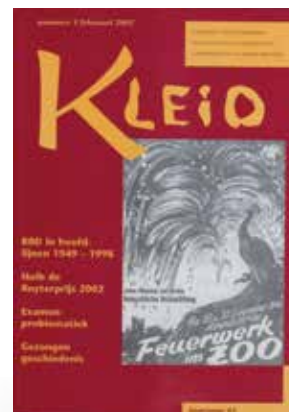
Nicole van der Steen

1998-2002

Zo rond de millenniumwisseling maakte het rapport van de commissie-De Rooy (*Verleden, heden, toekomst*) de tongen los, ook in *Kleio*. De naamgever van het rapport, Piet de Rooy, kreeg de kans om in het eerste nummer van 2001 de belangrijkste aanbevelingen van de commissie toe te lichten. De Rooy noemt het begrip 'canon' wel, maar ziet niets in het uit het hoofd leren van een set feiten. De commissie is voorts van mening dat geschiedenis vooral een doe-vak is en docenten niet bang hoeven te zijn voor overladenheid. Het programma met de tien tijdvakken is 'doenlijk', aldus De Rooy. Met trots presenteert De Rooy *historisch besef* als onderwijsdoel. Dat besef wordt volgens hem gekarakteriseerd door 'de complexe relatie tussen [de] interpretatie van het verleden aan de ene kant en de perceptie van de werkelijkheid in het heden en de toekomstverwachtingen aan de andere kant'. Het uiteindelijke doel van geschiedenisonderwijs is dat leerlingen leren dat het heden 'het resultaat is van het verleden'. Geschiedenis is een vak dat leerlingen 'in staat moet stellen op meer verantwoorde wijze (dan zonder dit vak) het heden te interpreteren'. Belangrijk is daarbij wel dat er een nieuw geschiedenisexamen komt waarbij het niet 'alleen maar moet gaan om de reproductie van geleerde "kennis"".

Matthijs Wieldraaijer

1998-2002

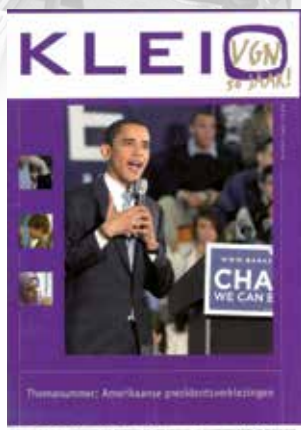
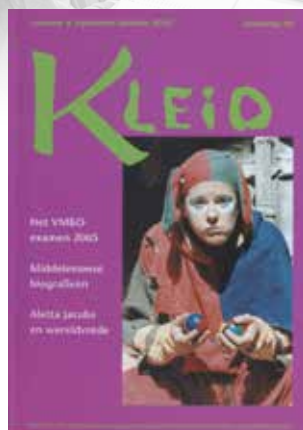
2003-2007

2003-2007

Vooraf in het begin van de periode 2002-2007 is het nog maar de vraag hoe en hoeveel het vak geschiedenis aan bod komt in de bovenbouw. In januari van 2003 wordt in het redactioneel commentaar hiervoor de minister van Onderwijs, Maria van der Hoeven, aangehaald. Zij wil dat in 2005 het vak geschiedenis uit de tweede fase havo/vwo geschrapt wordt en dat het in de maatschappijprofielen een keuzevak zal zijn. In het septembernummer van 2004 schetsen Lieke Meijns en Theo van Zon, als reactie op de nieuwe kerndoelen zoals ontworpen door de Taakgroep Vernieuwing Basisvorming, de mogelijke ontwikkelingen van de vakken aardrijkskunde en geschiedenis in de onderbouw. De mogelijkheid bestaat dat beide vakken volledig op de schop gaan. Tegelijkertijd trok in deze periode de maatschappij juist aan de alarmbel; het gebrek aan historisch besef bij de Nederlandse jeugd was bijna niet meer te overzien! Om dit probleem op te lossen werd een historische canon noodzakelijk geacht. In het novembernummer van hetzelfde jaar wordt de problematiek van deze canons onder de loep genomen. En in het eerste nummer van 2005 wordt in het verslag van de presentatie van het boek *Geschiedenisdidactic* duidelijk dat de ontwikkelde canon niet bij iedereen warm is ontvangen onder de titel 'Katten op de canon'.

Quinten Koster

2008-2012

In de periode van 2008 tot en met 2012 is er één onderwerp wat een rode draad vormt door deze jaren, namelijk de grondige herziening van het centraal examen. De verandering van een examen met twee onderwerpen naar een examen gebaseerd op oriëntatiekennis over de tien tijdvakken komt in heel veel afleveringen van *Kleio* terug. In 2008 is er een artikel dat wijst op 'jagen door de stof' en in een tegenartikel wijst een docent van een pilotschool op de vele voordelen die deze herziening zou hebben. Het blijkt een eerste aanzet van een strijd tussen voorstanders en tegenstanders van deze wetswijziging. Voor- en tegenstanders buitelen in artikelen over elkaar heen in die jaren. Voorstanders zijn vooral te vinden onder de vakdidactici en de docenten van de pilotscholen, tegenstanders worden vooral gevonden in de hoek van de docenten die op niet-pilotscholen werken. Misschien telt in deze kwestie wel 'onbekend maakt onbemind'? Uiteindelijk wordt er, zeer Nederlands, 'gepolderd'; het oorspronkelijke plan wordt aangepast. Op het examen komt niet alleen oriëntatiekennis over tien tijdvakken, maar ook diepere kennis over historische contexten. Misschien mag je wel concluderen dat de tegenstanders uiteindelijk een beetje winnaars zijn van deze 'strijd'. Want 'slechts' 25 procent gaat over echte oriëntatiekennis in het centraal examen, de andere 75 procent is eigenlijk een verkapte vorm van het oude examen met de twee onderwerpen.

Saskia Groot

2008-2012

2013-2018

2013-2018

De onrust over het nieuwe examen havo/vwo blijft aanhouden. In 2015 wordt voor het eerst het examen nieuwe stijl gehouden, met daarin de historische contexten en de kenmerkende aspecten. Veel gemopper in de kolommen dat jaar. Er wordt ook al vooruit gewezen naar het overheidsinitiatief om het onderwijs te hervormen met het 'Onderwijs 2032'-project. Hoe dat is afgelopen weet u vast nog wel, met de commissie-Schnabel en haar plannen voor de integratie van vakken. De VGN heeft haar mondje geroerd in dit verhaal, dat uiteindelijk met een sissertje lijkt af te lopen.

In deze jaargangen valt verder op dat er aandacht komt voor wereldgeschiedenis. In mooie artikelen en een prachtig themanummer over migratie wordt de geschiedenis vanuit een ander perspectief belicht. Ook wordt er over de grens gekeken naar geschiedenisonderwijs in andere landen. Met name de Engelsen kunnen op veel belangstelling rekenen.

Een erg leuk voorbeeld van historische sensatie is de vondst van een koffer vol brieven uit de Tweede Wereldoorlog op de zolder van een *Kleio*-redacteur, waarover een mooi artikel volgde. En dan waren er ook nog de Olympische Spelen in Londen en Piketty en andere actuele gebeurtenissen die hun weg vonden naar *Kleio*. Het is de moeite waard om eens terug te bladeren of in het online archief te kijken! Ga daarvoor naar www.vgnkleio.nl. Klik op *Kleio* en ga naar 'Vorige nummers'. Klik op 'Online Kleio-archief'.

Annemiek de Groot

De onderwijsgoeroe van India

De hole in the wall die leraren overbodig kan maken

Behalve oneindige rijstvelden zien we in India overal langs de weg reclames voor scholen, universiteiten en bijles. De meeste afficheren hun goede resultaten of dat zij dé perfecte voorbereiding zijn voor een stage of zelfs een visum in Canada, Nieuw-Zeeland of Australië. Een aantal keer passeren we levensgrote borden met foto's van leerlingen erop, trots vermelden de borden hun rangen en standen. Twintigste in wiskunde in Punjab, een flinke prestatie op 25 miljoen inwoners, of 254e in natuurkunde van heel India. Onderwijs is *big business* in India.

Erik Ex (docent geschiedenis) reisde gedurende een schooljaar van Finland naar Singapore. Overal waar hij kwam, bezocht hij scholen. Hij sprak met leerlingen, leraren en onderzoekers over het (geschiedenis)onderwijs. De inzichten die hij onderweg opdeed, deelt hij met de lezers van *Kleio*. Eriks broer Luuk reisde mee en maakte foto's en reportages. De Edyssee heeft een eigen Facebookpagina op [facebook.com/onderwijsreis](https://www.facebook.com/onderwijsreis).

raden de muziekvideo van zijn grootste hit, *Highway Love Charger*, op te zoeken, als u nog eens een klas aan het lachen wil krijgen. De Indiërs zijn goedgelovig, stelt Raja nuchter.

Hoe zit het met het onderwijs in India? De kinderen van Masja en Raja hebben thuisonderwijs genoten. Het Indiase onderwijs is van een te lage kwaliteit en bovendien te competitief, te veel bezig met resultaten en te weinig kindvriendelijk, zegt Masja. Maar wij willen hier specifiek onderzoek doen naar een van de beroemdste onderwijsexperimenten aller tijden. In dat *Hole in the wall*-experiment stond juist het kind centraal. In 2007 werden de resultaten van het experiment gepresenteerd door Sugata Mitra. In een van de armste wijken van New Delhi had hij een computer geplaatst in een muur. Vervolgens had hij de computer onbeheerd achtergelaten en geobserveerd wat er gebeurde. Zoals verwacht verzamelden de kinderen van de buurt zich rond de computer. Verrassend was dat de kinderen zich allemaal zaken aanleerden met de computer. Basiscomputervaardigheden, maar ook Engels.

We verblijven bij Raja en Masja en hun kinderen in Chandigarh, aan de voet van de Himalaya. De Nederlands-Indiase familie introduceert ons in de oude Indiase cultuur en het heerlijke vegetarische eten, maar ze bevestigen ook hoe bizar India kan zijn. Zo moesten ze vorig jaar augustus binnenblijven omdat er rellen waren rond de goeroe Ram Rahim. Hij werd door de hoge rechters veroordeeld voor verkrachting. 41 van zijn aanhangers vonden de dood bij protesten in de straten in Noord-India. De goeroe had miljoenen volgers. Rahim maakte muziek en films – ik kan eenieder aan-

Erik op bezoek bij de school in Aloona Tola. Foto's: Luuk Ex.

Lab Aloona Tola

Mitra concludeerde dat de kinderen zichzelf via de computers meer leerden dan menig leraar voor elkaar kon krijgen. 'Children in groups can self instruct themselves' was Mitra's conclusie. Voor mij was zijn conclusie over leraren schokkender: ze zouden invasief zijn in het leerproces. Als leraren door machines vervangen kunnen worden, moeten we dat doen, zo stelde hij.

De TEDTalk van Mitra werd ruim een miljoen keer bekeken. Hij won de prestigieuze TEDPrize met zijn verhaal. Maar er kwam ook veel kritiek op zijn werk. In Nederland door Pedro De Bruyckere, Paul Kirschner en Casper Hulshof, die er aandacht aan besteden in hun boek *Jongens zijn slimmer dan meisjes, 35 mythes over leren en onderwijs*. Zij beweren dat er fouten zitten in het onderzoek en dat Mitra verzwijgt dat vooral grote jongens veel achter de computers te vinden waren. Daarnaast zouden er ook computers gesloopt zijn, iets wat Mitra niet noemt. Wij willen zo'n *hole in the wall* weleens in het echt zien.

Geen simpele muur meer

Daarvoor rijden we naar Aloona Tola, anderhalf uur buiten Chandigarh. Daar blijkt het project van Mitra een flinke verandering te hebben doorgemaakt. Er is geen sprake meer van een computer in een muur, maar van een *self organised learning lab*, ofwel een SOLE-lab. De SOLE-labs zijn onderdeel van een schooltje. Het is een lokaal met acht computers erin. Verder is er een schoolbord en hangt er nog een groter scherm aan de andere kant. Het lokaal is in vrolijke kleuren geschilderd. Er zijn alleen nog geen kinderen. Zij zitten nog in de gewone les. Ik volg een van de lessen biologie.

Gedurende de hele les zie ik alleen de rug van de leraar. Het lijkt alsof de leraar vooral op het bord schrijft wat er ook in het boek staat. Sommige kinderen schrijven in een schrift op wat de leraar op het bord zet. Andere kinderen zijn de draad kwijt en kijken glazig voor zich uit. Mijn vermoeden is dat ze de taal niet begrijpen. Thuis spreken de meesten Punjabi, in gesprekken met de leerlingen blijkt dat ze het Engels niet echt machtig zijn.

Na de les mogen de kinderen naar het SOLE-lab. Het contrast is groot. Daar hebben de leerlingen wel eigen inbreng. Ze mogen zelf vragen formuleren, een volwassene (ik mag haar geen leraar noemen, wel *facilitator*) krijgt de vragen op het bord. Vervolgens gaan de kinderen in duo's achter een computer zitten en proberen hun eigen vragen te beantwoorden aan de hand van het internet. Door onze aanwezigheid zijn het allemaal vragen over Nederland. Er is ook een *granny in the cloud* op het grote scherm, een Australische vrouw die via een directe videoverbinding de kinderen kan helpen. Het is de bedoeling dat de kinderen vragen stellen aan deze *granny*, dat doen ze echter, vermoedelijk door de taalbarrière, weinig.

Links: Erik Ex in gesprek met de *facilitators* van de school. Onder: Het SOLE-lab in Aloona Tola.

Ronaldo en Messi

Ondertussen nemen wij buiten een interview op met de *facilitator*. Als we terugkomen in het lab zijn de kinderen niet meer bezig met de vragen over Nederland. Ze zoeken video's op van Cristiano Ronaldo en Lionel Messi. Een stel meisjes kijkt Amerikaanse videoclips. Maar dan neemt de *granny* vanuit Australië de boel over. De *facilitator* zet de kinderen voor het scherm neer. Samen lezen ze een Engels kinderboekje. De kinderen doen enthousiast mee.

Als we terug naar Chandigarh rijden, denk ik aan de rol van de leraar. Of je ze nou *facilitator*, *granny* of gewoon leerkracht noemt, ze hebben een cruciale invloed op de ontwikkeling van de kinderen. Alleen iemands rug zien, of ze even organiseren, vertellen dat ze moeten focussen en samen een verhaaltje lezen is precies het verschil dat ertoe doet. Die paar uur in Aloona Tola brengen me tot een van de samenvattende conclusies van onze reis. Onderwijs overal ter wereld draait om een diepe menselijke connectie tussen leraar en leerlingen.

En Sugata Mitra? Hoewel hij mooie SOLE-labs heeft opgezet, ben ik ervan overtuigd dat hij de plank compleet mislaat in zijn conclusie. Als er een taak is die niet vervangen kan worden door computers is het die van de leraar. De leerlingen van India en overal ter wereld zijn gebaat bij goede leraren, niet bij toegang tot het internet. Ik ben bang dat al die miljoenen fans van zijn TEDTalk zich hebben laten overhalen door de volgende charismatische Indiase (onderwijs)goeroe. ■

Alleen de lesmethode volgen is de dood in de pot

Maarten van Rossem
over geschiedenisonderwijs

Op geschiedenisdocenten komt de komende jaren veel nieuws af: een verplicht Wilhelmus, de opkomst van India en China in de nieuwe examensyllabus en ook een grotere nadruk op burgerschapsvorming. Daarboven verschijnen óók nog eens de donkere wolken van de fusering van het vak geschiedenis met andere schoolvakken. We interviewden de bekendste historicus van Nederland over dit alles: Maarten van Rossem.

Stijn Reurs is
journalist.
Bart den Uyl is
redacteur bij Kleio.

Heeft geschiedenisles op school een toegevoegde waarde?

In praktische zin heb je weinig aan geschiedenis. Je kunt je ook de vraag stellen: moeten jongeren iets weten van schilderkunst? Het is wel aardig, maar wat heb je eraan? Heel feitelijk genomen geen zak.

Je moet af van het idee dat er alleen onderwijs moet worden gegeven in vakken die alleen praktisch nut afwerpen voor de leerling. Denk aan de vakken natuurkunde en scheikunde, waarvan men op het eerste gezicht zegt: dat is ongelofelijk nuttig. Toch weet uiteindelijk 99,9 procent van de mensen na twee jaar al niet meer wat buffermengsels zijn. Ga maar na: kent u de wiskunde van de derde klas van de middelbare school nog? Nee, u heeft geen idee.

Als leerlingen mij vragen wat je hebt aan geschiedenis, zeg ik altijd: 'Je leert de wereld

om je heen beter begrijpen. Dat doe je bij biologie net zo goed als bij geschiedenis.'
Bent u het hier mee eens?

Ja, in die zin kun je er wel wat van opsteken, al zit de wereld onbegrijpelijk complex in elkaar. Als je jaren geschiedenis heb gestudeerd weet je nog steeds niet precies hoe het zit en ben je vaak stomverbaasd over datgene wat zich voltrekt.

Kunnen we leren van de geschiedenis?

De Tweede Wereldoorlog of liever het hele complexe proces van 1914 tot 1945 is in allerlei opzichten de meest invloedrijke gebeurtenis van de eenentwintigste eeuw. Van deze periode hebben we uiteindelijk veel kunnen leren, namelijk allereerst dat het niet erg verstandig is om elke 25 jaar heel Europa op te blazen. We hebben ook

veel van de grote economische crisis van de jaren dertig geleerd, namelijk dat je enorm moet oppassen met beurspeculatie. We moeten waken dat de financiële industrie maar een beetje z'n gang gaat om zo snel mogelijk ook zo rijk mogelijk te worden. Die wetgeving daartegen heeft een hele tijd gewerkt. Net als dat de Europese Unie en haar voorlopers in allerlei opzichten een product van de Tweede Wereldoorlog zijn. Het heeft gewerkt, maar dat heeft niet eeuwig geduurd. Er is nu een brede beweging opgekomen, in Europa, maar ook wereldwijd – denk aan iemand zoals Donald Trump – die zegt: dat was misschien ooit wel nodig, maar nu niet meer. Zo is in de jaren negentig vrijwel alle wetgeving afgeschaft die een product was van de grote economische crisis. Onder anderen

Maarten van Rossem.
Foto: Bart den Uyl.

Tony Blair en Bill Clinton, naar onze begrippen vrij progressieve figuren, zijn op dit punt volledig gevallen voor de neo-conservatieve ideologie. De afschuwelijke resultaten daarvan kregen we in 2008 opgediend in de vorm van de kredietcrisis.

In het regeerakkoord staat dat kinderen op school het Wilhelmus moeten leren. Is dat verstandig?

Het Wilhelmus op zichzelf vind ik volstrekte onzin. Dan kan je beter een heel lespakket maken over de opstand tegen de Habsburgers en de verzelfstandiging van de Nederlandse Republiek. Het is gewoon het goedkoopste populisme dat je je maar kunt voorstellen. Sybrand Buma is toch een beschaafd mens, hij had beter moeten weten. Kijk, dat de VVD niet deugd dat weet je van tevoren. Die zijn altijd doodsbang dat hun hele rechtervleugel eraf valt.

In de Verenigde Staten is zoiets dagelijkse kost.

Ja, met de hand op het hart zelfs. En wat een gezellig en fijn land is dat toch! En wat zijn Amerikanen het onder elkaar ook ontzettend eens. Er zijn in de VS twee totaal verschillende identiteiten. Van een burgeroorlog zal het wel niet komen, maar veel scheelt het niet.

In het nieuwe vwo-examen-syllabus komt een aparte historische context over de geschiedenis van China. Is dat een modeverschijnsel?

Ik denk dat het voor een belangrijk deel een modeverschijnsel is. De relevantie van China is altijd vrij groot geweest, maar China heeft zich juist opgesloten in een fase waarin Europa een enorme mondiale expansie heeft bedreven. Tot 1800 was China de grootste economie ter wereld, honderd jaar later was het een wrak. Ik vind echter wel dat je nu aandacht aan China moet besteden. Nog even en het is,

in betrekkelijk korte tijd, de belangrijkste economie ter wereld. Ga in Utrecht langs het spoor staan en de treinen met Chinese containers denderen voorbij.

In het nieuwe eindexamen wordt ook aandacht besteed aan het Britse koloniale rijk. Is dit een nuttig onderwerp voor leerlingen?

Ja, maar je moet duidelijk maken dat kolonialisme zoals wij dat ons voorstellen niet veel langer heeft geduurd dan 75 jaar. Wij waren aanwezig in de Indonesische archipel, maar de verovering van 'ons Indië' vond daadwerkelijk pas plaats in de late negentiende, begin twintigste eeuw. Denk aan de expedities naar Ambon en Atjeh. Dat geldt ook voor grote delen van het Britse Rijk. Dat enorme rijk dat zich uitstrekte van Egypte en Sudan tot Zuid-Afrika. Je was blij als je één keer in de maand een andere Engelsman met een tropenhelm zag. Het was *thin on the ground*. Dat gold in feite voor al die rijken. Zodra er kolonisten waren, dan lag het anders. Neem bijvoorbeeld Algerije, waar zich langsepende oorlogen hebben voorgedaan tussen de kolonisten, het thuisland en de oorspronkelijke bewoners. Het kolonialisme wordt door ons historisch overgewaardeerd. Juist omdat wij het staartje van het kolonialisme hebben meegemaakt.

Bent u een fan van de Canon van de Nederlandse Geschiedenis?

Onze Canon wantrouw ik in hoge mate. Ik vind het hele idee dat je de Nederlandse geschiedenis reduceert tot vijftig venstertjes onzinnig. Daarbij zijn er in de Canon in de twintigste eeuw met de grootst mogelijke moeite nog wat vrouwen bijgehaald, zodat Annie M.G. Schmidt er ook in zit. Het is een schat van een vrouw en het zijn leuke boeken, maar het behoort niet tot de vijftig vensters van de Nederlandse geschiedenis. De overheid is altijd in andere zaken geïnteresseerd dan de mensen die wezenlijk in geschiedenis zijn geïnteresseerd. Voor de overheid is geschiedenis een instrument. Ik ben van mening dat de leraar zélf zijn lesprogramma moet maken, en niet te veel aan een methode moet hangen. Alleen de lesmethode volgen is de dood in de pot.

Minister voor Basis- en Voortgezet Onderwijs Arie Slob wil scholen verplichten meer aan burgerschapsvorming te doen. Wat vindt u daarvan?

We hebben staatsinrichting, maar kennelijk wordt daar niets aan gedaan op scholen. Als je mensen vraagt naar het verschil tussen de Eerste en de Tweede Kamer, kijken ze je aan alsof ze verbaasd zijn dat er twee verschillende Kamers zijn. Ik denk dat als ik mijn best zou doen, ik in tien minuten iemand wijs ►

Boven: Aanval tijdens de Slag om Peking (1900). Een van de nieuwe historische contexten voor vwo heeft China als onderwerp. Onder: *The Rhodes Colossus* door Edward Linley Sambourne (1892). Het Britse Rijk speelt een grote rol in de nieuwe historische contexten.

zou kunnen maken dat er ook een Derde Kamer is. Ik leef in een wereld met mensen die academisch gevormd zijn. Maar als ik ze zou vragen of er in Nederland een monistisch of een dualistisch politiek stelsel is, hebben ze geen flauw idee.

In de Verenigde Staten worden om politiek correcte redenen straatnamen omgedoopt en monumenten weggehaald.

Waar staat u in deze discussie? Dat moet vooral niet gebeuren. De monumenten voor de grote boeven moeten juist blijven bestaan. Omdat die monumenten ook een deel zijn van ons historisch bewustzijn. Neem J.P. Coen, hij wordt tegenwoordig als boef beschouwd, maar in die tijd lag dat wel anders. 'Boefachtigheid' is erg tijdsbepaald, hoewel de Heren Zeventien ook vonden dat Coen wel erg bloedorstig optrad.

Niets is zo instructief als een monument voor iemand die we tegenwoordig beschouwen als een bloederige moordenaar, want: waar komt dat door?

Het standbeeld van J.P. Coen in Hoorn werd in 2013 'versierd' met breiwerk. Foto: Wikimedia Commons.

Maartens eerste artikel

'Mijn allereerste artikel was in de *Kleio*. Ik vond het wel deftig dat ik uitgenodigd werd om een artikel te schrijven. Ik heb er in mijn herinnering ook maanden aan gewerkt.' Het stuk gaat over drie richtingen in de historiografie van de Amerikaanse buitenlandse politiek en verscheen in *Kleio* 8 van 1973.

Dit artikel is terug te lezen op vgnkleio.nl.

Waarom bemoeit de overheid zich met geschiedenis?

Dat komt door het populisme. Populisten hebben het namelijk altijd over identiteit en dat deze zou worden bedreigd. Als je ze vraagt: 'Leg eens uit wat die identiteit precies is', dan weten ze daar niks over te zeggen. Denk aan prinses Máxima, die de fameuze woorden sprak: 'De Nederlander bestaat niet.' Woedend was men daarover. Zelfs hoogleraar Paul Scheffer, iemand die toch beter zou moeten weten. Als je het dan zo belangrijk vindt, die identiteit, schrijf er dan een boek over. Leg uit wat het is, in plaats van al die prestigieuze kul in de krant te schrijven.

Paul Schnabel, voorzitter van de commissie Onderwijs 2032, stelde in 2016 voor om het vak geschiedenis af te schaffen en onder te brengen in een kennisdomein, een nieuw te vormen vak: Mens en Maatschappij. Encyclopedische kennis zou niet belangrijk meer zijn, de nadruk zou juist op vaardigheden moeten komen te liggen. Bent u het hiermee eens?

Het lijkt me een enorm verlies. Omdat geschiedenis naar mijn idee inherent interessant is. Je zult zien dat de effecten van de vakken die Paul Schnabel gaat geven precies dezelfde zijn als de effecten van de vakken nu. De meeste mensen zijn na vijf jaar vrijwel alle op de middelbare school opgedane kennis weer vergeten. Sterker, dertig procent is het na de zomervakantie alweer vergeten. Daar doe je niet veel aan.

In de curriculumkeuze zit wel een arbitrair element. 'Praktische vaardigheden' klinkt mooi, maar ik las dat Paul Schnabel voorstelt dat kinderen ook zouden moeten leren programmeren. Laat ze in godnaam niet leren programmeren. Programmeertalen zijn heel snel uit de mode. Tenslotte programmeert dat ding zichzelf. Het viel me ook enorm tegen

van Paul Schnabel, die zijn hele huis vol heeft hangen met zeventiende-eeuwse schilderkunst. Dan ga je toch niet zeggen dat het allemaal opgedoekt moet worden, en dat we dan praktische vaardigheden moeten overleveren. Het is zaak om een terugtocht te organiseren van het hele idee dat leerlingen alleen praktische vaardigheden moeten leren. Je kunt alleen goed zoeken wanneer je ergens al het nodige vanaf weet. Geschiedisonderwijs is prachtig, mits de docent enthousiast is over zijn vak, hij niet schroomt om persoonlijk te onderwijzen en ook de actualiteit er in betreft. Op de middelbare school is de kwaliteit van de docent doorslaggevend. Ik heb geschiedisonderwijs gehad van een mevrouw, ze was nota bene afgestudeerd, die de Eerste Wereldoorlog oversloeg omdat we neutraal waren geweest. Maar de eerste twee jaar had ik gelukkig een fantastische leraar. Hij was eigenlijk helemaal geen historicus, maar een meester in de rechten. Kennelijk vond hij dat hij een vak had gestudeerd dat zo melig was, dat je beter geschiedisonderwijs kon geven. Wat ik zelf geweldig vond, waren plaatjes van het oude Soemerië die je uit kon knippen, net als de kaartjes van Assyrische Rijk die je in kon kleuren. Ik vond dat fröbelen erbij hartstikke fijn.

Heeft u nog een boodschap voor de *Kleio*-lezer?

Dat wordt al heel gauw zo'n kerstgroet. Laat ik zeggen dat een docent zich niet te veel aan de lesmethoden moet houden en vooral de actualiteit zou moeten betrekken in de les. Als je als docent een stoommachine hebt, demonstreer dan op het schoolplein hoe het werkt en wat voor betekenis deze uitvinding heeft gehad. Mijn collega-docenten vonden dat totaal onbelangrijk. Die schreven liever een tweedelige geschiedenisstudie over de opkomst van GroenLinks. ■

Het Plakkaat en de klassieken

Vreemdgaan, daaraan heb ik me bezondigd door me als klassiek historicus aan een boek over het Plakkaat van Verlatinge uit 1581 te wagen. Mijn kwalificatie loopt immers af met de val van het West-Romeinse Rijk in 476. Dat een uitgeverij het nu eenmaal vroeg, is natuurlijk een zwak alibi. Mijn euvele moed werd wel beloond: voor een classicus is er veel te beleven aan het ontstaan van de Republiek en haar onafhankelijkheidsverklaring.

Natuurlijk was er wel een globale kennis van de Nederlandse Opstand aanwezig. En als ‘republikein sinds ik kon denken’ had ik wel een besef van de betekenis van het Plakkaat voor de wording van Nederland en de Republiek.¹

Hoewel op mijn aandringen een erkend deskundige het manuscript van uitglijders heeft gezuiverd, komen – zoals dat heet – fouten toch volledig voor mijn rekening.² Met angst en vreeze voorzie ik recensies die de vingers op wonde plekken gaan leggen. *Eppure*, en toch, zoals Galilei zei, en toch heb ik het ook als voordeel ervaren als classicus me op glad ijs te bewegen.

Als filoloog, geschoold in tekstvergelijking, heb ik nog eens het Plakkaat en de Amerikaanse *Declaration of Independence* van 1776 naast elkaar gelegd en vastgesteld dat er slechts sprake is van twee soortgelijke documenten ontstaan in vergelijkbare historische contexten, echter zonder een spoor van ontlening. In de tweede plaats heb ik, meer dan een historicus van de Nederlandse Opstand, oog voor de verwijzingen naar de oudheid in een tijd dat de klassieke wereld nog springlevend was. Over die gebruiksgeschiedenis gaat dit artikel.

Genoegzaam bekend

In het Plakkaat zelf wordt alleen gezegd dat de voorbeelden van tirannen die aan de kant werden gezet, genoegzaam bekend zijn. De reden waarom Jan van Asseliers, griffier van de Staten-Generaal, geen enkel geval noemt, laat zich raden. Was het tijdgebrek? Tussen 22 juli toen het besluit werd genomen om Filips II van de landsheerlijkheid vervallen te verklaren, en het fatteren van zijn Plakkaattekst op de 26e, lagen maar vier dagen. In dat tijdsbestek stelde hij een document op dat in de gedrukte vorm, waarin het werd verspreid, twintig pagina's beslaat. Bovendien werd zijn ontwerp, dat als pronkstuk in de hal van het Nationaal Archief is opgesteld, nog in het net overgeschreven, zodat de Statenleden het konden lezen en vervolgens ondertekenen en hun zegel eraan bevestigen. In de druk die bij Silvius, drukker van de Staten van Holland, in Leiden verscheen, wordt op het einde die bezegeling

genoemd en gezegd dat op de ‘plijcke’, de omgevouwen hoek van het document stond geschreven: ‘Ter ordonnantie van de voornoemde Staten. Ende ghetekent J. van Asseliers.’ Deze vermeldingen ontbreken natuurlijk in de minuut van Van Asseliers, die in 1921 in een bundel stukken is ontdekt. Te vermoeden is dat er iets is misgegaan tussen Leiden en Den Haag; heeft drukker Silvius verzuimd het document terug te sturen? Het is natuurlijk betreurenswaardig dat het officiële stuk anders dan de Acten van de Gentse Pacificatie en de Unie van Utrecht teloor is gegaan. Het zou mooi passen in de Tweede Kamer, opgesteld naast de Nederlandse vlag – en de Europese, die er pijnlijk ontbreekt.³

Alle gezag komt van God

Naast de tijdsdruk kan Van Asseliers gevoeligheden hebben willen vermijden. Zeker over eigentijdse voorbeelden viel te twisten. Zo was Mary Stuart door opstandige Schotten in 1567 gevangengezet – zes jaar na het Plakkaat zou Elizabeth I haar laten onthoofden. Ze verdiende ook de dood, vond Theodorus Beza al in 1574. ►

Anton van Hooff is classicus en schreef *Het Plakkaat van Verlatinge. De eerste onafhankelijkheidsverklaring* (Omniboek 2018).

1 ‘Republikein sinds ik kon denken’ is de titel van mijn artikel in *De Vrijdenker* 49.3 (april 2018), p. 19-21.

2 De deskundige is Arnout van Cruyningen.

3 Dankzij de diplomatieke ‘zege’ van Balkenende die in 2007 bedong dat de Europese hymne en de vlag niet hoefden.

Portret van Mary Stuart, Queen of Scots, later door koningin Elizabeth ter dood veroordeeld voor verraad, ca. 1561-1567. Bron: Blairs Museum.

4 Deze *Traité du droit des magistrats sur leurs subiects* is in een goede scan te lezen op tiny.cc/K7AVHP.

5 Ondertussen heb ik als goede schoolmeester voor gebruik bij mijn voordrachten die versie van regelnummers voorzien. Te verkrijgen op aanvraag via e-mail: anton.van.hooff@online.nl.

Kaart van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. Gemaakt door Johannes Janssonius in 1658. Bron: Universiteit van Groningen.

Hij merkte dat op in zijn *Verhandeling over het recht van gezagsdragers over hun onderdanen*.⁴ Deze opvolger van Calvijn in Genève schreef dit traktaat naar aanleiding van de gewetensvraag, acuut geworden door de Bartholomeusnacht van 23 en 24 augustus 1572, of men zich wel tegen de overheid mocht verzetten? Zeker voor calvinisten was het woord van Paulus heilig. Die schreef in zijn *Brief aan de Romeinen*: 'Iedereen moet het gezag van de overheid erkennen, want er is geen gezag dat niet van God komt; ook het huidige gezag is door God ingesteld. Wie zich tegen dit gezag verzet, verzet zich dus tegen een instelling van God, en wie dat doet roept over zichzelf zijn veroordeling af.' Zo luidt de tekst van Rom. 13:1-2 in de Nieuwe Bijbelvertaling van 2004. De weergave 'erkennen' is trouwens te zwak. In het Grieks staat 'zich onderschikken'. De Statenvertaling luidt dan ook: 'Alle ziel zij den machten, over haar gesteld, *onderworpen*; want er is geen macht dan van God, en de machten, die er zijn, die zijn van God geordineerd. Alzo dat die zich tegen de macht stelt, de ordinantie van God wederstaat; en die ze wederstaan, zullen over zichzelf een oordeel halen.' Nog tijdens de Duitse bezetting was deze tekst een argument voor leden van de

Gereformeerde Bond om niet in het verzet te gaan; ook dit verfoeilijke gezag kwam immers van God.

Het volk is God

Gelukkig bood de Bijbel, zoals alle heilige schriften, ook argumenten voor het tegengestelde standpunt. 'Men moet God meer gehoorzamen dan de mensen,' zeiden Petrus en de andere apostelen tegen het Sanhedrin toen ze ondanks het uitdrukkelijke verbod waren doorgegaan met het prediken in de naam van Jezus (Hand. 5:29). En het Oude Testament, altijd een belangrijke autoriteit voor protestanten, gaf ampele voorbeelden van tirannen die door het volk waren afgezet. Ja, God liet tirannen weleens hun gang gaan, betoogde Beza, en christenen moesten in lijdzaamheid en met gebeden de despotie ondergaan totdat de maat vol was, namelijk als ze tot goddeloosheid werden gedwongen. Vorsten waren door God aangesteld – hier verwijst Beza naar Rom. 13:5 zonder het vervolg – om hoeders van het volk te zijn. Met deze voorwaarde opent het Plakkaat, waarvan mijn drastisch verkorte, gemoderiseerde versie voor onderwijsgebruik in *Kleio* van maart 2018 verscheen.⁵ De aanstelling door

God is dus geen vrijbrief voor absolute macht volgens het 'droit divin' van het absolutisme.⁶ Uiteindelijk is het aan het volk te bepalen of de vorst de goddelijke opdracht vervult. Zo had God op verzoek van het volk Samuel vervangen door Saul. Het Plakkaat zegt dat de Staten namens het volk spreken, een rudimentaire getuigenis van 'volkssoevereiniteit' en volksvertegenwoordiging.

De tirannie verdrijven

Voor de calvinisten uit Beza's tijd was de vraag heel acuut: mochten de hugenoten de wapens opnemen tegen de roomse fanaten die in het kielzog van de 'Bloedbruiloft' 30.000 protestanten vermoordden?

Beza antwoordt met een volmondig ja op de vraag 'of de onderdanen enig gerechtvaardigd middel, ook volgens God, hebben om zelfs door middel van de wapenen als daaraan behoefte bestaat, de volkomen notoire tirannie van een soevereine gezagsdrager te onderdrukken.'⁷ Want 'de volken zijn niet geschapen voor de gezagsdragers, maar in tegendeel de gezagsdragers voor de volken, zoals de opvoeder dat is voor de pupil en niet de pupil voor de opvoeder, en de herder voor de kudde en niet de kudde voor de herder.'⁸ Homerus al – hier spreekt de humanist in Beza – noemde een vorst 'herder der mensen'; de formule komt inderdaad niet minder dan 56 keer in Ilias en Odyssee voor. Beza's omschrijving van het vorstschap wordt, inclusief de beeldspraak van

de herder, in het Plakkaat in aangepaste vorm gebruikt: 'De onderdanen zijn namelijk door God niet geschapen omwille van de vorst (...). De vorst regeert juist omwille van zijn onderdanen, zonder wie hij geen vorst is, om hen rechtvaardig en redelijk te besturen en zo te leiden, en om hen lief te hebben, zoals een vader zijn kinderen en een herder zijn schapen, die lijf en leven op het spel zet om ze te behouden.'⁹

Deze tekst uit de considerans van het Plakkaat werd door Willem-Alexander van Oranje-Nassau, immers doctorandus geschiedenis, aangehaald bij zijn inauguratie als erfelijk staatshoofd op 30 april 2013. De erop volgende tekst citeerde hij maar niet. Daarin wordt gesteld dat een vorst die niet aan het goddelijk doel beantwoordt, een tiran is. En zo'n despoot die zijn kudde in de steek laat, mag volgens het subtiële taalgebruik van het Plakkaat worden 'verlaten'. De Franse tekst die bij Plantijn in Antwerpen verscheen, gebruikt het werkwoord 'abandonner', opgeven. Het geeft goed de toonaard van het Plakkaat aan: Filips was een hopeloos geval wie de rug moest worden toegekeerd.

Zo vergaat het tirannen

Beza was natuurlijk doorkneet in de Heilige Schrift, maar als humanist was hij ook volledig thuis in de klassieken. Hij zet zijn betoog niet alleen kracht bij door talrijke voorbeelden uit het Oude Testament met richteren en koningen van Israël die 'kwaad deden in de ogen van God' en terecht waren vervangen of uit de weg geruimd. Uit de heidense oudheid verwijst hij naar Griekse tirannen – de naamgevers van het begrip. En de Romeinen hadden koning Tarquinius Superbus met recht afgezet. Het gaat hier om een gebeurtenis uit 509 v.Chr., dus twee millennia tevoren! Ons komt zo'n verwijzing naar een ver verleden curieus voor, maar voor Beza en zijn tijdgenoten, die leefden met de klassieken, ging het om een serieus argument.

'Het Oude Testament, altijd een belangrijke autoriteit voor protestanten, gaf ampele voorbeelden van tirannen die door het volk waren afgezet'

Datzelfde geldt voor de bekende moord op Caesar. Volgens Beza was hij 'met goed recht' (à bon droit; *Traité*, p. 35) gedood. Terwijl Calvijn het nog had gehouden bij de plicht tot ongehoorzaamheid als vorsten tot goddeloosheid dwongen, was voor calvinistische *monarchomachi* (monarchenbevechters) zoals ze later heetten, tirannendoding dus geoorloofd.¹⁰ De burgerplicht tot *tyrannoktonia* was vastgelegd door Athene dat Harmodios en Aristogeiton verheerlijkte als wegbereiders van de democratie. Zij hadden immers ►

⁶ Filips lijkt de eerste die zich als 'absoluut vorst' betitelde; in de ban tegen Willem van Oranje beroept hij zich erop 'prince absoluut' van deze landen te zijn.

⁷ 'La question donc est de savoir, si les subiects ont quelque iuste moien, & selon Dieu de reprimer, mesmes par la voie des armes, si besoin est, la tyrannie toute notoire d'un souveraine magistrat' (*Traité*, p. 9).

⁸ 'Les peuples ne sont pas creez pour les magistrats: mais au contraire les magistrats pour les peuples; comme le tuteur est pour le pupille, & non le pupille pour le tuteur, et le berger pour le troupeau, & non le troupeau pour le berger' (*Traité*, p. 9/10).

⁹ Van 'peuples' wordt volk gemaakt en van 'tuteur' vader. Bovendien wordt nog het voorbehoud gemaakt dat 'zeker in overleg met de Staten' verzet geoorloofd is.

¹⁰ Het Bijbelse voorbeeld is Daniël die tegen een 'wet van Meden en Perzen' tot zijn God bad en in de leeuwenkuil werd geworpen (boek Daniël 6:2-29).

Boven: Portret van de calvinistische denker Theodorus Beza uit 1605. Bron: Dluwich Picture Gallery.

11 Anton van der Lem, 'Van de prins geen kwaad', in: Tom Verschaffel (red.), *Koningsmoorden*, Universitaire Pers, Leuven 2000, p. 159-172.

12 *Manifest van de ware vrijheid. De Deductie van Johan de Witt*, hertaald door Serge ter Braake, Sonsbeek Publishers 2009 (te verkrijgen via de vereniging 'Vrienden van De Witt'). Het moet me wel van het hart dat Ter Braake op veel plaatsen parafraseert in plaats van moderniseert. Gelukkig staat het facsimile van de oorspronkelijk gedrukte tekst naast de hertaling zodat vergelijking direct mogelijk is.

in 514 Hipparchos, broer van de feitelijke tiran Hippias vermoord, een daad die zij met de dood hadden moeten bekopen. Toen enkele jaren later de volksmacht doorbrak – door de hervormingen van Kleisthenes in 508 – kreeg hun cultus vorm: op de agora werd een standbeeld van het paar geplaatst en in drinkliederen werden ze bezongen.

Van de prins wel kwaad

Een moordaanslag op Filips II in het verre Spanje was natuurlijk moeilijk te regelen, maar er werden wel plannen gesmeed om Alva of zijn handlangers uit de weg te ruimen. De prins wist wel degelijk van dat kwaad. In het kamp dat Willem in 1568 in Wittem had opgeslagen schreef een onbekende aan een onbekende dat hij uit naam van de prins zijn fiat gaf aan pogingen om het land van tirannen te verlossen, zoals door het (laten) vermoorden van Alva. De prins zou de daad met geld en roem belonen. Hij zou er dankbaar voor zijn op de hoogte te worden gehouden.

'Het is een geval van historische ironie dat onder calvinisten, die eertijds voorstanders van de republiek waren, tegenwoordig nog het meeste geloof in "God, Nederland en Oranje" voorkomt'

Ook tegen Don Juan en de zoon van Berlaymont, de man die de geuzen hun naam gaf, werden complotten gesmeed. Met een van de aspirant-aanslagplegers, een onguur type, had Willem een gesprek in Dordrecht – bij het spreken gehinderd door het touwtje van zijn maliënkolder in de mond, een detail dat het verslag van de ontmoeting geloofwaardig maakt.¹¹

Republiek sinds de Bataven

Het is bekend dat de zeven opstandige gewesten slechts bij toeval een republiek werden. Het Plakkaat gaat ervan uit dat zeker in een aantal provincies Frans van Anjou landsheer zou worden, in het gareel gehouden door een Landraad. Toen hij na de Franse Furie van 1583 met de zuiderzon vertrok en het ook met Elisabeths 'man' Leicester niets werd, besloten de Staten-Generaal op 12 april 1588 het maar zonder soeverein te doen; de Raad van State werd tot hoogste bestuursorgaan verklaard.

Beza, zelf residerend in de republiek Genève, prijst het staatsbestel van Venetië met zijn jaarlijks wisselende Doge en dat van Rome, dat na Tarquinius ieder jaar een nieuw consulpaar had. Het is een geval van historische ironie dat onder calvinisten, die eertijds voorstanders van de republiek waren, tegenwoordig nog het meeste geloof in 'God, Nederland en Oranje' voorkomt. Pas gaandeweg ontwikkelde zich in de Geünieerde Nederlanden iets van een republikeinse ideo-

logie. Het staatsverband zelf noemde zich niet de Republiek, dat deed het buitenland. Pas de Bataafsche Republiek met haar prachtige grondwet noemde zich zo. Het begrip Bataafse republiek bestond echter al. Hugo de Groot sprak ervan in zijn *Tractaet vande oudtheyt vande Batavische nu Hollandsche republieque*. Daarin betoogde hij dat ons land eigenlijk al in de tijd van de Bataven een vrijstaat vormde en dat sindsdien volk en vorst in goed overleg hadden samengewerkt. Zich aan een vorst onderwerpen was iets voor de zuiderlingen (Walen), had Civilis al gezegd. Filips II ging echter tegen de vaderlandse ingeboren vrijheidszin in en 'so hebben ten laetsten de Generale Staten op den ses-entwintighsten Julij des Jaers 1581 verklaert, dat Koningh Philips ter oorsaecke van het verbreken van de Wetten van de regeeringhe, nae rechten ende metter daet van sijn Vorstendom was vervallen'.

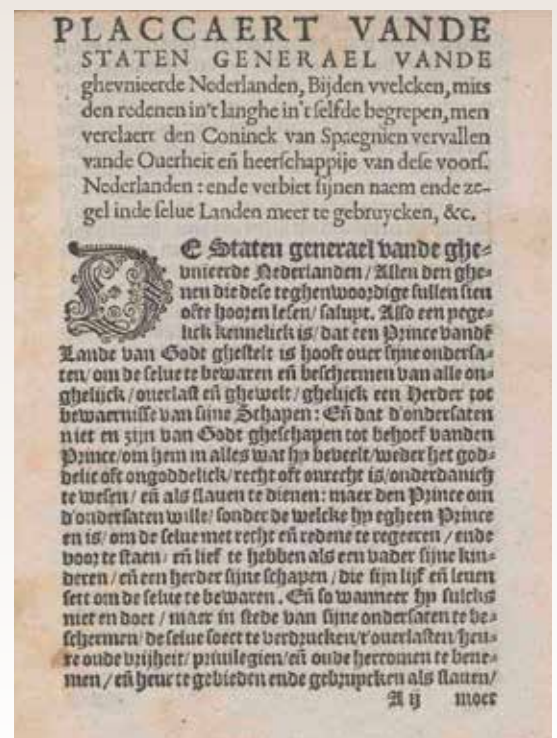
De Groots historische verhandeling was natuurlijk bedoeld als steun voor Van Oldenbarnevelt in zijn conflict met Maurits.

De ware vrijheid

Ook Johan de Witt ontwikkelde zijn republicanisme in de bestrijding van de Oranjes. Hij deed dat in zijn *Deductie*. Dit betoog is de tekst van de rede van maar liefst vijf uur die hij op 6 augustus 1654 in de Staten voorlas. De gedrukte editie van het document, waarvan het autogram bewaard werd, is beschikbaar in een uitgave van de vereniging 'Vrienden van De Witt'.¹²

De Witt moest zich verdedigen voor de geheime toevoeging aan het Verdrag van Westminster (1654) waarmee de Eerste Engelse oorlog (1652-1654) werd beëindigd. Die annex was de Acte van Seclusie waarin de Staten van Holland aan Cromwell, Lord Protector van de *Commonwealth* (republiek) van Engeland, Schotland en Ierland, beloofden nakomelingen van de onlangs

Gedrukte versie van het Plakkaat van Verlatinge uit 1581. Gepubliceerd door SilviuS. Bron: Universiteit Utrecht.

Intocht van Frans van Anjou in Antwerpen. Anjou kwam in aanmerking om de Republiek te leiden als vorst na het afzetten van Filips II. Schilderij gesigneerd met de letters MHVH, ca. 1582-1600. Bron: Rijksmuseum.

overleden Willem II, getrouwd met een Engelse koningsdochter, uit te sluiten van het stadhouderschap en alles te doen om te voorkomen dat zo iemand kapitein- of admiraal-generaal van de Verenigde Nederlanden werd. Met een mathematisch opgezette bewijsvoering toont De Witt aan dat de Staten van Holland volledig in hun recht stonden. Ze hadden ook 'eigenmachtig' al op 19 april 1581 Filips vervallen verklaard van de landsheerlijkheid.

Na nog enkele historische voorbeelden van gewestelijke soevereiniteit komt De Witt tot een principieel betoog voor het republikeinse bestel. Hoe kon de hoogste waardigheid aan iemand zijn aangeboren? Andere huidige republieken bewezen dat erfopvolging taboe was. En dan komt de oudheid weer opdagen.

Mozes werd niet door zijn zoon maar door de gekozen Jozua opgevolgd. Daarna was de leiding driehonderd jaar lang in handen van opeenvolgende richteren, die niet door zoons werden opgevolgd, met uitzondering van Abimelech, die dan ook zijn 69 broers liet wurgen.

Republieken uit recente tijd die permanente commando's verstrekten, waren ten onder gegaan, zoals Florence door de De' Medici. Republieken uit de oudheid hadden al dit lot ondergaan. Een hele reeks Griekse tirannen had hun staten tot slavernij gebracht. De Witt noemt er maar liefst achttien. Pisistratus, Cypselus en Polycrates moeten ieder die een tentamen oude geschiedenis heeft afgelegd, wel bekend voorkomen. Maar Panaetius en Ictetius van Leontium, Archelaüs

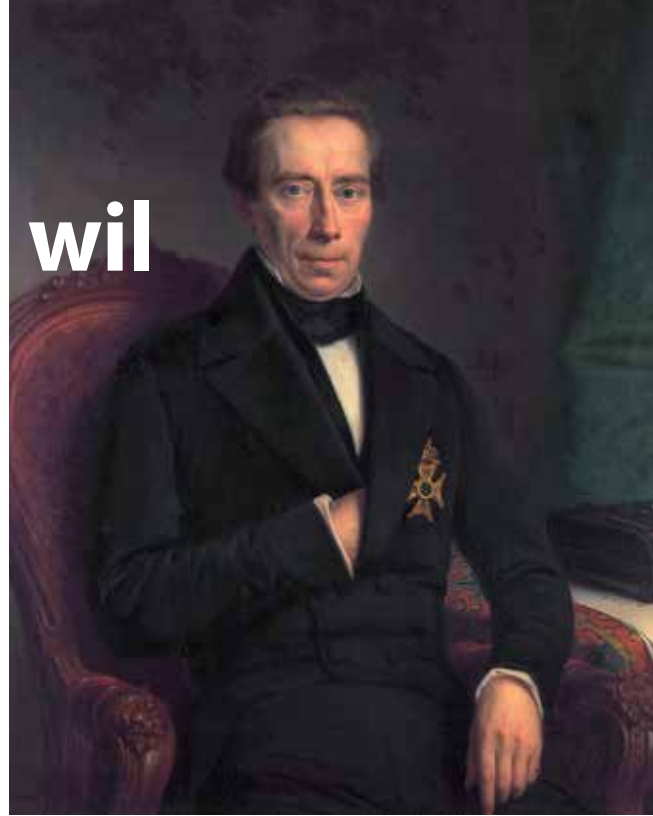
van Candia en Nicocles van Sicyon had ook ik niet paraat. De Hoog-Mogende Heren van de Staten-Generaal wel? Of lieten ze zich door De Witt epateren? Vertrouwer moet hun van de Latijnsche School Caesar zijn geweest. Ze wisten uit *De bello Gallico* dat hij tien jaar achtereen het commando voerde over de Romeinse troepen in Frankrijk. 'Daardoor de gemoederen van de Militie tot zich getrokken hebbende eyndelijk de selve Wapenen tegens sijn eygen Vaderlant heeft gekeert.' Zo'n lang commando was dus fataal voor de ware vrijheid. Zulk uitbuiten van de oudheid doet dit klassieke hart goed.

'Ontegenzeggelijk hadden de Oranjes het land belangrijke diensten bewezen, maar ze waren er ook rijkelijk voor beloond; De Witt komt tot een som van tweehonderd ton goud'

Het republikeinse gemoed wordt dan weer gestreeld door De Witts uitval tegen de Oranjes. Ontegenzeggelijk hadden ze het land belangrijke diensten bewezen, maar ze waren er ook rijkelijk voor beloond; De Witt komt tot een som van tweehonderd ton goud. 'Bovendien hebben de Oranjevorsten, hun hele familie en aangetrouwden vrijdom van 's lands belastingen en bijzondere heffingen genoten, wat op een "excessive fortune" zou komen te staan.' Het debat over de belastingvoordelen van de Oranjes is dus bepaald niet iets van onze tijd. ■

Achter Thorbeckes wil

Over Johan Rudolf Thorbecke (1798-1872), grondlegger van ons huidige parlementaire stelsel, verscheen vorig jaar de biografie *Thorbecke wil het*. Historicus Remieg Aerts portretteert hem hierin als een kundig politicus en wetenschapper, maar over zijn persoon is hij kritisch. Thorbecke zou uitermate heerszuchtig zijn. Is dat terecht? Niet helemaal. Thorbecke was als politicus wel dwingend, maar vooral omdat hij meende de *wil* van de geschiedenis vorm te moeten geven.

Jan Drentje promoveerde in 2004 met het proefschrift *Thorbecke, een filosoof in de politiek*. Hij is rector en docent filosofie aan het vavo van het Deltion College in Zwolle. Als onderzoeker politieke geschiedenis is hij verbonden aan het Ernst Kossmann Instituut, Rijksuniversiteit Groningen.

Over Thorbecke is veel geschreven en het beschikbare bronnenmateriaal is aanzienlijk. Bovendien beslaat Thorbeckes leven een groot deel van de negentiende eeuw, die hij in politiek opzicht in belangrijke mate heeft helpen vormgeven. In een nieuwe monumentaal opgezette biografie heeft Remieg Aerts dit materiaal toegankelijk gemaakt voor een breed publiek. Met veel aandacht voor biografische details kan de lezer volgen hoe de jonge Zwollenaar kon uitgroeien tot een van de belangrijkste politici uit onze geschiedenis. Centraal staat de transformatie van het nog sterk oligarchische Nederland tijdens de restauratie in de eerste helft van de negentiende eeuw naar de in de rechtsstaat verankerde parlementaire regeringsvorm. Hoewel parlementaire regering en centrale staat al dateren uit de Bataafs-Franse tijd, kregen deze pas na 1848 de volledige publiekrechtelijke status die nog steeds van kracht is. Aerts laat zijn boek mooi beginnen met een episode over 1798, het jaar van de eerste Nederlandse grondwet, tevens Thorbeckes geboortjaar.

Caesar in Holland

De vader van Thorbecke, een handelaar, stond op de rand van een bankroet en nam daarom de opvoeding van zijn zoon zelf ter hand. Johan Rudolf kreeg vooral thuisonderwijs, dat van bijzonder hoge kwaliteit was. In de oudere geschiedschrijving (J.C. Boogman, J.A. Bornewasser) is al ingezien dat Thorbeckes jeugd hierdoor beslist niet zorgeloos genoemd kan worden. Een groot plichts- en taakbesef waren hiervan het gevolg. Aerts voegt hieraan toe dat de sturende invloed van Thorbeckes vader bijzonder dwingend van aard was en overdreven beschermend. Deze karaktereigenschappen zouden ook Thorbecke typeren, die even getalenteerd, dwingend als dominant werd genoemd. Thorbeckes wil en dominantie waren volgens Aerts legendarisch.

Daarmee wordt een sterk psychologiserende verklaring voor Thorbeckes politieke optreden gegeven, wat door veel tegenstanders van Thorbecke zou zijn onderschreven. Aerts spreekt zelfs freudiaans van een anaal, dwangmatig karakter en een Caesar-complex: iemand die in alles groot wil zijn. Nu geeft Aerts zelf ook toe dat Thorbecke in de huiselijke kring van zijn intieme huwelijk met Adelheid Solger een veel ontspannendere indruk maakte. Hij was vooral als publieke persoonlijkheid controlerend en dwangmatig. Duidelijk is dat Aerts veel respect voor de wetenschapper-staatsman heeft, maar weinig sympathie voor de persoon kan opbrengen. Dat is jammer, want Thorbeckes biografie kent meer nuances en wat Aerts terugvoert op een psychologische wil heeft beslist ook andere achtergronden die deze wil hebben gevormd. De familie Thorbecke leefde om te beginnen in de 'dwingende' omstandigheid van de economische achteruitgang die in de Bataafs-Franse tijd veel Zwolse handelsfamilies in grote moeilijkheden bracht.

Het thema van economische achteruitgang en het verval van de Republiek vormt een rode draad in Thorbeckes werk. Dit komt onder andere tot uiting in Thorbeckes geschriften naar aanleiding van de afscheiding van België in 1830. Hierin verwoordde hij een zogeheten continentaal, Oost-Nederlands perspectief (J.C. Boogman) waar Aerts nauwelijks aandacht aan besteedt. Dit is terug te zien in Thorbeckes parlementaire optreden vanaf 1840. De combinatie van zorg om het economische verval en scherpe kritiek op de oligarchie kenmerkte de radicale liberale pers. Van voorstellen tot politieke hervorming werd nadrukkelijk ook herstel van de economie verwacht. Thorbeckes oppositionele politieke optreden in de jaren veertig vertolkte in veel opzichten de wil van deze buitengesloten groeperingen. Zonder deze resonantie zou wat Thorbecke wilde geen gevolg hebben gehad.

Portret van Johan Rudolf Thorbecke door Johan Heinrich Neumann, 1852. Rijksmuseum Amsterdam.

Dwang der omstandigheden

Vader Thorbecke heeft in de situatie van het bijna-faillissement de carrière van Johan Rudolf nadrukkelijk willen sturen. Steeds kreeg hij zijn taak voor de familie voorgehouden en dit heeft inderdaad zijn persoonlijkheid bepaald. Hun onderlinge verhouding had echter ook andere gevoelskleuren. Tijdens zijn vierjarige reis langs Duitse universiteitssteden trok Thorbecke zich vaak weinig aan van de vaderlijke adviezen, wat niet tot verwijdering of boosheid van vaders kant leidde. Bovendien is opvallend hoe openhartig Thorbecke aan zijn vader over zijn gevoelsleven schreef tijdens de romantisch-filosofische crisis die hij in 1821 doormaakte. Daaruit spreekt een grote vertrouwdheid. Toen zijn vader in 1834 stierf, sprak hij van zijn 'trouwste vriend'. De vader had de opvoeding dwingend ter hand genomen, maar had ook een zachtmoedig karakter waardoor de vader-zoonrelatie hartelijk kon blijven.

Het dwingende aspect van deze opvoeding extrapoleert Aerts naar hoe Thorbecke met zijn vrouw en kinderen omging. Inderdaad schreef hij directieve briefjes aan hen. Maar ze waren zorgzaam bedoeld en de ondertoon was zachtmoedig. Dochter Marie schreef in haar liefdevolle herinneringen dat ze zich geen 'hard, driftig' woord van haar vader kon herinneren. 'Papa was zo uiterst teergevoelig.' Dit oordeel wordt door verschillende intimi bevestigd.

Eeuwig principe

Ook Thorbeckes filosofische ontwikkeling wordt door Aerts vooral vanuit een psychologische behoefte gezien, namelijk om een oplossing te vinden voor het probleem van de sterfelijkheid en de godsdienst. Dit is toch een miskennis van het soort denkproblemen waarin Thorbecke terecht kwam. Hij was een van de weinige Nederlanders in de eerste helft van de negentiende eeuw die zich – op een filosofische manier – bewust werd van zijn subjectiviteit, en dus ook van de subjectiviteit van gevoelens en gedachten over 'het hogere' als God, waarheid en

recht. Hoe na Kants metafysicakritiek een fundament te vinden voor de wereld van de geest? Dit was niet alleen Thorbeckes persoonlijke probleem, maar het probleem van een hele generatie Duitse *Dichter und Denker*.

De oplossing die Thorbecke onder invloed van de romantische filosoof Friedrich von Schelling formuleerde, was het zogeheten *panentheïsme*: God is de basis van alles, maar valt niet volledig samen met de wereld van de tijdelijkheid, zoals in het pantheïsme. Dit noemt Aerts wel, maar hij gaat voorbij aan de grote betekenis hiervan, niet alleen voor Thorbeckes denken, maar ook voor zijn zelfopvatting en zelfbeleving. Een innerlijke oriëntatie op het eeuwige principe dat aan ieder individueel leven ten grondslag ligt, is hier de kern van.

'Aerts spreekt zelfs freudiaans van een anaal, dwangmatig karakter en een Caesar-complex: iemand die in alles groot wil zijn'

Aan de groei van natuur en geschiedenis liggen steeds creatieve ideeën of principes ten grondslag die goed of minder goed tot uitdrukking kunnen komen. Deze filosofie verklaart de grote nadruk in Thorbeckes wetenschappelijke werk en politieke leven op de 'scheppende' krachten. Dit leidt tot een zich richten op 'het midden' in zichzelf, een kern die zich onttrekt aan de gewone menselijke omgang die altijd een afgeleide is, een verlies van eigenheid. In een aantal belangrijke aantekeningen, opstellen en brieven uit die tijd noemt Thorbecke dit het 'etwas für sich sein'. Dit idee van individualiteit paste Thorbecke niet alleen toe op zichzelf maar ook op de geschiedenis. Ieder tijdvak werd uiteindelijk bepaald door 'eigen regerende beginselen', een soort groeikern. Deze manier van denken komt in belangrijke mate overeen met het historisme zoals vormgegeven door Leopold von Ranke, die de studie van de geschiedenis zag als een *amor intellectualis Dei*: God en het kenproces zijn in wezen met elkaar verwant.

Vervreemding

In de Nederlandse context voelde Thorbecke zich vanaf zijn Duitse periode een vreemde, hij miste de mogelijkheid om met iemand 'aus der Seele' te kunnen spreken en ervoer dit als 'Entbehrung' en 'tiefen Schmerz', zoals hij aan de bevriende classicus Karl Müller schreef. Aerts kent nauwelijks betekenis toe aan het feit dat Thorbecke, als hij vrij man was geweest, de voorkeur aan een geleerdenleven in het Duitse taalgebied had gegeven. Door de financiële nood moest hij echter wel een betrekking in Nederland aanvaarden, die hem van zijn 'liefste studiën' afhaalde, de filosofie. In Nederland werd hij twee keer afgewezen voor een hoogleraarpost filosofie, vanwege zijn vermeende spinozisme. Dit zich ▶

Beeld van Thorbecke gezeten aan zijn bureau. Het beeld staat op het Lange Voorhout in Den Haag. Foto: Daan van Leeuwen.

De Grondwet van 1848.

noodgedwongen voegen in de Nederlandse context bepaalt Thorbeckes positie als outsider. Zijn persoonlijke, filosofische en wetenschappelijke uitgangspunten hadden hem in hoge mate van het dominante Nederlandse culturele klimaat vervreemd. De afgemetenheid, ook in de taal, in de Nederlandse context contrasteert duidelijk met de openheid in de Duitse context van zielsverwanten en kan dan ook niet alleen als psychologisch fenomeen worden geduid. In de oudere geschiedschrijving is al naar voren gebracht dat Thorbeckes organisch-idealistische visie 'een basisstelling' was die zijn latere werk bepaald heeft. Ook Aerts erkent dat wel bij de bespreking van Thorbeckes geschriften, maar koppelt die basisstelling los van Thorbeckes innerlijke leven en zijn wetenschappelijke en politieke ambities. Als Thorbecke deze filosofische gedachten in losse aantekeningen tot aan zijn dood af en toe herhaalt, kwalificeert hij dat als obsessief. Ze kunnen echter heel goed als vorm van zelfbevestiging worden gezien, in alle drukte en wisselvalligheid van het politieke leven een manier om het eigen, in de Nederlandse context betrekkelijk eenzame spoor, het eigen 'middenpunt' vast te houden. Dit zich richten op de eigen individualiteit en dus het zoeken naar de eigen scheppende bijdrage is de verbinding tussen Thorbeckes innerlijke en publieke leven.

De terugkeer van de Revolutie

Aerts is het meest innovatief in zijn interpretatie van Thorbecke in de jaren dertig. Thorbeckes aanvankelijke steun aan de volhardingspolitiek van koning Willem I en zijn wetenschappelijke belangstelling voor de grondwet worden voorgesteld als onderdeel van een leven als zelfbewuste en even dominante als tevreden professor. Thorbecke zou een gouvernementeel man zijn geweest die zich nu ineens als jurist ging profileren.

In deze interpretatie wordt echter het grote belang van 1830 voor het denken van Thorbecke onderbelicht. De Belgische afscheiding betekende de versnelde terugkeer van de thematiek van de Franse Revolutie. Zonder België zou bovendien 'Hollands staatkunde (...) behoeftig, magteloos en lijdelijk zijn'. Zijn aanvankelijke steun aan de volhardings-

politiek van koning Willem I impliceerde beslist geen instemming met diens algemene beleid. De gebeurtenissen van 1830 vroegen in de beleving van Thorbecke om een nieuwe constitutionele basis van de wankele Nederlandse staat.

Cruciaal in dit verband is het grondwetscollege dat Thorbecke in 1835-1836 als privatisimum begon. Het is het soort bronnenonderzoek dat hem (eindelijk) de gelegenheid gaf zijn organisch-idealistische geschiedvisie vorm te geven. Dit mondde uit in zijn *Aanteekening op de grondwet* (1839) en zijn *Proeve eener grondwet* (1840) waarmee Thorbecke zijn intrede in de politiek zou doen. Aerts miskent de oppositionele lading die het project van het begin af aan had. Eind 1836 schreef hij bijvoorbeeld drie anonieme programmatische artikelen voor het politieke weekblad *De Spiegel*. Nadrukkelijk werd hier de grondwet in het teken van de Revolutie geplaatst. Nieuwe wetgeving moest aan de 'beginselen' van de Revolutie zo vorm geven dat er 'nieuw leven' door geschapen zou kunnen worden. Aerts noemt deze programmatische artikelen wel, maar relateert ze niet aan het grondwetscollege. In de zogeheten *Verfassungsgesichte* was de grondwet een soort kristallisatiepunt van de historische ontwikkeling. In de grondwet drukte de geschiedenis zich niet alleen uit, maar gaf deze zelf ook richting aan het politieke leven. Ook hier ging het dus om de richtinggevende ideeën, de scheppende krachten in de recente staatkundige ontwikkeling.

Met de *Aanteekening* leverde Thorbecke dan ook beslist geen strikt juridisch wetcommentaar, het boek was geschreven 'met het oog op eene herziening'. Zoals het in een van de bewaarde handschriften van het grondwetscollege staat: Thorbecke wilde 'een vergelijkende interpretatie' van de grondwet geven, de grondwet van 1814 verklaren uit de Nederlandse geschiedenis vanaf 1795 en uit de constitutionele geschiedenis van Europa 'voorzooverre zij een uitkomst is van de Fransche Revolutie'. Deze interpretatie had een dwingend karakter omdat de uitkomst van een te late of halfslachtige hervorming revolutie en verval kon zijn. Deze historisch-idealistische interpretatie van de gevolgen van de Franse Revolutie leidde tot het besef van historische 'noodzaak'.

Hervorming als noodzaak

In de jaren veertig groeide Thorbecke uit tot een van de spilfiguren van de liberale oppositie. Vanwege zijn positie als outsider, zowel intellectueel als sociaal, werd hij een soort koekoeksjong in liberale kring, schrijft N.C.F. van Sas. Een systematische constitutionele hervorming moest een keer brengen in het verval van Nederland, een breuk forceren met het oligarchische bestuursstelsel dat noodzakelijke vernieuwingen keer op keer had tegengehouden of verzwakt. Constitutionele vernieuwing moest plaatsvinden op basis van algemene, aan het Europese liberale discours ontleende uitgangspunten. Met de blik van Aerts op Thorbecke kan diens optreden in 1840 in de zogeheten Dubbele Kamer als dominant worden getypeerd. Thorbecke wees namelijk op zichzelf nuttige compromissen af en stelde zijn voorstellen voor als achterstallig onderhoud. De noodzaak tot een 'algehele revisie' werd opnieuw ingebed in het vervaldiscours. Met deze compromisloze houding zette hij de toon die hem tot het centrum van de liberale oppositie maakte en die hem als politicus zou kenmerken.

Moet deze nadruk op de noodzaak tot een *systematische* liberale hervorming als een uiting van zijn heerszuchtige karakter worden gezien? Thorbeckes persoonlijke ontwikkeling, zijn visie op de gevolgen van de Franse Revolutie en zijn rol in de Nederlandse politieke geschiedenis waren steeds meer in elkaars verlengde komen te liggen. Opvallend is dat hij het in de jaren veertig als zijn taak ging zien om deze visie in politieke zin vorm te geven. Het sterke taakbesef dat zijn jeugd had gekenmerkt werd getransformeerd tot zijn taak om in de Nederlandse context de basis voor 'nieuw leven' te scheppen.

Of we dit vanuit het perspectief van onze tijd nu kunnen appreciëren of niet, Thorbecke beleefde dit zowel op het persoonlijke als op het politiek-inhoudelijke vlak als het vormgeven van het innerlijke, in het eeuwigheidsperspectief veroorzaakte 'beginsel'. Zijn panentheïstische geschiedvisie gaf hem een antwoord op de vragen van zijn tijd, waarvan hij zich tevens tot boodschapper maakte. Op het persoonlijke vlak was dit een soort *coming out*, een vormgeven van het 'etwas für sich' zijn. De schaduwkant hiervan was dat hij weinig verbinding aanging met de bestaande politieke cultuur. Van het gebruikelijke schikken en plooiën verwachtte hij nu eenmaal weinig goeds. Die radicale houding maakte hem tot een hervormer. In wezen sloot Thorbecke aan bij het politieke temperament van de revolutionairen van 1798, al had hij die politieke ideeën opgenomen in een evolutionair-liberaal vertoog dat daadwerkelijke revolutionaire ontsporing moest voorkomen.

Dwang en vrijheid

Het dwingende van Thorbeckes optreden krijgt pas werkelijk betekenis als dit in verband wordt gebracht met de 'dwingende' omstandigheden van buiten-

sluiting, economische achteruitgang, zijn afwijzing als filosoof, zijn visie op het verval van de Republiek, het verzanden van de Revolutie van 1798 en het herstel van het oligarchische politieke systeem na 1813. Thorbeckes politieke optreden was ingebed in een historische analyse die gebaseerd was op wat in zijn ogen (algemene) noodzakelijke vernieuwingen waren sinds de Franse Revolutie. Die visie had een dwingend karakter en ligt ten grondslag aan zijn optreden als hervormer. De *wil* van de geschiedenis en zijn taak om die vorm te geven, hingen samen. Hierin komt een sterke profileringsdrang tot uiting.

'Bij Thorbeckes aftreden als minister in 1853 en in 1866 zien we geen dwingende of overmatige controledrang om aan de macht te blijven'

Maar hiermee was Thorbeckes persoonlijkheid nog niet overmatig dwangmatig of heerszuchtig. Als minister liet hij zijn collega's vrij, te vrij zelfs volgens critici. In de Kamer introduceerde hij het spreken via de voorzitter om iedereen zo vrij mogelijk het woord te geven. Het ging immers om de zaak, de wetgeving. Bij zijn aftreden als minister in 1853 en in 1866 zien we geen dwingende of overmatige controledrang om aan de macht te blijven. Eerder voelde hij zich miskend en ondankbaar behandeld. In het openbaar benadrukte hij hierbij de inhoudelijke redenen en vermeed meestal persoonlijk antagonisme. Een nieuwe generatie liberalen had weinig moeite zich aan zijn leiding te onttrekken. Thorbecke op zijn beurt probeerde hen niet in het gareel te krijgen. Opvallend in debatten is zijn doorgaans hoffelijke opstelling tegen andersdenkenden. Inhoudelijk scherp, maar niet op de persoon gericht. Het bijzondere van Thorbeckes optreden is dat hij consequent en compromisloos de inhoud centraal bleef stellen, wat in zijn beleving samenhang met zijn persoonlijke taak in de Nederlandse geschiedenis. Die politieke inhoud kan in Aerts' hoofdstukken over de periode na 1848 goed worden gevolgd, maar de biografische interpretatie ervan heeft mij niet overtuigd. ■

Thorbecke wil het.

Biografie van een staatsman.
Remieg Aerts
(Bert Bakker, Amsterdam 2018),
885 blz., € 49,99

Het drieledig kompas

Schoolvak geschiedenis zwalkt als de Vliegende Hollander

Heeft het schoolvak geschiedenis een toekomst in havo en vwo? Vakdidacticus en leraar geschiedenis Tim Huijgen meent van wel, mits een aantal rigoureuze beslissingen worden genomen.

Tim Huijgen is vakdidacticus geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Groningen en leraar geschiedenis aan het Stadslyceum in Groningen.

Het huidige geschiedenisonderwijs vertoont veel overeenkomsten met het spookschip de Vliegende Hollander. Volgens de mythe had dit schip een spookbemanning en moest het eeuwig ronddolen op zee. Het schip had geen duidelijke bestemming en een kapot kompas, een situatie die past bij die van ons, geschiedenisleraren.

De vraag is of we blijven ronddolen of dat we kiezen voor een duidelijke bestemming. Bouwen we een nieuw schip, compleet met een professionele bemanning en moderne navigatiemiddelen die ons zelfs door de zwaarste stormen loodsen? En waar moet dat schip heen varen? De laatste jaren blijkt dat de bemanning het niet eens is over de bestemming. Een aantal officieren pleitten hartstochtelijk voor een tijdvakkenkader met 49 kenmerkende aspecten voor het aanleren van historisch besef. Andere officieren vonden een explicietere stofomschrijving een betere bestemming, omdat dan beter kan worden getoetst of het schip nog op koers ligt. Het resultaat is een halfbakken

compromis, bestaande uit de tijdvakken en een aantal historische contexten. Op het ene moment vaart het schip naar een bepaalde bestemming en dan volgt het weer een verplichte koerswijziging naar een andere bestemming. Het gevolg: een ronddolend schip dat zijn bestemming nooit zal bereiken.

Onderweg beklagden een aantal bemanningsleden zich bij de officieren over de ingeladen bagage. Vooral havo-leerlingen moesten wel erg veel weten in het vernieuwde examenprogramma. De officieren besloten daarom een gedeelte van de lading van het schip overboord te kieperen. Vanaf 2018 hoeven de eerste vier tijdvakken niet meer te worden getoetst op het centraal schriftelijke examen. Arie Wilschut, secretaris van de commissie-De Rooy, reageerde furieus.¹ Steen voor steen werd de oorspronkelijke bedoeling van hun voorstel voor een eindexamenprogramma afgebroken. De belangrijkste kenmerken van het geschiedenisonderwijs vandaag de dag zijn verdeeldheid en onbestendigheid.

De Vliegende Hollander. Schilderij door Charles Temple Dix, ca. 1860.

Orkaan Curriculum.nu

Naast verdeeldheid aan boord en een onduidelijke bestemming is er nog een andere uitdaging: de orkanen die het schip moet trotseren. Het schip onderging al een orkaan in 2014 toen de staatssecretaris van Onderwijs een nationale discussie aanzwengelde over het doel van het Nederlandse onderwijs. Dit resulteerde in een advies om het curriculum van scholen te baseren rondom drie domeinen: mens en maatschappij, natuur en techniek, en taal en cultuur.² Momenteel bevindt het verdeelde en dolende schip zich in het oog van een nieuwe orkaan, genaamd Curriculum.nu. Wanneer het weer echt begint te stormen weet niemand, maar het schip kan hier sterker uitkomen of compleet worden vernietigd. Wat moet er gebeuren om niet langer een Vliegende Hollander te zijn? Allereerst dient een duidelijke bestemming gekozen te worden. Geen compromissen meer. Daarna moet het schip uitgerust worden voor de reis: overbodige lading blijft in de haven en het schip krijgt een nieuw kompas om de koers te bepalen, gebaseerd op drie uitgangspunten.

Geef leraren de regie

Ten eerste: geef leraren de regie over de invulling van het curriculum voor het schoolvak geschiedenis. Dit betekent geen verplichte leerstof meer die centraal wordt getoetst. In plaats daarvan zijn leraren hoofdverantwoordelijk voor de inhoudelijke invulling van het curriculum. Auditpanels bestaande uit geschiedenisdocenten en vakdidactici borgen de kwaliteit van het curriculum en voorzien secties van adviezen. Dit is tegelijkertijd een vorm van professionele nascholing. Leerlingen zullen met dit curriculum de relevantie van het schoolvak geschiedenis meer gaan inzien. Bovendien kunnen leraren nu vanuit hun eigen passie geschiedenislessen gaan geven over onderwerpen die zij en de leerlingen belangrijk vinden.³ Op mijn eigen school experimenteren wij momenteel met een curriculum in vwo 4 waarbij leerlingen de te behandelen onderwerpen bepalen. De eerste ervaringen hiermee zijn erg positief. Verder lossen wij hiermee een ander groot probleem op en dat is dat binnen Curriculum.nu niet alleen leraren, maar iedereen zijn mening mag geven. Ik heb weleens een splinter uit mijn duim gehaald, maar ik ga een neurochirurg toch ook geen advies geven over een hersenoperatie? Laat het werk aan boord van het schip alsjeblijft over aan de zeelieden die hiervoor zijn getraind en die met het schip moeten zeilen.

Middelen, geen doel

Ten tweede: beschouw vakoverstijgend werken, formatief evalueren en projectmatig werken als middelen. Wat telkens misgaat in de huidige discussie over ons onderwijssysteem is dat

bijvoorbeeld vakoverstijgend werken vaak wordt beschouwd als een doel op zich. Dit is onjuist en gevaarlijk wanneer het gaat om een inhoudelijke bezinning op het schoolvak geschiedenis. Om doelen te bereiken is het soms noodzakelijk om vanuit het vak te werken, en soms is het nuttig om vanuit een interdisciplinaire invalshoek naar een verschijnsel te kijken. Leraren verplichten om bijvoorbeeld vakoverstijgend te werken, maakt een gat in de romp van het schip. Langzaam maar zeker zal het gaan zinken.

Ten derde: maak historisch besef tot uitgangspunt van het geschiedenisonderwijs en toets dit centraal. De huidige toetsing is ouderwets en zal ons weer terugleiden naar bestemmingen waar wij niet willen arriveren. Zoals ik al eerder beschreef: waarom geven we geen eindexamen waarbij de helft van het cijfer wordt bepaald door een historisch onderzoek waarvoor leerlingen zelf een onderzoeksvraag moeten bedenken?⁴ De andere helft van het cijfer wordt gevormd door een historisch betoog dat leerlingen moeten schrijven op basis van een aantal vragen en gegeven bronnen in een landelijke sessie van een aantal uur. Dit laatste onderdeel wordt nagekeken door een club getrainde en onafhankelijke expert-beoordelaars. In andere landen lukt deze vorm van casus-toetsing ook, dus waarom niet in Nederland?

Leraren kunnen vanuit hun eigen passie geschiedenislessen gaan geven over onderwerpen die zij en de leerlingen belangrijk vinden

Bovendien komt op deze manier veel meer aandacht voor het expliciet onderwijzen van de historische vaardigheden. Leerlingen hebben deze nodig om hun opleiding succesvol af te ronden. De laatste jaren is veel wetenschappelijk vakdidactisch onderzoek verricht naar het aanleren van historische vaardigheden. Er is dus een goede basis om dit succesvol te kunnen onderwijzen. 'Ik mis in jouw verhaal iets over burgerschap en persoonsvorming,' zal iemand ongetwijfeld opmerken na het lezen van mijn betoog. Dat klopt. Dit zijn namelijk verschrikkelijke containerbegriffen geworden waar ik niet te veel woorden aan wil vuilmaken. Burgerschap en persoonsvorming waren natuurlijk al lang een belangrijk onderdeel van ons vak. Dit moet zo blijven en waar leraren het nuttig vinden kan samenwerking worden gezocht met andere vakken. Zie het drieledige kompas. Moeilijker is het niet. Heeft het schoolvak geschiedenis toekomst? Absoluut. Maar welke richting zeilen we op? Blijven we ronddolen zoals de Vliegende Hollander? Of bouwen we een nieuw schip waarbij we met behulp van het drieledige kompas eindelijk onze bestemming bereiken? ■

¹ Arie Wilschut (2017), 'Het onschadelijk maken van een eindexamenprogramma', in: *Didactief*, didactiefonline.nl/artikel/het-onschadelijk-maken-van-een-eindexamenprogramma.

² Platform Onderwijs2032 (2016), *Ons Onderwijs2032 Advisory Report*. Den Haag: Bureau Platform Onderwijs2032, onsonderwijs2032.nl/wpcontent/uploads/2016/04/160412Eindadvies_Onderwijs2032_UK.pdf.

³ Uit het recent verschenen proefschrift van Dick van Straaten *Connecting Past, Present and Future* blijkt dat leerlingen in de bovenbouw vaak het bestaande curriculum niet zinvol en relevant vinden.

⁴ Tim Huijgen (2017), 'Een volk dat voor korannen zwicht...', in: *Didactief*, didactiefonline.nl/blog/vriend-en-vijand/een-volk-dat-voor-korannen-zwicht.

Aruba, een 'nutteloos eiland'

Publicaties over de Nederlandse Caribische eilanden gaan vrijwel altijd over Curaçao. Zo ken ik sociologische, antropologische, musicologische, criminologische, bestuurskundige, politicologische, architectonische en natuurlijk historische wetenschappelijke publicaties over het grootste van de drie Benedenwindse Eilanden. Bonaire werd enkele jaren geleden verblijd met een mede door een Amsterdamse collega geschreven nieuwe geschiedenis: *Bonaire, zout en koloniale geschiedenis* door Boi Antoin en Cees Luckhardt. Op Aruba was het lange tijd alleen antropoloog en historicus Luc Alofs die zich met de geschiedenis van dit eiland bezighield. En nu is er dan *De geschiedenis van Aruba tot 1816* van de op Aruba geboren en voorheen aan de Universiteit Utrecht verbonden kunsthistoricus Adi Martis.

Eindelijk een echt handboek, tenminste het eerste deel. Dat werd tijd, want sinds de 'omgevallen boekenkast' van Johan Hartog in 1953 heeft niemand het aangedurfd een synthese van het oude en nieuwe onderzoek te schrijven. Dat alleen al maakt dit boek waardevol. Aruba heeft namelijk een

heel andere historie dan Curaçao. Dat blijkt al uit het verhaal tot 1816. De vroege geschiedenis van Aruba is verknoopt met die van de vaste kust. Het schiereiland Paraguaná ligt slechts 25 kilometer van Aruba. De eerste bewoners – 4500 jaar geleden – kwamen met hun *canoas* de zee over. De zee is nergens dieper dan tweehonderd meter, in tegenstelling tot de zee tussen Bonaire, Curaçao en het noorden van Venezuela: een trog van meer dan duizend meter diep. Scherven, bewoningssporen, schelpsieraden, graven, rotstekeningen bewijzen hun aanwezigheid op het eiland, evenals woorden uit de oude Venezuelaanse Caquetío-taal die voortleven in het Papiamentu.

Aan het bestaan van deze eerste bewoners kwam in 1514, vijftien jaar na aankomst van de eerste Spanjaarden in dit gebied, abrupt een eind. Alle bewoners werden als slaven naar Española vervoerd. Of Aruba in 1499 of enkele jaren later werd 'ontdekt', is niet duidelijk. Veel goeds werd er in ieder geval niet gebracht. Bestuurlijk gedoe en het benoemen tot *Islas inútiles* (nutteloze eilanden) waarmee een excuus werd gevonden om de gedecimeerde bevolking van Española aan te vullen, Aruba was een speelbal van Spaanse uitbuiters. Juan de Ampíés, de eerste bestuurder van de ABC-eilanden (Aruba, Bonaire, Curaçao), moet vooral zo worden gezien en niet als een vriendelijke indianenjager. De bevolking bleef gering, de eilanden werden niet gekoloniseerd, maar er werden wel gewassen (bijvoorbeeld sorghum, een maïssoort) en dieren (onder andere runderen, varkens, geiten en ezels) ingevoerd. Aruba veranderde in een soort *rancho* waar de inheemse Caquetíos zich ontwikkelden tot behendige *vaqueros* (cowboys).

De gevolgen voor het eiland zijn actueel: ezels en geiten vreten het eiland kaal. Zo vonden de Nederlanders in 1634 Curaçao en twee

jaar later Aruba vrijwel ontvolkt en met loslopend vee. De West-Indische Compagnie heeft zich niet veel gelegen laten liggen aan het eiland. In 1715 liep een poging om er een plantage op te zetten op niets uit. Slaven hielpen hout te kappen en er kwamen vlees en huiden van het eiland.

Migratie naar Aruba werd tegen-gewerkt. Desondanks lukte het enkele Joodse handelaren om vanaf de tweede helft van de achttiende eeuw smokkelhandel met Spaanse koloniën op te zetten. Ook de stamvader van de in de twintigste eeuw zo belangrijke familie Croes vestigde zich op het eiland. In 1791 woonden zo'n duizend personen op Aruba, oorspronkelijke bewoners, protestanten, Joden en slaven. Rond deze tijd heeft de taal van Aruba zich ontwikkeld, het Papiamentu, met meer Spaanse en inheemse elementen dan het Papiamentu van Bonaire en Curaçao. Handeldrijven was het devies, anders dan bij de Spanjaarden bij wie koloniseren en kerstenen ook van belang was.

Tussen 1792 en 1816 was de Arubaanse geschiedenis een tragikomisch kat-en-muisspel tussen Engelsen, de bestuurders van het eiland en hun meerderen op Curaçao. Aruba werd niet verdedigd. Het was onder meer de vluchtplaats voor Venezolaanse revolutionairen. Pas met de Engelse teruggave in 1816 van Aruba aan Nederland kwam het eiland in rustiger vaarwater. De geschiedenis van Aruba tot 1816 is een goed gedocumenteerde studie, met meer dan vijfhonderd geschreven bronnen. Een kleine honderd pagina's bestaat uit transcripties en vertalingen van bronnen. Martis heeft vijftig jaar gedaan over het verzamelen van informatie. Het maakt benieuwd naar wat hij over de periode vanaf 1816 te melden heeft.

Ger Jan Onrust

De geschiedenis van Aruba tot 1816.

Van zustereiland tot imperium in imperio. *Adi Martis* (LM Publishers, Volendam 2018), 224 blz., € 19,50

Op zoek naar de Waarheid in Konstanz

Op 22 juli vorig jaar werden de festiviteiten rond het thema '600 Jahre Konstanzer Konzil' in het stadspark van Konstanz aan de Bodensee afgesloten. Het Concilie van Konstanz (1414-1418) is gedenkwaardig omdat er met de keuze voor paus Martinus V een eind kwam aan het schisma in de kerk. De Tsjechische theoloog en hervormer Johannes Hus was op 6 juli 1415 als ketter veroordeeld en verbrand en het besluit was genomen dat voortaan niet meer de paus, maar het concilie het laatste woord in de kerk zou hebben. Het getuigt van een goede timing dat Jan van Aken voor zijn historische roman *De ommegang* deze context heeft gekozen om het levensverhaal van Isidoor van Rillington na te vertellen. Het boek begint in Konstanz in 1415 en eindigt daar ook, na ruim zeshonderd pagina's. Isidoor vertelt in de ik-vorm aan een denkbeeldige lezer wat hij in Konstanz komt doen en wat hij vanaf zijn geboorte in Engeland allemaal heeft meegemaakt. En dat is veel. Isidoor is als vondeling (oblaat) aangeboden aan het onbeduidende cisterciënzer klooster Bellalanda. Hij blijkt over een fenomenaal geheugen te beschikken, en daar zal hij zijn leven lang gebruik van blijven maken. Van de oud-bibliothecaris krijgt hij het klassieke werk van Vitruvius, *Tien boeken over de architectuur*, waardoor hij geïnspireerd wordt om bouwmeester te worden. Maar om zijn doel te bereiken moet hij eerst nog heel wat studeren. We treffen de nieuwsgierige jongeman aan in Oxford, Parijs, Bologna en Florence, en in elke stad neemt hij volop deel aan het woelige studentenleven, met de nodige drinkgelagen en vrijpartijen. Isidoor kan zich dat ook permitteren, want hoewel hij in een klooster is opgevoed, heeft hij nooit de gelofte afgelegd. Sterker nog: hij gelooft niet. Als hem gevraagd wordt: 'Hoe stel jij je God

voor?', antwoordt hij: 'Ik denk daar niet over na.' En als de vragenstelster haar vraag herhaalt, zegt hij: 'Als mijzelf. Ik heb mijn eigen wereld geschapen.' Dat is voor het begin van de vijftiende eeuw vrij bijzonder.

Maar ook het vervolg van zijn omzwervingen maakt Isidorus tot een unieke persoonlijkheid. Na zijn studie in de *artes liberales* glansrijk afgesloten te hebben, gaat hij medicijnen studeren. Als erkend geneesheer vestigt hij zich enige tijd in het kleine keizerrijk Trebizonde, waar hij Maelgys uit Gent ontmoet, die evenals hij op zoek is naar kennis, de Waarheid en zichzelf. Vanuit Trebizonde slaagt hij erin zijn geografische grenzen nog verder te verleggen. Na een reis vol ontberingen en avonturen belandt hij uiteindelijk in Samarkand, waar hij de Mongoolse legerleider Timoer Lenk ontmoet. Hij krijgt hier de kans om als architect zijn 'dromen te verwezenlijken' door de in aanbouw zijnde moskee af te maken. Deze episode behoort tot het beste deel van het boek, omdat hierin een levendig beeld geschetst wordt van de (nogal wrede) zeden en gewoonten in Mongolië. Hij ontmoet dansende derwisjen en weet enkele malen ternauwernood aan de dood te ontsnappen. Na Samarkand heelhuids verlaten te hebben gaat hij terug naar Europa, op weg naar Konstanz, om daar desnoods een bisschopsambt te kopen om op die manier de opdracht voor de bouw van een kathedraal binnen te slepen.

Het boek is spannend geschreven en leest vlot weg. De schrijver bedient zich meestal van een taal die ook in de vijftiende eeuw zou kunnen passen. Zo heten de dames van lichte zeden, die veelvuldig in het bed van Isidoor opduiken, 'lichtekooien' en 'hoeren'. Maar de term 'kuthoeren' die de waard Walter in Konstanz bezigt associeer ik toch eerder met Rob Oudkerk dan met een Duitse

De ommegang. Jan van Aken (Querido, Amsterdam 2018), 628 blz., € 15,00

herbergier. Als een studievriend afscheid van hem neemt, roept Isidoor hem toe: 'Geniet ervan, Osbert.' Ik vraag mij af of hier niet te veel een concessie is gedaan aan het moderne hedonistische jargon.

Jan van Aken's boek past in een traditie van middeleeuwse avonturenromans waarin uiteindelijk het zoeken naar de Waarheid centraal staat. Het bekendste voorbeeld hiervan is *De naam van de roos* (1980) van Umberto Eco. Vergelijkingen dringen zich op, zeker als Isidoor op een gegeven moment al zijn avontuurtjes met vrouwen overdenkt. Hij mompelt dan: 'Vrouwen, van sommigen had ik zelfs de naam niet gekend.' Het grote verschil met zijn Italiaanse voorbeeld is echter dat Van Aken de vijftiende eeuw schetst vanuit het perspectief van een bewust ongelovige geleerde. Maar dat maakt het verhaal niet minder boeiend.

Nico Lettinck

Familie in oorlogstijd

De grootvader van auteur Ingrid Hoogendijk, stofhandelaar Michiel Hoogendijk, komt in 1922 na een dubbele ruiltransactie in bezit van een oud landgoed in Oost-Pruisen. Het bestaat uit een herenhuis, stallen, bedrijfsgebouwen en een lap grond van vierhonderd hectare. Nog hetzelfde jaar trekt hij er met zijn vrouw, vier dochters (de vijfde moet nog komen) en twee zonen in. Het is een risicovolle stap. Hij draagt niet alleen de verantwoordelijkheid voor een boerenbedrijf met smederij, houtzagerij, bouwgrond en een uitgebreide veestapel inclusief paarden, ook moet hij alle opzichters en landarbeiders die er werken en met hun gezinnen het *Rittergut* bewonen, van een inkomen voorzien. Veel op de

Rechts: Het huwelijk van Truus en Heinrich op het Duitse landgoed Schakenhof in 1936, met links op de foto Johanna en Michiel en derde van rechts Pieter.

herenboerderij wordt namelijk nog met de hand gedaan. Hij ondervindt in de jaren die volgen de nodige tegenspoed. Hij maakt een landbouwcrisis mee en een hyperinflatie, er breken ziektes onder de koeien en varkens uit, tot overmaat van ramp brandt een van de stallen uit en ook het weer zit niet altijd mee. Toch slaagt hij er door de jaren heen in de onderneming financieel draaiende te houden en zelfs uit te bouwen. Hij kan er met zijn gezin de meeste tijd goed van leven. Naast de welstand is er eveneens een flinke dosis welzijn, want zijn kinderen gedijen 'zorgeloos en vredig' in het landelijke leven en komen niets tekort. De zomers met de natuur in bloei ervaren zij als 'idyllisch' en de winters, als er sneeuw ligt en het vriest (min veertig graden vormt geen uitzondering), als 'sprookjesachtig'. Maar dan komt in 1933 Hitler aan de macht en lijkt het met het 'paradijs' gedaan. In de periferie van Duitsland merkt hij er als agrariër aanvankelijk nog weinig van. Ook als buitenlander (zijn Nederlandse nationaliteit geeft hij nooit op, want hij streeft ernaar ooit te repatriëren) behoudt hij de leiding over het riddergoed. Op meer problemen stuit hij in de huiselijke sfeer. Hij en zijn oudste zoon Pieter (de vader van de schrijfster) moeten absoluut niets hebben van de nazipropaganda, waarmee de radio het Duitse volk dag in

dag uit overspoelt. Dit geldt niet voor zijn twee oudste dochters die zich, hoewel in Nederland geboren, volledig Duits voelen. Zij hebben wel oren naar het nationaalsocialistische gebral. De relatie wordt er niet beter op wanneer Duitsland in 1939-1940 zijn buurlanden binnenvalt. Zij zien de agressie als een gerechtvaardigde reactie op het Verdrag van Versailles in 1919 en leggen dan ook de schuld van de oorlog bij Engeland en Frankrijk. 'Wie niet horen wil moet voelen.' De breuk lijkt niet meer te lijmen als zij ook nog met partijleden in het huwelijksbootje stappen. Met de verschrikkingen van de oorlog worden de vader en de gezinsleden die nog thuis wonen, pas in een laat stadium geconfronteerd. Het is augustus 1944 als de geallieerden zeventig kilometer van het grootgrondbezit vandaan de historische binnenstad van Königsberg (het huidige Kaliningrad) met een bommentapijt verwoesten, waarbij vrienden en bekenden omkomen. Zij raken nog meer in het oorlogsgeweld betrokken als zij onderdak verlenen aan de vele vluchtelingen die uit angst voor het Russische leger huis en haard hebben verlaten. Maar ook zij ontkomen uiteindelijk niet aan de Russen die in Pruisen dood en verderf zaaien. De vader komt in gevangenschap terecht en sterft vrij spoedig aan een ziekte. Zijn vrouw en drie van

Ons gaat het in ieder geval nog goed. Een Nederlandse familie in Oost-Pruisen, 1920-1946. *Ingrid Hoogendijk* (Thomas Rap, Amsterdam 2018), 368 blz., € 22,99

zijn dochters zijn evenmin nog een lang leven beschoren. Een compleet drama speelt zich rond de oudste dochter af. Om niet in handen te vallen van de Russen plegen zij, haar man en vier kinderen zelfmoord. Als enige van de vrouwen kan de jongste dochter al het vreselijke wat er is gebeurd wel navertellen.

Een wezenlijk onderdeel van *Ons gaat het in ieder geval nog goed* vormen de citaten uit de brieven die de gezinsleden tussen 1938 en 1946 met regelmaat aan elkaar schrijven. (Blijkbaar functioneert de post in oorlogstijd nog heel lang!) De meeste epistels zijn aan de vader van de schrijfster gericht, die twee jaar voor het uitbreken van de oorlog voor zijn studie naar Nederland is vertrokken. In de correspondentie voeren in eerste instantie nog huis-, tuin- en keukenonderwerpen de boventoon. Dat verandert tijdens de oorlog, als de gezinsleden elkaar op de hoogte stellen van hun lief en leed of ernaar vragen. De inhoud van de laatste brieven wordt vrijwel alleen nog bepaald door ellende en ontberingen. Lange tijd ook weten zij weinig van elkaars lot en verkeren zij in grote onzekerheid.

Ingrid Hoogendijk geeft uitvoerig beschrijvingen, toevoegingen, commentaar en uitleg bij de brieven. Ook plaatst zij de gebeurtenissen en voorvallen in een breed historisch verband en brengt zij (heel prettig voor een geschiedenisdocent) tal van feiten en wetenswaardigheden te berde die, vermoed ik, zeer geschikt zijn om in een les over de Tweede Wereldoorlog aan te halen.

Ingrid Hoogendijk heeft met de gegevens die zij tot haar beschikking had en de verhalen die zij heeft gehoord, aangevuld met een gedegen onderzoek en studie, een boeiende en meeslepende saga geschreven, die de lezer niet onberoerd zal laten.

Gert Moleman

Feest van herkenning

Het Noordbrabants Museum scoorde de afgelopen jaren met exposities over de jaren vijftig tot en met de jaren tachtig. Het publiek stond buiten in de rij om de huiskamer van weleer te zien. Het 'nostalgisme' vierde hoogtij. *Gouden jaren* en *Het goede leven* varen op ditzelfde sentiment. *Gouden jaren* (2014) werd, met meer dan 300.000 exemplaren, een groot succes. *Het goede leven* gaat, zoals de titel al doet vermoeden, uit van hetzelfde positieve gevoel. Het is een feest van herkenning.

Het goede leven gaat verder waar *Gouden jaren* is gebleven. Uitgangspunt zijn de reacties die Annegreet van Bergen kreeg na publicatie van het eerste boek. De uitgever verzocht lezers kenmerkende foto's te sturen. Van de 1200 – soms niet zo scherpe – foto's die Atlas Contact ontving, zijn enkele tientallen gebruikt. De verhalen zijn geordend in vijf thema's in 27 hoofdstukken. Je leest over zaken als de Mobylette, winkelboekjes, kwitantielopers, de Zondagswet, zondagse kleren, meneer Null-null, de AJC, het campingcarnet, Radio Luxemburg, de koffergrammofoon, gezellenhuizen, zakjapanners, Chateau Migraine, de fietsklepper, punniken, de terlenka-plooirok, het mattenklopverbod, Tomaderekjes, de vliegende tering, sigarettenautomaten, de schooltand-

arts, in de hoek staan, enzovoort. Wie van een bepaalde leeftijd is, heeft Frits van Turenhout net in gedachten voorbij zien gaan. Wie jonger is heeft hoogstens de verhalen gehoord over de zondagse voetbaluitslagen.

Wat kunnen wij met beide boeken? Ooit had mijn school een project genaamd 'Alles/iedereen heeft geschiedenis'. De bedoeling was dat leerlingen van een bepaald jaar een historisch object mee naar school namen, waarna uitgezocht werd wat het was en welk verhaal erbij hoorde. Het meest interessante was een zesdelig geschreven dagboek van 'opa', die wegens de *Arbeitseinsatz* in Duitsland was geweest. Na het uitzoeken werd een tekst geschreven, die in de aula werd geëxposeerd en 's avonds, wanneer er toch docentensprekavond was, kon worden bekeken. De boeken van Annegreet van Bergen zouden hier zeer behulpzaam bij zijn geweest. Het project is afgestoft; dit schooljaar gaan we het weer uitvoeren. Kijken of dit ook zo'n feest van herkenning wordt.

Ger Jan Onrust ■

Het goede leven. Hoe Nederland in een halve eeuw steeds welvarender werd. *Annegreet van Bergen* (Atlas Contact, Amsterdam/Antwerpen 2018), 352 blz., € 19,99

Hoofredactie: Ben Vriesema |
hoofredactie@vgnkleio.nl
Eindredactie: Patsboem! educatief,
Martijn van Lieshout,
Richard de Rooij |
redactie@vgnkleio.nl
Redactie: Saskia Groot,
Quinten Koster, Daan van Leeuwen,
Lisa Oskamp, Daan Schuijt,
Nicole van der Steen, Bart den Uyl,
Hans Vermeer, Matthijs Wieldraaijer
Medewerkers: Jelte Posthumus,
Ton van der Schans
Vormgeving: Bianca Emanuel
Magazine Design

Redactieadres: Berg en
Dalseweg 199, 6522 BJ Nijmegen
Druk: Drukkerij Ten Brink, Meppel |
ISSN 0165-6449
Advertentie acquisitie: Susanne
Elgershuizen, 06 - 137 601 25 |
elgershuizen15@gmail.com
Kleiokrant: Kopij kunt u sturen
naar: redactie@vgnkleio.nl.
Voor uitgevers: Recensies
aanvragen via: boeken@vgnkleio.nl.
Website: www.vgnkleio.nl
Social media: @gsonderwijs
www.facebook.com/vgnkleio

Contributie: Lidmaatschap
VGN € 80,- | Studenten € 50,-
**Leden- en abonnementen-
administratie:** Lid worden of uw
gegevens wijzigen? Stuur een mail
naar: aanmelden@vgnkleio.nl.

Algemeen Bestuur VGN
Ton van der Schans,
voorzitter, mediacontacten,
pabocommissie
Maarten van Gils, secretaris,
cie. didactiek
Maud Knook, penningmeester
Hellen Janssen, cie. havo/vwo,
Euroclio
Gerard Rozing, cie. vmbo,
cie. lerarenopleidingen
Steven Stegers, Euroclio,
cie. wereldgeschiedenis
Pim Renou, ICT, communicatie, pr
Jos Niewold, cie. vmbo,
PVVVO

Berichten voor het VGN-bestuur
kunt u sturen naar:
contact@vgnkleio.nl.

Brioche

‘Qu'ils mangent de la brioche!’,
zou Marie-Antoinette gezegd
hebben toen ze hoorde dat de
Fransen geen brood meer hadden: laat
ze dan *brioche* (luxe wittebrood) eten.
De vorstin sprak ze waarschijnlijk nooit,
maar de woorden illustreren niettemin
een van de voornaamste grieven van de
Franse revolutionairen: de decadente
elite in Versailles stond mijlenver af van
de massa van de derde stand.
We zijn tweehonderd jaar verder. De
liberale geest rekende af met absolutis-
tische en conservatieve vorstenhuizen,
later met fascistische en communistische
dictaturen. Dertig jaar geleden kondigde
Francis Fukuyama daarom het einde
van de geschiedenis aan: de liberale
democratie was na het uiteenvallen van
de Sovjet-Unie als overwinnaar uit de
bus gekomen.
Maar zo definitief lijkt de liberale vic-
torie niet. De ooit zo zwaar bevochten
constitutionele democratie is de afgelo-
pen tijd steeds meer gaan wankelen door
de populistische anti-establishmentbe-
wegingen. Mensen roepen almaar luider
om een sterke man (of vrouw) om het
bestel eens flink op te schudden. Ze zijn
de gevestigde elite beu.

*‘De ooit zo zwaar bevochten
constitutionele democratie
is de afgelopen tijd
steeds meer gaan wankelen
door de populistische anti-
establishmentbewegingen’*

En waarom? Eenvoudigweg omdat de
liberale democratie haar belofte niet
nakomt: welvaart voor iedereen. Politici
wordt bovendien verweten losgezongen
te zijn geraakt van de massa – het is een
geprivilegieerde club van hoogopge-
leide, stedelijke lieden die hun oor laten
hangen naar die andere elites, die van
Europa en van banken en bedrijven.
Die massa noemde Guy Standing in 2011
het *precariaat*. Volgens hem een ‘nieuwe,
gevaarlijke klasse’, die genoeg zou heb-
ben van een ‘absurd rijke elite’. Precar-
riaat is een portmanteau van precair en
proletariaat: het is een groeiende groep,

Jelte Posthumus woont in Groningen
en is daar docent geschiedenis op het
Willem Lodewijk Gymnasium. Hij schrijft
al jaren over het onderwijs. Daarnaast
is hij radiopresentator voor Glasnost,
een Gronings radioprogramma over
kunst en cultuur. Ook is hij muzikant en
filmliedhebber.

kwetsbaar door tanende sociale zeker-
heid, slecht betaalde, tijdelijke banen en
weinig politieke zeggingskracht.
Zoals de achttiende-eeuwse derde stand
een pluriforme club was van boeren,
stedelijke werklieden en de bourgeoisie,
zo is het precariaat dat ook. De klachten
van de Franse ‘gele hesjes’ waren zeer
divers, zoals de wensen van de derde
stand aan de vooravond van de Franse
Revolutie – bewaard gebleven in de
Cahiers de doléances, de klaagbrieven
van 1789 – dat ook waren. Die liepen
uiteen van het slopen van duiventorens
(omdat adellijke duiven de zaden en gran-
nen van de velden pikten), het afschaffen
van de financiële privileges van de elite,
tot simpelweg meer politieke invloed.
Dat klinkt bekend. Bestaansonzeker-
heid, belastingvoordelen voor de rijken,
het gevoel hebben dat je niet gehoord
wordt, een afstandelijke bovenlaag: het
is wat de massa grieft. Toen Macron af-
gelopen jaar voor een half miljoen euro
een servies aanschaftte voor zijn Élysée-
paleis was het alsof hij zei: laat ze maar
brioche eten! ■

Vrijwilligers gezocht

Het Verzetsmuseum Amsterdam zoekt oud-docenten geschiedenis voor vrijwilligerswerk. Het museum ontvangt jaarlijks zo'n 22.000 leerlingen. Vrijwilligers begeleiden groepen leerlingen door het museum. Voor meer informatie kijk op de website van het museum via tiny.cc/K1VMVW.

Kritisch leren kijken

Beeldkraken heeft lesmateriaal ontwikkeld om leerlingen kritisch te leren kijken naar (historische) afbeeldingen. Op de website www.beeldkraken.nl staan modules met verschillende thema's voor het niveau bovenbouw PO t/m bovenbouw VO. Bij iedere afbeelding, afkomstig uit de afbeeldingencollectie van Atlas van Stolk, staan vragen om jongeren kritisch te leren kijken. Naast deze vragen zijn er bij iedere afbeelding verwerkingsopdrachten en verdiepingsopdrachten die aansluiten bij de vakken geschiedenis, ckv, maatschappijleer of Nederlands. De verwerkings- en verdiepingsopdrachten voor geschiedenis staan aangegeven met een 'G'. Eventueel kunnen ook de filters of zoekfunctie aan de linkerkant van de website gebruikt worden om een specifieke module te vinden. Leerkrachten kunnen een gratis gebruikersaccount aanmaken, zodat ze ook de antwoordbladen kunnen downloaden.

Histocrypto

Deze afbeeldingen zijn cryptische aanwijzingen. Wat hebben ze met elkaar gemeen? Stuur het antwoord vóór 27 februari naar redactie@vgnkleio.nl. Vergeet niet uw adres erbij te vermelden! Meedoen kan ook via de website www.vgnkleio.nl.

Het antwoord op de histocrypto uit *Kleio 7* was: de Spartaanse koning Leonidas I. De winnaar is Guus Frumeau uit Winsum. Hij wint de boekenbon van 20 euro. Gefeliciteerd!

ADVERTENTIE

Ben jij goed in het stellen van de juiste vragen?

Ben jij een creatieve en vakbekwame docent, die graag met vakinhoud en toetsing bezig is? En ben je goed in het stellen van de juiste vragen? Dan is meewerken aan de constructie van Centrale toetsen en examens misschien iets voor jou. Wij maken deze toetsen en examens in opdracht van het College van Toetsen en Examens (het CvTE).

Per 1 augustus zoeken wij docenten die beschikbaar zijn voor de constructiegroep van Centrale toetsen en examens voor **geschiedenis kb / gt**.

Wat vragen wij van jou?

Je hebt als docent recente onderwijservaring in het schooltype waarvoor het examen/de toets gemaakt wordt en (voor examens) ervaring met examenklassen/geeft bij voorkeur les in examenklassen. Je beschikt over gedegen vakkennis en je hebt ervaring met Word. Docenten die meewerken aan een schoolboekmethode, komen niet in aanmerking.

Informatie en reageren

Wil je meer informatie en/of heb je interesse? Kijk dan op www.cito.nl en reageer uiterlijk 28 februari a.s.

Succesvolle bloemschilders

In Het Noordbrabants Museum start in april de tentoonstelling *De geur van succes. Gerard & Cornelis van Spaendonck, bloemschilders in Parijs*. Deze expositie vertelt het verhaal van twee Brabantse broers en hun succesvolle carrières in Parijs rond de periode van de Franse Revolutie. De schilderijen van de Van Spaendoncks sierden de salons van de Franse adel, zelfs de privévertrekken van koningin Marie-Antoinette, terwijl hun invloedrijke miniaturen met bloemstillevens op snuif- en poederdoosjes gretig aftrek vonden bij de dames van de gegoede burgerij. Hun prenten met botanische studies werden in grote oplages en in verschillende edities en kleuren uitgebracht en met aanzienlijke winst verkocht. Zo verwierven de broers uiteindelijk een riant en invloedrijke positie in het artistieke milieu, een positie die zij zowel tijdens als na de roerige periode van de Franse Revolutie wisten te behouden.

De tentoonstelling over de gebroeders Van Spaendonck is te zien van 26 april t/m 25 augustus in Het Noordbrabants Museum te 's-Hertogenbosch.

Pioenroos. Gerard van Spaendonck, 1775-1822.
Het Noordbrabants Museum, 's-Hertogenbosch.

Determinatiemiddag foto's uit Nederlands-Indië

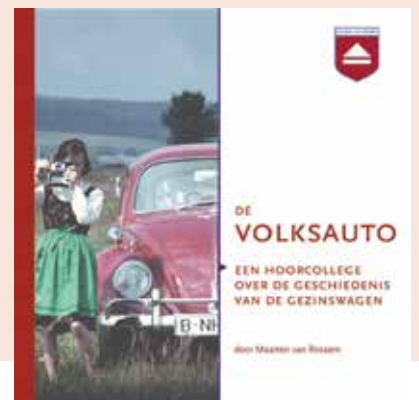
Museum Bronbeek in Arnhem organiseert op zaterdag 16 maart de fotodeterminatiemiddag 'Mijn opa was een...'. Iedereen kan van 12.00 tot 17.00 uur bij een expertteam terecht met vragen over zijn eigen (familie) foto's, die betrekking hebben op het voormalige Nederlands-Indië en het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger (KNIL).

Experts analyseren de foto's aan de hand van kleding, uniformen, wapens, voertuigen en gebouwen, maar ook door determinatie van stad- en landschappen. Behalve foto's zijn ook documenten, onderscheidingen en delen van uniformen welkom om te laten bekijken. Indien gewenst kan men advies en informatie krijgen over nader (genealogisch) onderzoek. De fotomiddag wordt gehouden in museum Bronbeek. Voor deelname geldt het toegangstarief van het museum. Reserveren is noodzakelijk, uitsluitend via nb.ravensbergen@mindef.nl.

Hoorcollege over de gezinswagen

In 1913 begon de eerste massale seriereproductie van auto's in Amerika. Door een efficiënt productieproces lukte het de industrieel Henry Ford om de T-Ford relatief goedkoop op de markt te brengen en daarmee toegankelijk te maken voor de groeiende middenklasse. In Europa kwam de automobilisering van de samenleving pas op gang na 1960. Elk Europees industrieland leverde een eigen bijdrage: de Duitse Bondsrepubliek produceerde de VW Kever, de Fransen kwamen met de 2cv en de Engelsen maakten de Mini. En natuurlijk was er de Italiaanse Fiat 500. Binnen vijftien jaar stond Europa op wielen en deze nieuwe mobiliteit veranderde in hoog tempo de samenleving. In dit hoorcollege schetst Maarten van Rossem in grote stappen de cultuurgeschiedenis van de gezinswagen en daarmee ook die van de westerse samenleving.

De Volksauto. Een hoorcollege over de geschiedenis van de gezinswagen. *Maarten van Rossem*. Luisterduur 2 uur en 47 min., € 15,00 via Home Academy.

Het volgende nummer van Kleio verschijnt 27 maart

GESCHIEDENIS WERKPLAATS

BRENGT GESCHIEDENIS DICHTBIJ

In de nieuwe Geschiedeniswerkplaats is geschiedenis niet alleen iets van vroeger, maar ook van nu. De methode is kernachtig en tegelijkertijd compleet. De kern van de lesstof wordt op een gestructureerde en overzichtelijke manier behandeld. Hierdoor kunnen uw leerlingen gemakkelijk zelfstandig aan de slag en weten zij precies wat de hoofdzaken van de lesstof zijn. En u kunt er op vertrouwen dat alle nieuwe examenstof aan bod komt!

NIEUW!

Geschiedeniswerkplaats voor de tweede fase

- Gerichte voorbereiding op het nieuwe eindexamen
- Eenvoudig differentiëren
- Perfecte combinatie van boek en digitaal lesmateriaal

Bestel nu uw beoordelingspakket op geschiedeniswerkplaats.noordhoff.nl

Ook nieuw:

Geschiedeniswerkplaats onderbouw (vmbo/havo/vwo/TTO)!

Sinds dit schooljaar kunt u werken met de nieuwe Geschiedeniswerkplaats voor de onderbouw. Relevant en actueel, dus met aansluiting op de belevingswereld van uw leerlingen. Kijk voor meer informatie op geschiedeniswerkplaats.noordhoff.nl

Bestel nu uw
beoordelingspakket op
[geschiedeniswerkplaats.
noordhoff.nl](http://geschiedeniswerkplaats.noordhoff.nl)

Noordhoff Uitgevers

Iedereen leert

De VGN viert feest!

Jubileumcongres in Slot Loevestein

De VGN bestaat zestig jaar en dat vieren we! Het jubileumcongres blikk terug én kijkt vooruit. Wat is er veranderd in het geschiedenisonderwijs en welke ontwikkelingen zien we aankomen? Is onze blik op leerlingen veranderd? Welke inzichten uit de wetenschap zijn in ons onderwijs praktijk geworden? Het wordt een interessante dag met een feestelijk tintje. En een bijzondere gast: koning Willem-Alexander zal het ochtendgedeelte bijwonen.

Programma

Ochtend

- Carla van Boxtel. *Bij de tijd: geschiedenisonderwijs in beweging.*
- Tim Huijgen. *Bij de Tijd: Terugblikken is vooruitkijken.*
- Tineke Bogaerts. *De erfenis van 60 jaar VGN.*
- Paneldiscussie met sprekers van de eerste twee inleidingen en de geschiedenisleraar van het jaar.
- Uitreiking *Kleio Klasseprijs 2019* door Ben Vriesema, hoofdredacteur *Kleio*.

Middag

- Wat vinden leerlingen een goede geschiedenisdocent? (Hanneke Tuithof en Victor van der Veldt)
- Lesmateriaal bij *Selma, Aan Hitler ontsnapt, gevangene van Mao* (Janneke Riksen)
- Doing History (Masterstudenten FLOT)
- Formatief evalueren (Arjan Moree)
- Videogames in de geschiedenisles (Pieter van den Heede)
- Delpher, historische kranten en tijdschriften gebruiken (Maaïke Napolitano)
- Virtual Reality in de les gebruiken (Theo Pronk)
- Video-interviews met ooggetuigen van de WOII (Susan Hogervorst)
- Onderzoekend leren bij geschiedenis (Antheun Janse)
- Schooltv in de klas (Erik Appelman)
- Rondleiding door Slot Loevestein

Op de website www.vgnkleio.nl vindt u uitgebreide informatie over het programma. U kunt zich daar ook aanmelden.

60 JAAR
VGN

15 maart 2019